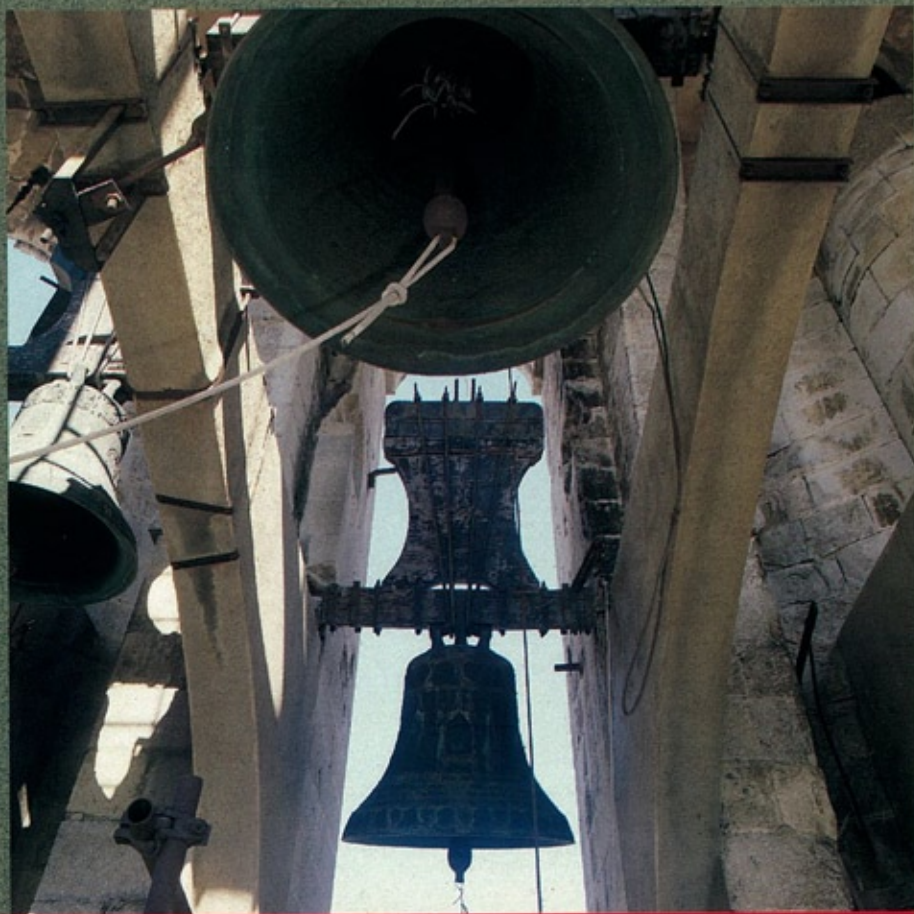

Carles Sapena

Les campanes

QUADERNS
de la
REVISTA
de
GIRONA

32 GUIES

LES CAMPANES

Carles Sapena

75 QUADERNS de la REVISTA de GIRONA

DIPUTACIÓ de GIRONA
CAIXA de GIRONA

Quaderns de la Revista de Girona. Núm. 75

Sèrie: Guies (Núm. 32)

Primera edició en català: Maig de 1997

Tiratge: 1.100 exemplars

Edició:

Diputació de Girona/Caixa de Girona

Director de la col·lecció:

Joan Domènech

Consell assessor:

Gabriel Alcalde, Narcís-Jordi Aragó, Joan Badia,
Lluís Bayona, Xavier Besalú, Martí Cama, Narcís Castells,
Ramon Ceide, Josep Clara, Josep M. Corretger, Jordi Dalmau,
Marta Franch, Víctor Gay, Àngel Jiménez, Jordi Mascarella,
M. Aurora Martín, Enric Mirambell, Joan Miró, Joan Nogué,
Narcís Puigdevall, August Rafanell, Josep M. Rus,
Erundi Sanz, Carles Sapena, Josep Vicens,
Mariàngela Vilallonga, Carme Vinyoles.

Maquetació:

Pep Caballé

Redacció administració:

Pujada de Sant Martí, 5. Telèfon 972 20 57 00.

Apartat de Correus 11. 17080 Girona

Secretaria i Distribució: Fina Poch

Fotocomposició i Impressió:

Palahí Arts Gràfiques, SC. Girona

ISBN: 84-86812-77-1

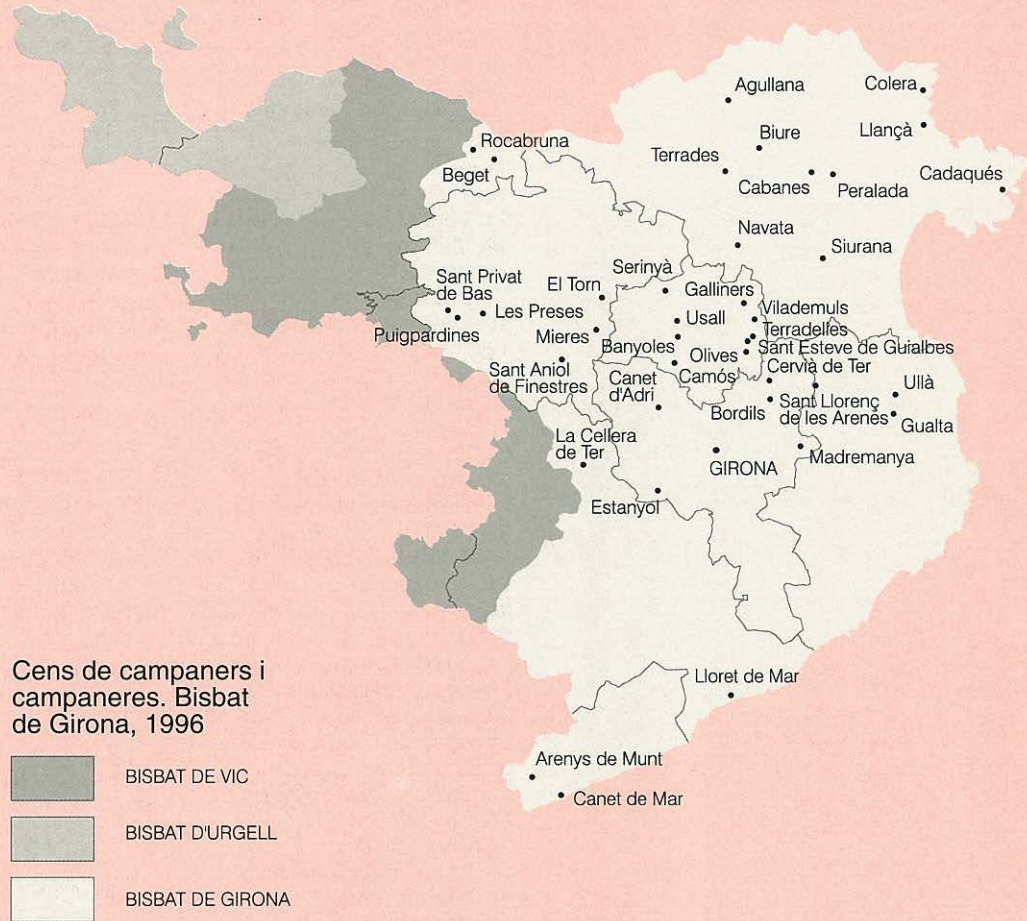
Dipòsit legal: GI-260/98

LA NOSTRA PORTADA

El campanar de la catedral de Girona compendia la tradició campanera del bisbat, que s'ha immortalitzat mercès al personatge literari del campaner *Josafat*. Cal demanar que aquell indret sigui d'accés públic. A més de ser el mirador per excel·lència, permet copsar *in situ* la màgia i la poesia de les campanes, tan lligades a la història i al paisatge de la ciutat. (Foto: Josep Maria Oliveras).

Índex

Situació	5
Cronologia	6
1. Els orígens	8
2. Tecnologia	10
3. Els mestres de senys	12
4. Can Barberí	14
– Tractes són tractes	16
5. Iconografia i epigrafia	18
6. El bateig	20
7. Litúrgia	22
8. Simbologia	24
9. La Martina	26
– La campana del Canigó	28
10. El dret de campana	30
11. Monacat	32
12. Consuetes	34
13. Comunir	36
14. Núria	38
15. Sometent	40
– La campana de la llibertat	42
16. Campaners i campaneres	44
17. Josafat	46
18. Tocs	48
19. La mecanització	50
20. Girona	52
21. Els campanars	54
22. Una teoria eròtica	56
– Els dos campanars	58
23. Rellotges i rellotgers	60
24. El paisatge sonor	62
25. Polèmiques	64
26. Música	66
27. Carillons	68
– A la campana	70
28. En mar i dalt del tren	72
29. Arreu del món	74
30. Lèxic	76
31. Literatura	78
32. Campanografia gironina	80
33. Rondallística	82
34. Cites cèlebres	84
– La cançó de la campana	86
35. Associacionisme	88
36. Campanologia	90
37. Patrimoni	92
– Bibliografia, agraïments i procedència de les il·lustracions	94

Situació

Les campanes són uns dels objectes amb més història i simbolisme. La seva antiguitat es perd en els segles i les civilitzacions. Sovint, hom les ha considerades éssers animats. Els tocs, tan plens de significats, han estat una mixtura constant de senyals religiosos i locals. Han regulat els ritus, el pas de les persones, el treball, la pietat i la vida social en un tot indestruïble. El seu so ha guanyat sensibilitats tendres i erudites des del sentiment, l'emoció i la solemnitat, però també s'ha interpretat com a signe de l'omnipresència de l'Església i com a objecte de representació de les classes dominants i l'autoritat. Arreu, tot procés revolucionari ha comportat la destrucció de campanes com a expressió de la recerca d'un ordre diferent. A hores d'ara, en un context postindustrial i secularitzat, no són estranyes les reaccions de rebuig per la seva "contaminació acústica", tant al medi rural com a les ciutats, malgrat que les campanes majoritàriament s'accepten amb sentiments de trobada, pau i solidaritat entre els homes i els pobles.

Els campaners i campaneres han estat els intèrprets genuïns de la música de les campanes, però els canvis socials han portat a la seva lenta desaparició, només mitigada en part amb la creació de grups d'entusiastes que han arrelat sobretot a la Catalunya Nova i al País Valencià. La mecanització dels campanars no és una solució brillant però irremeiablement és l'única sortida possible si es vol seguir escoltant la veu de les campanes, sempre que es facin instal·lacions amb garanties i que es programi el repertori dels tocs de consuetud –tant religiosos com civils– de cada localitat.

Segons les dades de l'enquesta cursada a les parròquies del Bisbat de Girona amb motiu de l'elaboració d'aquest quadern, resulta que el cens actiu de campaners i campaneres que regularment exercien l'ofici a final de l'any 1996 era de 40 persones. Les localitzacions corresponents s'assenyalen al mapa.

Cronologia

- 4500 a.C.** Es comencen a fabricar campanes sonores.
- 1750-500 a.C.** Edat del Bronze a la Xina. Utilització ritual de campanes. Possible procés d'aplicació del mètode conegut com de "la cera perduda" cap al 200 aC.
- 608** A Itàlia neix l'art modern de la fosa de campanes.
- 900** Fundició estesa de les campanes amb bronze en substitució del ferro.
- 1110-1140** El monjo alemany Theophilus descriu la fosa de campanes a la seva obra *De Diversis Artibus*.
- 1150** Es consolida el comerç de campanes.
- 1282** A toc de campana es dona el senyal per a l'inici de les Vespres Sicilianes.
- 1307** Bernat de Vallespirans, abat de Banyoles, contracta la fosa d'una campana a Olot per a l'església del seu monestir.
- 1540** V. Biringuccio a *Pyrotechnica* precisa la manera de reparar les campanes esquerdades.
- 1543** Barba-rossa saqueja Palamós i requisa les campanes de Santa Maria, Sant Joan i del convent agustiniana de la Mare de Déu de Gràcia.
- 1570** El txec Kricka escriu una guia per a la fosa de campanes.
- 1572** Nit de Sant Bartomeu (la *Saint-Barthélemy*). La matança d'hugonots a mans dels catòlics parisencs es va iniciar amb els tocs de les campanes.
- 1574** Antoni Sever fon la campana Beneta (*el Bombo*) de la catedral de Girona.
- 1714** La campana Honorata de la seu de Barcelona crida a sometent en el setge de la ciutat, forçat per la guerra de Successió.
- 1733** Fosa de la *Tsar Kòlokol* de Moscou.
- 1797** Friedrich Schiller publica la balada *La campana que camina*.
- 1831** Victor Hugo immortalitza el campaner Quasimodo a la novel·la *Notre-Dame de Paris*.
- 1885** Emplaçament del carilló de Perpinyà.
- 1902** Contencións entre l'Ajuntament de Cassà de la Selva i el Bisbat de Girona sobre la potestat municipal en l'ús de les campanes.
- 1906** Prudenci Bertrana publica la novel·la *Josafat*, protagonitzada per un campaner imaginari de la catedral de Girona.

- 1914** Durant la Guerra Europea fonen la gran Campana del Kàiser de Colònia per a la fabricació de canons. Havia estat fosa amb canons capturats a França l'any 1870.
- 1932** Retorn de la campana Martina a Sant Martí del Canigó després de la seva estada a Olot.
- 1940** Fundació de l'American Bell Association International.
- 1951** Ernest Morris publica *Campanas de todas las naciones*.
- 1964** E.S. Hedges publica *Estaño en la historia social y económica*, que dona a conèixer l'aplicació d'aquest metall en la construcció d'instruments de música en el decurs dels segles.
- 1987** S'enceten les edicions anuals de les trobades de campaners a Os de Balaguer, "la vila dels campaners".
- 1988** El músic valencià Llorenç Barber inicia els seus concerts de campanes i la fonamentació teòrica de la *linguofarincampanologia*.
- 1989** Fundació del Gremi de Campaners Valencians.
- 1992** L'artista rossellonès Marc-André 2 Figueres defensa a la Sorbona la *Teoria eròtica del campanar de Cotlliure*. Fosa a Alemanya de la campana de l'Anella Olímpica de Barcelona, la més gran de Catalunya.
- 1993** Fundació de la Confraria de Campaners de Catalunya.
- 1994** La foneria Barberí d'Olot es trasllada a Riudellots de la Selva. Mor l'enginyer gironí Carles Batlle, que als anys 60 va projectar jous de ferro per a les campanes.
- 1996** Quaranta campaners/eres resten actius al bisbat de Girona.

A França no és estranya l'existència de campanes i campanars civils que s'usen en els ritus de pas dels no creients. Espandanya i campanes civils del municipi de Roca d'Albera (Rosselló).

ELS ORÍGENS

1

Campana visigòtica.

8

Precisar la localització i datació exacta de la fosa i utilització de les primeres campanes ha estat una tasca de difícil consecució. Cultures ben distintes, remotes i allunyades les han conegut, i només és possible rastrejar la seva existència des de l'arqueologia. La informació

científica en qualsevol cas desmenteix l'hagiografia catòlica establerta a l'entorn de la figura de Sant Paulí de Nola (355-431), bisbe de la Campània. Malgrat que a l'Occident medieval és on més es va investigar la tècnica fonedora i es va assolir una aplicació més desenvolupada i

fins tot reglamentada de les campanes, l'etnocentrisme europeu no ha pogut reeixir més enllà d'aquesta constatació.

Les mostres conservades i les investigacions fetes confirmen l'existència de campanes d'avançada elaboració a la Xina en el primer mil·lenni anterior a l'era cristiana i a Assíria (Orient Mitjà) vuit-cents anys aC. També se n'han trobat a Egipte, Índia, Creta, Grècia, Roma i a l'Amèrica precolombina. A l'Extrem Orient –Tibet, Cambodja, Laos, Japó– a diferència de les d'Occident són característiques les de percussió

D'esquerra a dreta, esquila de ferro batut (ss. IX-XII), campaneta alemanya (s. XVI) i nola del segle XIV.

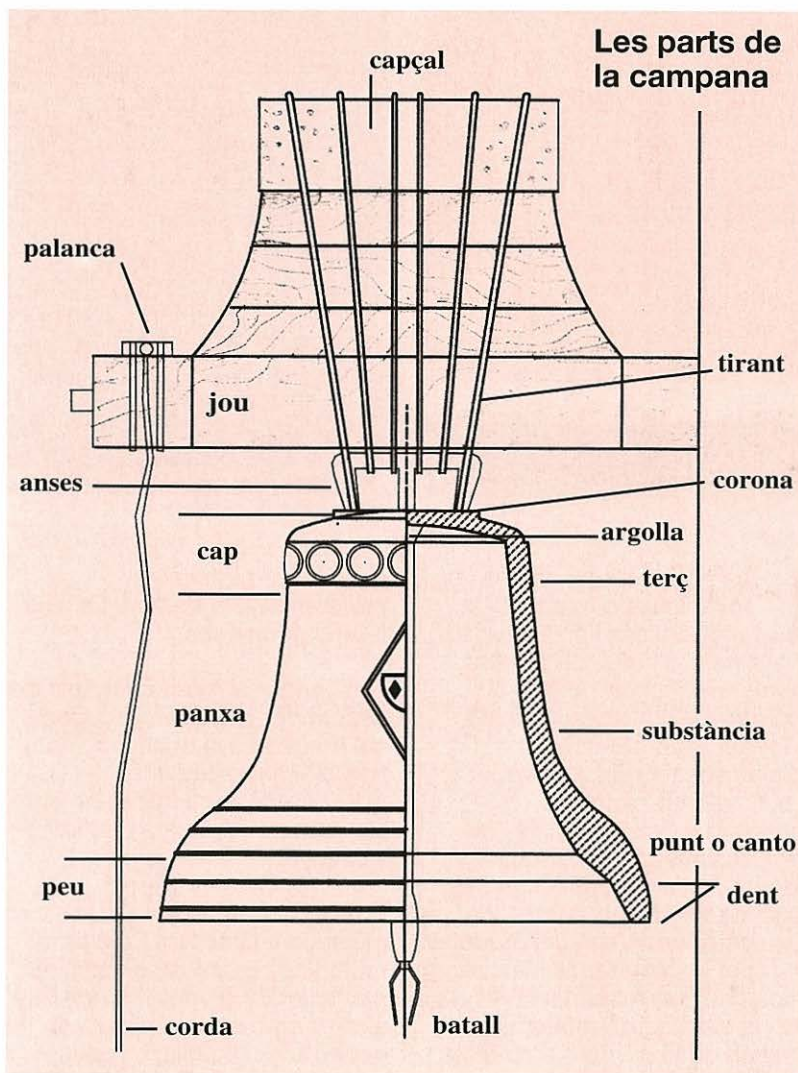
amb batall extern de fusta. El material comú és el bronze i aliatges de metalls, així com el vidre o la porcellana en les de petit volum.

A l'Àfrica central i equatorial són utilitzades –sovint d'escàs volum i fetes de fusta– amb els tambors i els xilòfons en rituals dirigits pels fetillers i a les celebracions agrícoles.

Les campanes europees són anteriors a l'Edat Mitjana, i el testimoni més antic que se'n conserva és una col·lecció celta. D'ençà del segle VI les *tintinabula* de reduïdes dimensions fetes de fulles de coure o estany apareixen en la vida monàstica. Els címbals apareixen en el s. XI. Finalment, neix la campana tal com la coneixem a l'actualitat (s. XII), i com a conseqüència, els enginyosos carillons.

Al vell món els primers fonedors de campanes apareixen a la vall

Campana mossàrab dita de l'abat Samsó, s. X.

del Mosa (Lorena), Alemanya, Suïssa i al sud d'Itàlia. La tècnica i les pràctiques culturals associades tenen un espai al

Musée des Arts et Traditions Populaires de París, que va iniciar l'eminent museòleg Georges Henri Rivière.

El mestre campaner en plena tasca a la foneria A. Bachert

10

La campana neix amb la fosa. L'èxit o fracàs de la seva bellesa i so dependrà de la perícia i ofici del mestre campaner, la composició de l'aliatge dels metalls i la fusió. Malgrat la introducció d'avenços tecnològics en l'utilatge, els elements essencials dels materials i els processos mantenen encara el regust de l'artesanía noble i es basen en principis ancestrals. De la fascinació que ha produït sempre aquest treball n'és bona mostra *L'Encyclopédie* (1747-1772) de Diderot i d'Alembert, que en dóna compte amb tota profusió de detalls i riquesa d'il·lustracions. Avui dia l'ortodòxia discuteix entre diferents cases i marques, bescantant o magnificant,

segons les particulars preferències, la tradició tècnica d'arrel germànica.

Fins arribar al moment màgic de descobrir la campana acabada cal procedir a la consecució de tres grans motllos que gràficament es representen com tres barrets capficats un dins l'altre.

Les operacions s'inicien mitjançant la construcció amb materials ceràmics del nucli del motllo (*mascle, moll, ànima*) que s'allisa amb una cobertura de capes fines d'argila, s'igualava amb un torn que es fa girar a tot volt i s'asseca lentament amb foc de carbó vegetal. Així s'haurà aconseguit el vas buit de la campana.

A continuació i al seu damunt es modela la falsa campana (*camisa*) amb un gruix de fang i cera que donarà les dimensions i perfils a la campana real. Una vegada acabat el motllo es procedeix a la decoració amb la fixació amb cera de figures (iconografia), inscripcions (epigrafia), sanefes i ornaments que quedaran gravats a la cara externa de la campana i li donaran identitat pròpia.

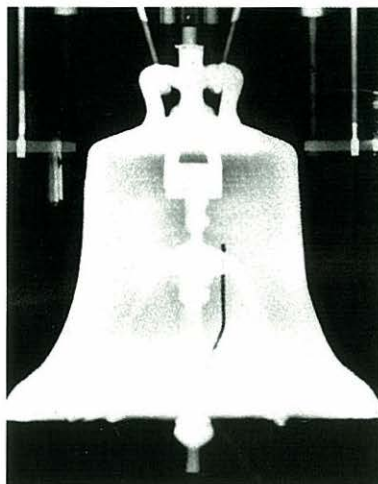
Llavors és quan es procedeix a elaborar el tercer motllo (*la capa*), que és un negatiu de la forma externa.

Finalment arriba el moment culminant, que és quan s'aboca la colada de bronze –composta per un aliatge actualment

Al museu dedicat en memòria a Wilhelm Conrad Röntgen, l'inventor dels raigs X, a Remscheid-Lennep (Alemanya), s'exposa la radiografia d'una campana.

estandaritzat del 78 % de coure i un 22 % d'estany– a una temperatura de fusió d'uns 1.100° C. El conjunt queda colgat els dies que calen fins que es refreda. Quan es despulla es neteja i poleix, si cal s'afina, i ja està la campana llesta per a ser "batejada" i enlairada al campanar.

Malgrat que els processos industrials han sedentaritzat totalment les foneries i s'han abandonat materials antigament utilitzats, com el cànem, el borriçol, la pell de conill, els fems o les clares d'ou, es

recupera tímidament la primigènia fosa a peu de campanar per part de fonedors ambulants de Cantàbria, regió d'altra banda prou coneguda per la seva fama campanera nascuda a Sietevillas.

L'operació de fosa es documenta a l'Enciclopédie de Diderot et d'Alembert.

La benedicció del metall

Algunes foneries mantenen la tradició de beneir el bronze abans d'abocar-lo. Sota un crucifix un prevere oficia el ritu amb la invocació de precepte:

Senyor, Déu omnipotent, que també concediu a les criatures inanimades l'honor de destinar-les al vostre culte: infoneu la vostra benedicció sobre aquest metall; i feu que quan ragi fos el doll roent, dirigit per la vostra dreta i amb la protecció de la vostra gràcia, es disposi d'una manera apta i convenient per formar les campanes al so de les quals els fidels s'aplegaran a l'església per lloar i glorificar el vostre nom. Per Crist Senyor nostre: Amén.

Mn. Salvador Pié i Ninot va ser l'encarregat de verificar la cerimònia dedicada a la campana de l'Anella Olímpica de Barcelona'92 a la *Glockengiesserei A. Bachert* fundada l'any 1725 a Heilbronn (Baden-Württemberg). Aquesta campana actualment és la més gran de Catalunya (7 tones). La mateixa casa també va regalar la campana del Centre Abraham.

ELS MESTRES DE SENYS

3

Campanes al taller Barberí d'Olot just abans del trasllat a Riudellots.

12

Al fonedor de campanes, segons les èpoques i llocs, se l'ha conegut amb denominacions diferents. En textos llatins se l'identifica com a *magister nolarum*, *magister cimballorum* i *campanerum*. En català apareix com a senyer, mestre de senys o de fer senys, campaner, senyerius i mestre de campanes. També buidador, mestre courer, i amb posterioritat com a mestre d'artilleria.

A l'Edat Mitjana l'ofici s'enquadrava dins el sistema gremial, marc d'aprenentatge i de sanció pública de la professionalitat. Generalment la tasca esdevenia consuetudinària dins el marc familiar i els coneixements es trasmetien de generació en generació.

A la ciutat de Girona, a mitjan segle XVI, els mestres de fer senys s'aplegaven a la Confraria de Sant Eloi juntament amb els altres artesans metal·lúrgics com els ferrers i serrallers. Circumstància aquesta que també es donava a llocs com Barcelona, Perpinyà, Illa o Prada.

L'especialització, l'habilitat en l'aliatge dels metalls i les seves aplicacions (el llautó, l'aram, l'estany i el coure, que era la base del bronze del qual es construïen les campanes, els canons i les monedes), el domini de la fórmula magistral que cadascú conservava i mantenia en secret, la destra aplicació de l'escala o bàcul de Jacob, regla de proporcions que

els servia per a resoldre els càlculs de mides i pes de les campanes, esdevenien unes característiques singulars que atorgaven als mestres campaners reconeixement social. D'aquí la raó que a vegades rebessin el tractament de *mossèn*, reservat a clergues, homes d'ofici prestigiós i personatges rellevants.

Tot i que alguns disposaven d'una ubicació estable se'n reconeixen una majoria d'ambulants, atès que les dificultats del transport comportaven que la fosa es fes a peu de campanar. Sols o

acompanyats d'un confrare, aprenent o mosso, es lliuraven pels camins la majoria de vegades amb un pollí i les eines o materials més indispensables a la recerca de feina i oferint uns preus sempre més competitius que els del lloc. Una de les maneres que tenien per a conèixer una possibilitat de feina era seguir els picapedrers, atès que aquests podien estar bastint un edifici religiós –que sempre es rematava amb una campana– o que calia proveir amb estris culturals com encensers o canelobres. Un altre supòsit era que els picapedrers estiguessin modelant boles de pedra per a l'artilleria i allà era probable que necessitessin fondre canons.

En els segles XVI i XVII ja existien foneries de canons

Notícia de fonedors de les terres de Girona, segles XIV-XX

La nòmina de fonedors de campanes originaris de les contrades gironines és extensa. A tall il·lustratiu es relacionen diferents *senyers* amb indicació de la localitat i el període cronològic en què es documenta la seva activitat.

La Bisbal d'Empordà

Salvi Serra, s. XVIII
José Hejido, s. XVIII

Figueres

Tomàs Masoliver, s. XVIII
Modest Pijiula, s. XVIII

Girona

s. XIV: Joan Verger, família Joan
s. XV: Antoni Verguer, Joan Fexes,
Bernat Guàrdia, Joan Sanyer

s. XVI: Eloi Ferrer, família Joan, Roc Xinxola, família Senyer, Antoni Sever, Soler, Llorenç Trull.

s. XVII: família Senyer, Jeroni, família Puig

s. XVIII: Josep Escarrà, Vicenç Oliva, Serva, Gregori Brasco

s. XIX: Feliu Bracons, família Serratosa.

s. XX: família Puig.

Olot

Joan, Esteve i Miquel Calça, s. XVI-XVII

Barberí, s. XVIII-XX

Miquel i Pere Coromina, s. XVIII
Gaspar Coma, s. XVIII

Ripoll

Josep Boxo, s. XIX

establertes que rebien encàrrecs de l'Estat, i es generalitzaren els tractats d'enginyeria militar de la mateixa manera que els relatius a la fosa de guerra. A l'època, el coure més preuat per la seva

puresa era l'hongarès, enfront a la gran quantitat de mermes del de l'Havana. D'altra banda l'estament militar es queixava de l'escassetesa de fonedors del país i dels preus gravosos que s'havien de pagar per a contractar-ne d'estrangers. Felip V va emprendre l'any 1711 la reforma de l'arma d'artilleria i va nomenar el càrrec de *Comandante de Artillería y sus Fundiciones*, obrint pas a la progressiva nacionalització de la indústria de guerra.

El mestre fonedor revisant els càlculs al taller.

CAN BARBERÍ

4

Aspecte de la foneria d'Olot cap a 1961.

14

Can Barberí és l'única foneria de campanes existent a les comarques de Girona, i com a empresa en activitat s'acredita com la degana de la circumscripció. Durant anys i panys parlar de campanes ha estat parlar de Can Barberí d'Olot. Els seus orígens es fixen amb anterioritat al segle XVIII amb l'arribada a Olot de tres germans de la família *Barberi* de mestres fonadors italians. El més jove, Miquel Barberí, es va casar a la ciutat, circumstància que va propiciar el seu arrelament i l'inici de la catalanitzada nissaga Barberí, que perdurarà fins l'any 1977.

Des d'un bon començament la casa excel·lí en la tradició

heretada de la fosa de campanes, que va compatibilitzar amb la d'estrís domèstics com cassoles, olles i morters, fins que a mitjan segle XIX Esteve Barberí va crear el taller del carrer Lorenzana ampliant l'activitat en la seva vessant artística, dedicació que li va fer guanyar un lloc en els annals de la metal·lúrgia del país.

Si en un principi el mercat es constrenyia al bisbat de Girona, aviat arribaren encàrrecs d'arreu i l'exportació d'obres a Amèrica del Nord i del Sud. La tasca els valgué un ampli reconeixement i l'atorgament de la medalla d'Or a l'Exposició Universal de Barcelona de 1888.

Escultors com M. Hugué, Viladomat, Casanovas, Alsina,

Llimona, Clarà, Oslé, Rubió o Marès varen confiar les seves escultures als Barberí, destres en el procediment de la cera perduda.

En temps de guerra la casa es va adaptar a les circumstàncies. En el decurs de la tercera guerra carlina els Barberí varen construir i vendre canons a ambdós bàndols. Marià Vayreda es va fer ressò de *la Xocolatera*, denominació popular d'una rústega peça d'artilleria. La guerra civil de 1936-1939 va interrompre la fabricació de campanes i en contrapartida es realitzaren peces monumentals i

la màscara mortuòria del llibertari lleonès Buenaventura Durruti. Anys a venir i com a contrast es va treballar el bust del dictador dominicà Trujillo.

L'etapa de postguerra va redreçar el negoci de les campanes, atès que se n'havia destruït un bon nombre en la contesa. El capítol catedral de Girona els encomanà les noves *Quotidiana*, *Capitular* i l'*Assumpta*, que esdevindria la campana suïcida.

Tanmateix, la conjuntura propiciada pel nacionalcatolicisme va fer créixer el treball en el camp de l'art sacre com seria el cas de l'emblemàtic encàrrec del Sagrat Cor de Jesús que corona el temple expiatori del Tibidabo de Barcelona d'ençà de 1950, obra de J. Miret, amb una altura de set metres i un pes de cinc tones. Un altre exemple és la campana *Tura*, *Faustina i Liberata* que l'any 1964 varen oferir els catòlics olotins als dels Estats Units d'Amèrica i que una vegada beneïda pel bisbe Narcís Jubany es va lliurar al cardenal Joseph Francis Spellman, arquebisbe de Nova York i un dels personatges més influents a la Casa Blanca i al Vaticà.

Amb la mort de Pere Barberí l'any 1976 i la jubilació del seu germà lu, va portar l'empresa Ramon Castey, un antic

Els treballadors amb la figura del Sagrat Cor acabada i abans de traslladar-la al Tibidabo, 1961.

aprenent i treballador de la casa que s'havia independitzat i es dedicava a la fosa industrial. Això va suposar una nova embranzida per al negoci, que continuà la fosa de campanes i l'obra sumptuària i decorativa. Succeeixen als primers artistes noms com Rosa Serra, Lluís Curós, Celestí Devesa, Albert Rosa, Tàpies, Corberó, Jaume Plensa...

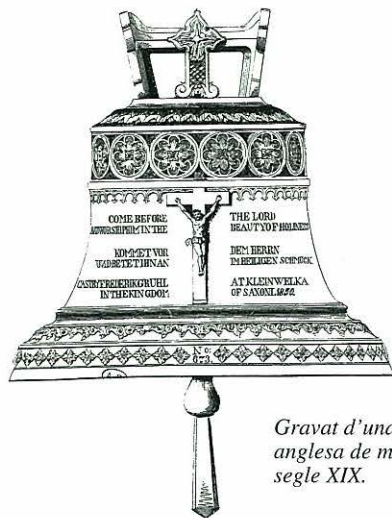
El treball segueix amb uns estàndards notables. *La quadriga* de Pablo Gargallo, instal·lada amb motiu dels JJOO del 1992 a l'avinguda Meridiana de Barcelona, ha sortit dels tallers Barberí.

L'any 1994, després de segles d'estada a Olot, l'empresa es va traslladar al polígon industrial de Riudellots de la Selva a la recerca d'una millor infraestructura i d'un emplaçament més adient. El canvi de lloc i la modernització de la producció no ha suposat, tanmateix, trencar la tradició apresa, i fins i tot s'ha conservat el nom de Can Barberí.

L'altra foneria catalana és la Guixà de Monistrol de Montserrat, a la qual acut des de l'abadia veïna dom Gregori Estrada per a donar el seu consell autoritzat a l'hora d'afinar i dotar de musicalitat les campanes montserratines.

Relleu montserratí en una campana ben acabada de Can Barberí.

Gravat d'una nola anglesa de mitjans del segle XIX.

Els protocols notarialis i les visites pastorals dels bisbes són unes fonts de primer ordre per a resseguir la història dels mestres de fer senys i el patrimoni campaner. Les escriptures públiques permeten identificar qui feia l'encàrrec, el fonedor que el rebia i les condicions pactades, amb tot l'interès que això suposa d'informació en poder disposar de dades socioeconòmiques i dels materials. La inspecció dels ordinaris diocesans per la seva banda permet reconstruir inventaris i cronologies.

El contracte de fabricació de campana més antic publicat a les comarques gironines és el de l'abat Bernat de Vallespirans, que el 28 d'agost de 1307 va encomanar de fer a Olot una campana per al monestir de Banyoles.

A continuació es transcriu a tall d'exemple una contractació del segle XV a Montfullà (El Gironès), i la crònica del procés viscut per un membre de la família Barberí d'Olot al segle XIX a Sant Joan les Fonts (La Garrotxa) que evidencia prou bé la dificultat de l'operació i les adversitats de l'ofici.

* * *

Contracte subscrit el dia 8 d'octubre de 1425 per Bernat Gordia, mestre de fer senys de Girona, per a fondre una campana amb destí a l'església de Montfullà.

Capitols fets e fermats entre mestra Bernat Gordia, mestra de senys de la ciutat de Gerona e los obrers ab consentiment dels promens de la parroquia de Montfuya que lo dit mestra fassa I seny a la dita sgleya de Montfuya.

Primerament es convingut que lo dit mestra Bernat Gordia fassa I seny bon e net e de pes de VI quintars mig fins en set he ha affer quinta al seny qui ya es en lo cluquer de la esgleya de Montfuya.

Item es convingut que si en cas que lo dit seny no fos net e ne fees quinta al dit seny que en aquell cas los dits obrers e promens hi meten I hom e lo dit mestre Bernat Gordia altre hom los quals dos homens ensemps coneguen lo dit seny si sera net e si fera quinta al dit seny e si los dits homens ensemps conexeran que lo dit seny no sia net ne fassi quinta al dit seny qui ya es en lo dit cloquer de la dita esgleya en aquell cas lo dit mestra Bernat Gordia hage arefer lo dit seny a ses propries messions e despeses.

Item es convingut que lo dit mestre Bernat Gordia hage a haver a ses messions tota arteria qui sia necessaria affer lo dit seny salvat que los dits obrers e promens hagen aportar a mession de la dita obra e parroquia la dita erteleria de la casa del dit mestra Bernat a la dita parroquia de Montfuya e fet lo dit seny los dits obrers e promens hagen atornar la dita arteria a la dita casa del dit mestra Bernat dins la ciutat de Gerona.

Item es convingut que lo dit mestra Bernat Gordia hage a montar lo dit seny al dit cloquer de Montfuya e aquell ferrar pero que los dits

obrers e promens li hagen ajudar amontar lo dit seny al dit cluquer.

Item es convengut que los dits obrers e promens hagen haver al dit mestra Bernat Gordia lo coura e estany aytant com ni hage necessari e argila, redortes, vergues e XII pals per fer lo fornal, cera e seu per fer les pintures del dit seny e tanta lenya com haura mester a fer sacar lo mollo del dit seny e aixmateix los dits obrers e promens hagen atenix I hom tot jorn que lo dit mestra Bernat obrara lo dit seny per servir lo e aixmateix hagen affer los dits obrers e promens al dit mestra Bernat la messio de menyar o de treure tant com obrera lo dit seny.

Item es convengut que lo dit mestra Bernat Gordia hage per sos trebayls e fer lo dit seny dotza florins valents de sis lliures XII sous Barchinona los quals XII florins los dits obrers e promens hagen a pagar al dit mestra Bernat del dit que lo dit seny sera fet a I any e per asso ne obliguen los bens propis e de la obra e de quescun de aquells.

Item es convengut que apres que lo dit seny sera al dit cluquer dins I any e I die lavors pus prop vinent per sonant acorda se tranqua que en aquell cas lo dit mestra e per totes les cosas demont dites lo dit mestra Bernat Gordia ne obliga tots sos bens presents e sdevenidors e ho jure e renuncia a son propi foc...

Arxiu Històric de Girona. Berenguer F. Sassala. Notaria 4. Signatura 80. Cfr: FREIXAS I CAMPS, Pere: *L'Art Gòtic a Girona*. Col. de Monografies de l'Institut d'Estudis Gironins, núm. 9. Girona, 1983, pp. 302-303.

Crònica d'una fosa malastruga a Sant Joan les Fonts, s.XIX.

(...) Tres anys després de la sortida dels francesos, l'any 1817, el batlle de Sant Joan les Fonts, Josep Claperols, i els regidors Pere Roura, àlies Aulina, Esteve Canal i

Esteve Colom, junt amb els obrers Gil Torras Aiguanegra i Josep Casademont Serrat, tractaren de fer dita campana amb en Miquel Barberí, d'Olot. L'Ajuntament es comprometé a fer la vida a n'en Barberí, donant-li de dotze a tretze cargues de llenya d'olivera o faig i una carga de carbó, avençar-li la quantitat de tres dobles de quatre per adquirir metall a fi de fer-la més grossa que avans i satisfer-li vuit sous diaris de jornal. Acceptà en Barberí prometent entregar la nova campana, bona i rebedora i colocada en son lloc, per les anteriors condicions dintre el terme de quinze dies, temps que calculà necessitava per a fòndre-la i demés operacions. Foren tan fatals els resultats, que passà en dita operació més de tres mesos, tingué de fòndre-la per tres vegades, pesant la darrera solament 15 (n) i 2'50 (a) poc més o menys, segons un tal Planas, pesador d'Olot, qui la pesà amb tres romanes en presència de nombrós públic el 28 de febrer del 1818. Beneïda que fou pel rector mossèn Pere Bastons, es pujà al campanar, però per ésser les nanses deformes i altres circumstàncies, fou precís mudar varis ferros i treball de fusta, no poguent-se bogar i provar fins al 10 de març següent. Com que en Miquel Barberí era pobre de solemnitat, es veié obligat el poble a acceptar les despeses ocasionades per l'imperícia del fundidor. El dia 7 de juliol del mateix any, tocant a temps (en el moment que queïa una forta pedregada que destruí les collites del pla de Begudà, Solanich i costa d'Aiguanegra), es trencà de nou la dita campana, la que's tornà a fondre més tard, quedant força reduïda de pes.

El món es rodó i dona voltes. Qui havia de dia a l'humil campaner olotí i a n'els soferts i pacients veïns de Sant Joan les Fonts que les peripècies que passaven en aquells moments per a fondre la cèlebre campana, tal volta serviren d'ensenyança per a els èxits indiscutibles d'avui!

CAULA, Francesc: "En Barberí, d'Olot. Records del temps vell", a *La Tradició Catalana*, núm. 627, Olot, 1929. Cfr: CAULA I VEGAS, Francesc: *Recull d'articles i treballs*, vol. I, Amics de Sant Joan les Fonts, Olot, 1983, pp. 93-94.

ICONOGRAFIA I EPIGRAFIA

5

El nacionalcatolicisme va deixar la seva empremta a les campanes foses a la postguerra. Escut franquista a la campana de Sant Medir (Vall de Llèmena).

malo et tempestate nos defendat és una de les fórmules més generalitzades (Beget, Borrassà, Colomers, Sant Ferriol...) encara que totes presenten deficiències en la transcripció. També són estesos els textos de la lletania de la Mare de Déu i la salutació angèlica (Lc. I, 28).

L'epigrafia campanera alligona sobre la llengua, la poesia, la vida local i la religiositat popular. També respecte als vincles del catolicisme amb el poder i la política. Els casos que es reproduïxen a continuació són prou exemplificadors.

La campana anuncia el que fa
LAUDO DEUM: VERUM: PLEBEM
VOCO: CONVOCO CLERUM:
DEFUNCTOS PLORO: NYMBUM
FUGO: FESTA DECORO.
(Alabo Déu verdader, crido el poble, reuneixo la clerecia, ploro els difunts, allunyo el mal temps, alegro les festes).
Porqueres, s/d

Comunitat local
VEU AMIGA QUE CONVOCA AL
POBLE. JOANA, EMÍLIA, MARIA
Puigpardines, 1959

Devoció popular
SANT GRAU GLORIOS PREGAU
A DEU PER NOS I PER TOT
EL POBLE DE SANT GREGORI

18

Una campana és un instrument musical però també cal que sigui una obra d'art acabada. El gust, la sensibilitat i la destresa –tant del padrí com del campaner-fonedor– es posen en evidència a cada peça.

El bronze serà reconegut per la sonoritat, i a la seva pell porta gravades inscripcions en forma de lletres i imatges que l'identifiquen i li donen personalitat i caràcter. Una campana ben resolta manté una decoració amb lletres i figures que reporten informació sobre la seva mateixa existència i la voluntat que ha promogut la seva construcció: noms, dedicatòria, fonedor, any, padrins i altres elements i

circumstàncies que hi han concorregut.

La imaginació, la intencionalitat i la conjuntura històrica seran desxifrades i conegudes a partir de la seva llegenda i ornamentació. L'epigrafia i la iconografia són uns dels objectes d'estudi més investigats en la campanologia. Pel que fa al parc campaner gironí cal dir que no es distingeix precisament per gaudir sempre d'una acurada i original epigrafia. Les excepcions, però, són variades. Els casos més emblemàtics són la catedral de Girona, Agullana, Pineda de Mar i la col·legiata de Sant Feliu. La cita estandaritzada de *Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat, Christus a*

Campana de 1707 baixada de Sant Grau al poble de St. Gregori l'any 1939

Ofrena gremial

FUNDIDOR BARBERÍ. OLOT EN EIXA ESGLÉSIA DE QUART PER PATRONES US VENEREN ELS OLLERS TOTS DE BON GRAT
Quart, 1975

Dedicatòria sentimental

ME LLAMO ESPERANZA, RAFAELA, CAMILA, CRISTO VENCE, CRISTO REINA, CRISTO IMPERA. A LA MEMORIA DE SU DIFUNTO ESPOSO RAFAEL MASÓ Y VALENTÍ, ARQUITECTO, FIEL ENAMORADO DEL HERMOSO CAMPANARIO GÓTICO DE SAN FÉLIX DE GERONA, DEDICA ESTA OFRENDA ESPERANZA BRU, VDA. DE MASÓ.
21 DE JULIO DE 1946
Sant Feliu de Girona

Jurisdicció militar

1672. JESÚS, MARIA Y JOSÉ. BAJO EL REINADO DE CARLOS II. SIENDO GOBERNADOR DE LA PLAZA (*il·legible*).
Campana mitjana de Roses, procedent de l'església de la ciutatella

Nacionalcatolicisme: El general Franco a les campanes

LAUDEMUS DEUM NOSTRUM / IN CONFSSIONEM BEATI

MARTINI / ANNO DOMINI MCMXL REGENTE ECLESIAM DEI PIO PAPA XII / GREGEM GERUNDENSEM ANTISTITE IOSEPHO CARTAÑA / HISPANIARUM DUCE FRANCO INVICTO / (POPULI) CALONGE.
Campana Martina de Calonge PARETS D'EMPORDÀ - 9 DICIEMBRE DE 1939 - AÑO DE LA VICTORIA
Parròquia de Santa Llogaia de Paret

OH MARIA ASSUMPTA I EXALTADA AL CEL, PORTEU-NOS CAP A VÓS. TU EL DECÒRUM D'AQUESTA SANTA ESGLÉSIA, TU L'HONOR DEL NOSTRE POBLE. EL PRIMER SENY DE LA BASÍLICA GIRONINA DESPRÉS DE LA SUBVERSIÓ PÚBLICA, VAIG ÉSSER CONSAGRADA A LA BENAURADA VERGE MARIA ASSUMPTA PER L'EXCM. I RADM. DR. D. JOSEP CARTAÑÁ, BISBE DE GIRONA, EL DIA 16 DE MAIG DEL 1940. REGINT L'ESGLÉSIA DE DÉU PIUS PAPA XII I L'ESPANYA EL MOLT PRECLAR CABDILL FRANCO, EL DIA 20 DE JUNY DE 1946 PER UN DESGRACIAT ACCIDENT TROSSEJADA, VAIG ÉSSER AMB DESTRESA FABRICADA DEL

Els escuts municipals sovintegen a les campanes quan són sufragades per subscripció popular o amb el patrocini consistorial.
Torroella de Montgrí

MATEIX METALL I DE BELL NOU ENRIQUIDA AMB UNA SOLEMNE BENEDICCIÓ EL 28 DEL MES D'OCTUBRE DEL MATEIX ANY.
Campana Assumpta de la catedral de Girona. Trad. del llatí.

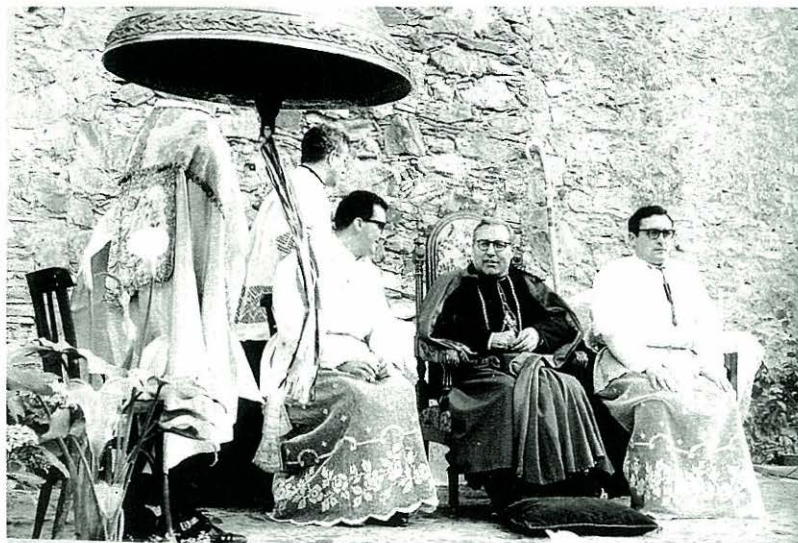
La penetració campanera de la Unió Europea

EIJSBOUTS ASTENSIS ME FECIT ANNO MCMXCV A CRIST RESSUSCITAT, SALVADOR, EMMANUEL (AMB NOSALTRES DÉU) JOIOSA, LA PARRÒQUIA DE QUART
Fabricada a Holanda, 1995

EL BATEIG

6

*El bisbe Narcís Jubany
en una cerimònia de benedicció
de campanes a Begur l'any 1964.*

20

El ritus de benedicció de les campanes es documenta d'ençà del segle VIII i és un acte preceptiu que té lloc abans de col·locar-les al campanar. Per la similitud formal de la cerimònia popularment se sol conèixer amb el nom de *bateig*, malgrat que l'Església no ha reconegut mai aquesta expressió i oficialment l'ha rebutjat.

La confusió del terme es manté en l'ambigüitat, atès que són molts els registres parroquials de baptismes que contenen inscripcions relatives a les campanes, com és el cas de la campana grossa de la capella del Port de Llançà, assentada al Llibre de Baptismes amb

data 13 d'octubre de 1743, o la Marianna de Madremanya, el 1715.

La semblança es referma amb la figura dels padrins que generalment han contribuït a finançar-les i que solen ser persones pertanyents a l'elit local i consegüentment amb estatus econòmic o polític.

Litúrgicament es distingeix entre la benedicció constitutiva i la invocativa. Mentre la primera és la pròpia de les campanes dedicades a usos religiosos, la segona correspon a les utilitzades per a usos profans, com podien ser les que s'utilitzaven com a mitjà d'avís als castells, les ciutadelles, les fàbriques, les estacions de

ferrocarril, els vaixells o com a senyals horaris.

A diferència del passat, en què un detallat ordenancisme incidia en aspectes més procedimentals i jeràrquics, a hores d'ara la consagració es manté regulada però amb una preferent atenció a la pedagogia de la fe i la pregària comunitària en una evolució cap a la simplicitat. La benedicció de les campanes canònicament sempre ha estat una competència reservada a l'ordinari diocesà que

actualment delega. En disposicions anteriors es donava la paradoxa que el Papa podia delegar en un sacerdot, la qual cosa li era negada al bisbe amb tot un laberíntic joc de privilegis apostòlics.

Els signes visibles d'aquesta benedicció ritual són l'aspersió d'aigua beneïta, la unció del bronze amb l'oli dels malalts i l'encensament. Els ornaments del prevere són l'alba i l'estola, i en cas de portar sotana, el sobrepellís. Discrecionalment es pot vestir la capa pluvial. El color és el blanc o el propi del temps litúrgic. Acabada la cerimònia tots els assistents participen tocant unes batallades com a manifestació festiva.

D'altra banda, una consuetud estesa va ser la de beneir el metall liquat per a la fosa de les campanes, i es dona la circumstància que els pares carmelites gaudien del privilegi d'aplicar un ritual propi de l'orde quan la fosa es feia al mateix convent. Igualment existia una fórmula breu per a la benedicció de la campana ja fosa independent i prèvia al *bateig*.

Benedicció de la campana de l'hospital de Camprodon. La padrina, Maria Marc, vda. Puigmal, apareix engalanada amb una mantellina blanca.

Litúrgia i literatura

A continuació transcrivim un fragment del ritual de la benedicció de campanes vigent, així com la descripció de la cerimònia recollida en una obra narrativa d'ambient històric.

Fills estimats: estem vivint un dia d'alegria; la nostra església té unes noves campanes i això ens ofereix l'ocasió de lloar Déu amb aquesta celebració.

Les campanes podríem dir que formen part de la vida del poble de Déu; llur so assenyalava els temps de l'oració, congrega el poble fidel per a les celebracions litúrgiques i adverteix tots els veïns dels fets més importants que afecten amb goig o amb pena aquesta comunitat (aquesta ciutat) o algun dels seus membres. Assistim devotament a aquests ritus, perquè, quan

sentirem la campana, recordem que som una sola família; obeint el seu so, ens reunirem i manifestarem visiblement la nostra unitat en Crist.

Ritual de Benediccions. Editorial Balmes-Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barna, 1989, p. 412

Tothom està pendent de l'oli als dits de l'abat, de com fa tres creus damunt la campana, de com la beneeix. Escolten què significa tenir la campana: símbol dels cristians que avisa quan hi ha perills, que canta quan hi ha alegries, que crida quan hi ha foc, que uneix a l'hora de l'àpat, que guia els que s'han perdut, que repica quan Déu demana oració.

BARCELÓ, XESC: *Arnaú, els dies secrets.* Proa-Enciclopèdia Catalana. Barna, 1994, p. 17.

*El so d'una campana
va ser present en la cerimònia
no confessional d'aspersió
de les cendres del cos de l'escultor
Josep Bosch i Puy "Piculives".
Mare de Déu del Mont,
gener de 1998.*

22

L objecte litúrgic més popular i conegut és la campana, que reuneix els elements de tot procés comunicatiu: emissor, receptor, senyal, missatge i codi de senyals, amb una funció de creació d'actituds i estètica.

La seva utilització es recull en diferents textos bíblics: l'Èxode, Salms, Siràcida (Eclesiàstic) i la Primera carta als Corintis. La funció cultural de les campanes de mà i suspeses dins l'Església d'Occident és coneguda des del segle VI.

Les constitucions provincials de Tarragona i les sinodals de les seves diòcesis sufragànies varen disposar que el viàtic fos

portat honoríficament als moribunds amb campana i llum.

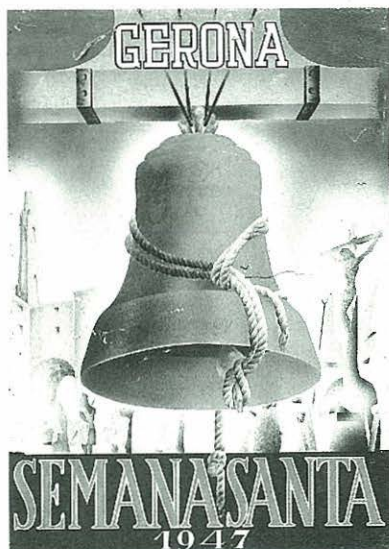
Tocar les campanes va esdevenir també el servei litúrgic ritual que en el dia de la seva ordenació es confiava a l'ostiari.

En el decurs de la Setmana Santa les campanes restaven subjectes a un estricte emmudiment. El seu so era substituït pel de matraques de fusta des del cant del Glòria del Dijous Sant al de la Vigília Pasqual.

Dins la celebració eucarística es varen emprar campanetes en el moment de la consagració com una forma de reclamar l'atenció per a l'elevació del Pa i el Vi, i

més tard es va afegir el toc per al *Sanctus*. El moment central de la Missa també s'anunciava simultàniament a l'exterior amb un toc anomenat d'Alçar Déu.

Les reformes litúrgiques promogudes pel Concili Vaticà II amb la celebració de cara al poble han fet decaure l'ús de les campanetes malgrat que faculden discrecionalment al sacerdot la consideració de la pervivència del costum.

Cartell oficial de Setmana Santa, obra d'Antoni Varés.

Aggiornamento a pagès

Els veïns se n'anaven a dormir a les menudes. Els sentia xerrar i xerrar. Això rai. Nit i dia tenien engegada una música d'aquestes a terrabastalls que cargolen tripes. Només paraven a la sortida del sol. A la sortida de sol, jo engegava les campanes a tant com donaven. I a veure qui podia més. Vés per on, a la rectoria no dormia ningú.

A la missa del diumenge, després del meu atac a campanes, ells responien amb la música del rosegacebes. Amb els senyorstinguepietats i els anyellsdedeus de la nova litúrgia conciliar, ens les fèiem amb els esgarrips de les guitarres. Els pagesos, com si res; jo m'entrebancava com mai al sermó. El Ficanassos va tornar algun cop a missa per veure com ens ho prenfem. M'hauria agradat de veure-hi el coordinador. Entre campanes i grinyols, aquesta va acabar empatada.

BALLARÍN, Josep Maria: Mossèn Tronxo. El Club dels Novel·listes, 88. Club Editor. Barcelona, 1991, p. 74.

La campana s'incorpora sovint a la iconografia de Sant Antoni Abat, com s'aprecia en aquesta imatge de l'església de Palafrugell.

La Bramamorts

Aquesta campana existent a la Catedral de Girona fins a l'any 1936 tenia com a servei tocar a morts i a viàtic. Coneguda des del segle XV, en la Guerra del Francès una bala la va esquerdar. De la basarda provocada pel seu so en va deixar constància l'historiador de les campanes de la ciutat.

No hi ha ningú que la senti sense quedar astorat. Sembla talment construïda expressament, sàbiament, amb el tó que posseïx, per a complir la seva trista missió. Ja el nom amb que se la coneix i distingeix de les altres, és de si prou esgarriós. (...) Les seves batallades, acompassades cada mitg minut, descriuen el depriment quadre d'un ser agònic semblant talment que s'escola una vida humana, que s'exhalen els darrers sospirs. Panteig, exhalacions, sospirs pregons que prenen alè cada sis batallades, reposant un instant més llarg. (...) I ès que la Bramamorts és l'ideal dels sons de les campanes per a complir la missió que tan tètricament descriu el seu nom, i fins arribem a dubtar que en el món hi pugui haver una cloca de só semblant a ella.

GRAHIT, Josep: *Les campanes de Girona*, Ajuntament de Girona, Tallers Gràfics Ll. Castelló, Palamós, 1926, ps. 39-40.

SIMBOLOGIA

8

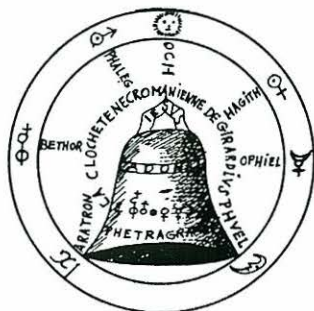

Campana-escultura d'Antoni Tàpies instal·lada a Sabadell.

A sota, a l'esquerra, campaneta nigromàntica de Girardius, segle XVIII.

24

Els continguts simbòlics de les campanes són diversos i s'estenen a totes les cultures. Els grecs i romans varen atribuir efectes màgics de protecció al so dels metalls (bronze, ferro, argent) produïts per estris diversos (campanes, cimbals o martells) per a foragitar els mals esperits i

allunyar les desgràcies. A l'antic Egipte els sacerdots utilitzaven picarols amb aquesta mateixa finalitat, i la capa de l'abat Conrad de Canterbury portava 140 campanetes d'argent. Diferents fons arqueològics conserven campanes votives amb inscripcions dedicades a divinitats.

El Museu Nacional de Antropologia de Madrid manté una nodrida col·lecció d'amulets que inclou campanetes de bruixeria i sonadors amb picarols per a usos màgics i per a prevenir el mal d'orella. A Espanya i França a l'Edat Mitjana també es va utilitzar el so de la campana per a allunyar les bruixes. Les vigílies de Reis, Santa Àgata (5 de febrer), de l'1

Objecte i funció

La cultura europea ha establert la significació simbòlica de la campana d'acord amb l'estructura general següent:
ss. V-IX: *Objecte litúrgic.*
ss. IX-XIII: *Objecte litúrgic, donació pietosa, mitjà de comunicació social.*
ss. XIII-XIX: *Objecte litúrgic, donació pietosa, mitjà de comunicació social, indicador de la presència divina, protector de la comunitat.*
ss. XIX-XX: *Objecte litúrgic, mitjà de comunicació social, mitjà de representació social.*

MOLLÀ I ALCAÑIZ, Salvador-Artemi: "Las inscripciones de las campanas de Torrent", a *Torrents* núm. 10, pp. 149-150. Ajuntament de Torrent (País Valencià), 1996.

de maig i de Sant Joan les campanes no deixaven de sonar fins a trenc d'alba. A Arizona (EUA) els missioners peninsulars hi portaren la superstició.

A Orient la simbologia campanera pren una riquesa de significacions extraordinària. A la Xina, el Japó, el Tibet i l'Índia respon a diferents percepcions: solemnitzar l'harmonia còsmica, guiar els morts, exorcitzar i purificar del mal, identificar la Saviesa passiva i femenina enfront al Mètode masculí i actiu, identificar la volta celestial i les relacions entre el cel i la terra.

Per al cristianisme i l'islam les campanes es feien ressò de la veu de Déu i el seu poder creador. El catolicisme ha posat sota el patrocini dels sants el

Psicologia del símbol

El símbol (del grec *syμβάλλο*, unir) s'interpreta des de l'antropologia de la religió –no existeix cap creença despullada de símbols– i de la psicologia.

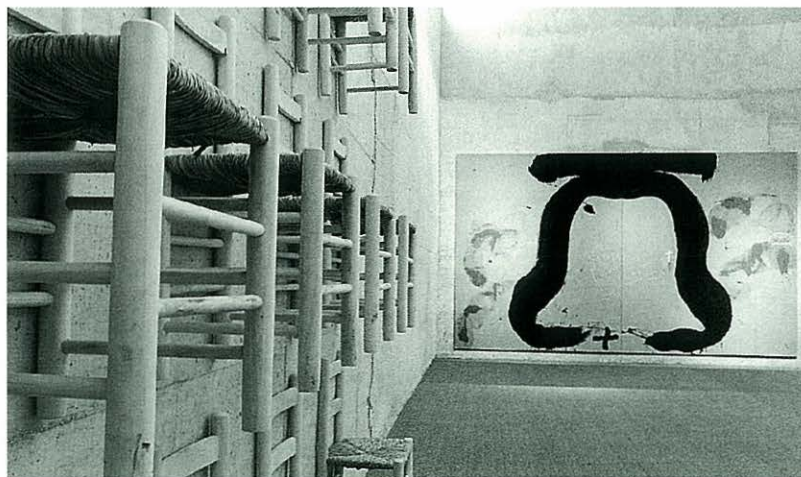
El símbolo no es el producto racional. La mayoría de los autores reconocen que el origen del simbolismo se encuentra, por una parte, en la capacidad del hombre para relacionar las realidades visibles con su propio mundo interior, y por otra en la necesidad de recurrir a las formas sensibles para expresar y revivir ciertas experiencias o situaciones que de otro modo no lograría reconocer, rehacer o representar.

El comienzo del proceso

simbolizador se suele situar al final del paleolítico al menos, cuando la naturaleza enseñó al hombre a trascender lo inmediato y visible (cf. Rom 1,20; cf. Sab 13,1; Hech 14,17). El universo, la luz, la noche, el agua, el viento, el fuego, el árbol, etc., se presentan como una huella de la grandeza y del poder divino. Por eso los símbolos forman parte del bagaje humano, cultural y religioso de todas las épocas de la historia, pero con referencia siempre al mundo psíquico, es decir, a la fantasía, los sueños, la inspiración poética y la fascinación religiosa.

LÓPEZ MARTÍN, Mons. Julián: *La Liturgia de la Iglesia*. Serie de Manuales de Teología, 6. BAC. Madrid, 1994, pp. 143-144.

25

món campaner: Santa Àgata, Sant Esteve, Sant Josep, Santa Bàrbara, Sant Miquel, Sant Eloi, Sant Francesc de Paula i Sant Paulí de Nola. D'altra banda la campana esdevé un atribut en les representacions del mateix Paulí de Nola, Pere Nolasc, Francesc de Paula i Antoni Abat.

"Díptic de la campana", de Tàpies, que presideix la capella laica del campus de la Ciutadella de la UPF.

LA MARTINA

9

Recepció de la campana Martina al palau episcopal de Perpinyà. Carles Rahola se situa entre els dos prelats.

26

Aquesta nola ha esdevingut un signe de la pervivència dels vincles de germanor i retrobament entre els catalans de les dues vessants pirinenques, i per alguns tan emblemàtica com el mateix Canigó. La figura del bisbe de Perpinyà Juli de Carsalade du Pont (1847-1932), gascó, estudiós de l'arqueologia i la història, impulsor de la recuperació de l'ús de la llengua catalana en la catequització i reconstructor del monestir de Sant Martí del Canigó, va ser la clau de volta en el procés de restitució de la campana al cenobi canigogenc. L'episodi paradigmàtic de restitució del patrimoni campàner, amb la càrrega simbòlica associada de vindicació de la catalanitat a les

terres de França, el va fer objecte de l'animadversió política dels dos estats.

L'epigrafia de la Martina la forma la llegenda *Ecce benedictus Martinus 1484* i la seva iconografia ve composta per les representacions de Santa Eulàlia i Santa Júlia, patrones del bisbat d'Elna, seu originària de l'actual diòcesi de Perpinyà.

Les vicissituds de la Martina varen començar just poc abans de la Revolució Francesa amb la decadència de la comunitat benedictina i la secularització que va abocar en l'abandó i l'èspoli del monestir. La campana va anar a parar a mans d'un antiquari i d'allà al

campanar del santuari olotí de la Mare de Déu del Tura.

L'any 1902 es decretà la prohibició de celebrar els Jocs Florals a Barcelona. Aleshores varen tenir lloc a Sant Martí del Canigó, circumstància que va provocar la coneixença i l'amistat del bisbe amb Francesc Matheu, president del consistori. L'èxit del certamen literari, que va congrega cap a cinc mil persones, va provocar un sotrac polític i fins i tot una interpel·lació a les Corts de Madrid.

Matheu va voler agrair l'acolliment i, assabentat de la

mala fortuna de la Martina i l'interès del prelat, abocat de ple en les obres de reconstrucció del monestir, va concebre el projecte de retornar el seny a la muntanya. L'esclat de la Primera Guerra Mundial, en la qual trenta mil voluntaris catalans varen servir a l'exèrcit francès, va estroncar el projecte.

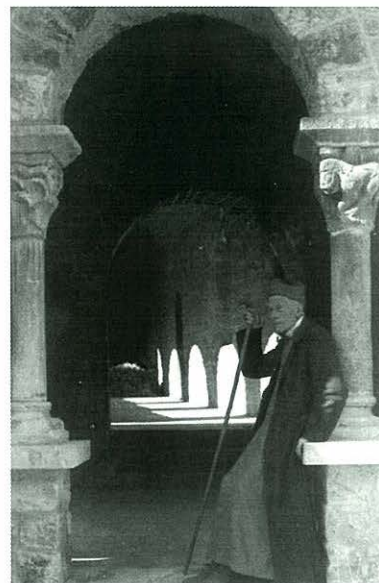
L'any 1920, una representació d'antics combatents encapçalats pel Dr. Soler i Pla, i d'intel·lectuals com Àngel Guimerà, Santiago Rusiñol, Enric Morera i Ignasi Iglesias, varen voler manifestar un gest d'amistat francocatalana. El programa consistia a fer la donació d'una biblioteca a la vila de Perpinyà, l'audició d'un concert de l'Orfeó Català i que el

dia de Sant Martí tingués lloc el retorn de la Martina. La reacció al gest per part de les autoritats d'ambdues bandes de la ratlla no podia ser més desencoratjadora: l'alcalde de Perpinyà va rebutjar l'ofertament amb el pretext de no disposar de local on acollir els llibres, la seguretat espanyola va negar els passaports als promotors i als orfeonistes i per delegació governativa l'alcalde d'Olot va prohibir que es despengés la Martina.

La instauració de la segona República Espanyola i el restabliment de la Generalitat de Catalunya serà finalment el context propici per assolir el propòsit. La unió dels esforços de persones rellevants com Francesc Matheu, el diputat provincial Josep Maria Masramon, l'alcalde d'Olot Joan de Garganta i el governador civil de Girona Claudi Ametlla, amb la intervenció del propi Francesc Macià i la campanya que varen impulsar mitjans com el *Diari de Vic*, *El Matí* i ben especialment el periodista Rafael Cardina des de les pàgines de *L'Autonomista* de Girona, finalment no va resultar endebades.

El prelat del Rosselló, en la data del seu 85è. aniversari (11 de

Programa de l'homenatge a Mons. Carsalade.

El bisbe Carsalade al claustre de l'Abadia del Canigó.

març de 1932), va ser obsequiat amb el millor regal de la seva vida. A les portes del seu palau, la redacció de *L'Autonomista*, encapçalada pel germans Darius i Carles Rahola, a qui acompanyava el diputat Laureà Dalmau, el varen obsequiar amb l'esperada Martina.

El 24 de juliol va ser penjada al campanar de Sant Martí del Canigó. El bisbe, com a mostra d'agraïment i reciprocitat, va disposar testamentàriament que el seu calze fos lliurat com a ofrena al santuari del Tura.

LA CAMPANA DEL CANIGÓ

HOMENATGE DE TOTS ELS CATALANS
A S. E. R. MONSENYOR JULI
DE CARSLADE DU PONT,
BISBE DE PERPINYÀ, AMB
MOTIU DEL RETORN AL
CANIGÓ, DE LA SEVA
HISTÒRICA CAMPANA

DIUMENGE, DIA 24 DE JULIOL

La LLIGA ESPIRITUAL DE LA MARE DE DÉU DE MONTSERRAT D'OLOT, ha demanat i obtingut de l'Excm. Sr. Bisbe de Perpinyà, del Sr. Rector-Arxiapost de la ciutat i Srs. Pavordes, les autoritzacions respectives per a organitzar les festes religioses que, amb motiu del retorn al Canigó de la seva històrica campana i de l'homenatge a Mons. Carsalade, tindran lloc al Monestir de Sant Martí, el diumenge dia 24 de juliol.

Es per això que s'adreça als catalans de totes les Catalunyaes perquè vulguin aportar la seva col·laboració entusiasta a l'esplendor d'una diada que com diu la *Semaine Religieuse* del Bisbat de Perpinyà, «ha de constituir, sense cap mena de dubte, la més bella pàgina de quantes s'hagin escrit en la història de Sant Martí del Canigó».

El 24 de juliol de 1932 unes tres mil persones es varen aplegar al monestir de Sant Martí del Canigó per a celebrar i presenciar *in situ* la reposició de la Martina al seu campanar després d'un segle i mig d'estada a la Garrotxa. A les representacions del Vallespir, el Rosselló i el Conflent s'hi sumaren les de la ciutat d'Olot, Figueres, Girona, Vic, Barcelona i l'Esbart Dansaire de Rubí. Atesa la mala salut del bisbe va presidir l'eucaristia el canonge gironí Dr. Josep Bergonya.

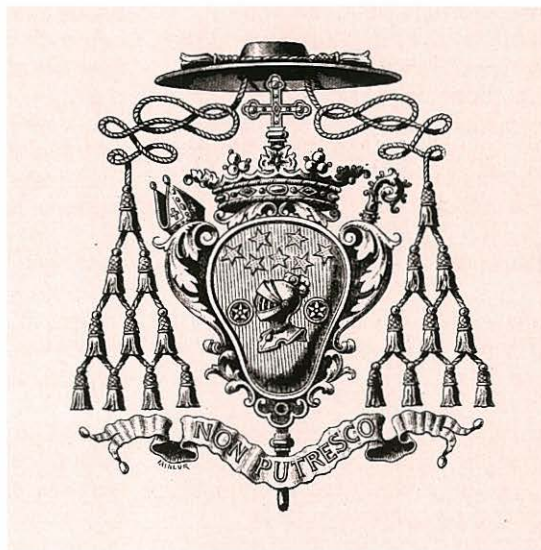
L'alegria per la culminació d'un propòsit tan tenaçment treballat en el decurs de trenta anys es va estroncar just al cap de cinc mesos amb la mort del monsenyor. A la seu episcopal de Perpinyà van arribar condols d'arreu de les terres de parla catalana. El poeta rossellonès Josep Sebastià Pons va representar el president Francesc Macià a les exèquies.

Mossèn Eugeni Cortade, fill de Cotlliure, ha biografat esplèndidament la vida i l'obra de l'anomenat *bisbe dels catalans*.

Per a copsar el sentiment de Carsalade en l'assoliment del seu desig reproduïm el text del discurs que va adreçar als presents i que va haver de ser llegit per altri atès que l'emoció li va impedir de fer-ho personalment.

*Missenyora, Reina del Canigó,
digníssimes autoritats,
pavordes de l'Abadia de Sant Martí,
dames i cavallers,*

Ma primera paraula serà per a donar les gràcies, les més corals, a tots els qui han treballat, de prop o de lluny, pel retorn de la campana canigogenca al seu llegendari campanar: al clero secular i regular d'Olot, a vós sobretot, molt venerat Arxiprest d'Olot, a vós molt Reverend Pare Basili de Rubí i a vós, molt il·lustre senyor Alcalde don Joan de Garganta i al Consistori municipal d'Olot, en representació de tota la població olotina, que va renunciar generosament a la preciosa joia que, des d'anys i anys, ornava el cloquer de la Mare de Déu del Tura, per a tornar-la en el seu relicari, el campanar de Sant Martí del Canigó. Aqueixa antiga i il·lustre Abadia, rep, avui, per la generositat de la nobilitíssima ciutat d'Olot, per les mans dels seus representants religiosos i civils, son més preciós ornament: la

Escut episcopal de Carsalade du Pont

venerable campana de l'any mil quatre cents vuitanta quatre. Al segur, no faltaven veus al campanar de Sant Martí per a cantar les glòries de Déu i cridar els fidels a la pregària, però cap veu no estava més estimada del poble, més familiar als tornaveus de la muntanya que la que, fosa ací mateix a Sant Martí, havia durant prop de cinc segles, esbargit per amunt i per avall, els sons harmoniosos dels seus pics i repics, i associat tota la comarca canigogenca als goigs i als dols del Monestir.

Dies de joia en va tenir molts nostre antic Cenobi, en el transcurs del temps, però el d'avui serà comptat entre els més memorables.

Sigui's mil cops beneït, noble poble d'Olot, que en tornar avui al campanar de Sant Martí la veu sagrada dels segles passats, poses l'últim complement a la restauració de nostra casa pairal rossellonesa.

Em falten les paraules per a expressar la intensitat dels sentiments de reconeixença que emplenen mon cor. Entre la vila d'Olot i l'Abadia de Sant Martí del Canigó, es pacta, avui, una amistat perdurable com el bronze de la campana.

Siguin associats per sempre més en aqueixa amistat tots els qui han treballat pel retorn de la campana al seu bressol centenari. Entre tots, em plau anomenar al meu vell i fidel amic, el patriarca de les lletres catalanes, En Francesc Matheu, President del Consistori dels Jocs Florals de Barcelona, qui, el primer, ha concebut i manifestat la idea de restituir la "Martina" al cloquer de Sant Martí, i que tant i tant ha treballat per aconseguir tal restitució. És ell qui, amb l'ajuda dels membres del Consistori dels Jocs Florals, ha pres a sa càrrega les despeses de la campana nova que ara ocupa, en el cloquer de Nostra Senyora del Tura, la plaça de la "Martina".

Amb tals distingits i valuosos barons, poguérem creure que tot hauria succeït a plaer per la realització dels nostres desitjos, però... tothom sap que entre la copa i els llavis hi ha una distància que, encara que petita, és, de vegades, difícil de traspasar.

Al punt que els obrers s'aprestaven per al trasllat de la "Martina", ens arriba un decret del general Despujol, Governador de Girona, portant defensa de treure la campana del cloquer del Tura i posant-la sota el mantell del Rei. Ai de nosaltres! Tot el que havíem somniat es va desvanecer! Tots els nostres projectes estaven fracassats!

Pertocava a Sa Excel·lència, el nou Governador de Girona, Don Claudi Ametlla, eficaçment ajudat pel Diputat a Corts Sr. Miquel Santaló, de reparar el mal, fet pel seu predecessor, i de tornar a nostres somnis esvaïts la més dolça realitat. Milions i milions de gràcies, senyors Governador i Diputat; heveu obrat baronivoltament per a què la festa d'avui es pugui celebrar com a vertadera festa de germanor entre els dos trossos de Catalunya: el trosset rossellonès que Déu m'ha donat a conrear i el Principat, i afirmar en pics i repics de campanes, que els pobles de les dues vessants dels Pirineus són de la mateixa raça, tenen la mateixa llengua, els mateixos costums. En veritat podem repetir avui els versos de Mossèn Cinto:

*Partida és Catalunya
per l'aspre Pirineu,
mes son braç no allunya*

*els cors que lliga Déu!
De França o bé d'Espanya,
uns i altres som germans;
no el trenca una muntanya
l'amor dels catalans!*

I a tú Rafel Cardina, ocellat del meu cor, quines gràcies et donaré per tant i tant que has fet per mor de Sant Martí, de la campana canigogenca i de Jo? Has enmanllevat el nom de "Cardina" per a refilar amb més llibertat en la premsa catalana; però, els noms del teu pare i de la teva mare, -Sot-Delclòs- són noms molt rossellonesos, molt coneguts, molt honorats de tothom en les viles meves d'Arles i de Prats de Molló. I per això et puc dir: "Sigui's beneït, fill meu, per tot el que has fet per a procurar a la festa d'avui sa significació de festa de família".

Quines refilades més enlairades has publicat en El Autonomista de Girona! Quin clam de convit tan eloqüent has dirigit als aimadors de les llengües romàniques, des de Provença fins a Mallorca!

Ets tú, encara, fill meu estimadíssim, que has escollit en l'hort empordanesa aqueixa flor de joventut, de gràcia i de gentilesa: la senyoreta Glòria Sacrest, que va acceptar de fer de Reina i de Pavordessa en la festa d'avui, i, amb un cor de vertadera dona catalana, cor generós i cavalleresc, ha volgut venir en socors del vell Bisbe del Canigó que soc Jo, per a actuar, en aquesta casa pairal de tots els catalans, de Mestressa, Senyora i Majora, cuidant de tots els detalls de la festa.

Gràcies, Missenyora la Pavordessa, Reina del Canigó, per haver-vos dignat barrejar la glòria del vostre nom i de les vostres virtuts amb la glòria d'aquestes muntanyes, sempre glorioses.

*Déu vos ho pagui, oh noble senyoreta, en gràcies espirituals i en felicitats humanes, la diada d'avui, perquè Jo no soc prou ric per a pagar-vos-la com us mereixeu!
Sigueu tots beneïts, amics, coneguts i inconeguts!
I tot sigui per la glòria de Déu i de Maria Santíssima!
He dit.*

CORTADE, Abbé Eugène: Jules de Carsalade du Pont, l'évêque des catalans. Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales, XCIXe volume, Perpignan, 1991, pp. 432-435

EL DRET DE CAMPANA

10

Al començament de la Guerra Civil la campana Martiriana va ser llançada del seu seti del monestir de Sant Esteve de Banyoles.

30

Els artillers dels exèrcits varen mantenir durant segles el privilegi de confiscar les campanes i els metalls dels llocs que haguessin estat conquerits mitjançant la seva intervenció, que es justificava pel fet d'haver disparat ni que fos una sola canonada.

A Espanya aquesta tradició va ser abolida l'any 1557 per la instrucció d'Augusta dictada per Carles I, que va sancionar públicament la prohibició del dret de campanes, però malgrat això la disposició va esdevenir paper mullat des del mateix moment en què va ser promulgada. La pràctica va continuar i es va conservar de manera generalitzada fins a la

Guerra del Francès i fins i tot l'any 1816 encara es mantenia en disposicions de l'exèrcit "*el derecho del cuerpo de artillería a los metales que se encuentran en la plaza*". La consuetud sembla que hauria estat una reminiscència del dret dels exèrcits a apoderar-se de les pertinences de l'enemic, la vinculació dels metalls amb l'artilleria i l'ús de la campana com a instrument militar, ja que era utilitzada a les ciutadelles com a cornetí d'ordres i veu de comandament. La tolerància envers aquesta pràctica es devia al corporativisme militar, atesos els guanys extraordinaris que així obtenien els comandaments i la compensació als endarreriments de les pagues de la soldada. També es tolerava

per ser una font de metall per a la fosa de canons.

La campana que hagués tocat a sometent o alarma pertanyia exclusivament al general d'artilleria del setge. També es donava el cas d'arribar a fixar el preu del rescat de les campanes com a tribut a redimir per la població, i que se satisfia tant per motius identitaris com per raons d'utilitat pública. A França es va donar aquest supòsit, entre d'altres, en la presa de Danzig per part de Napoleó l'any 1807. Els artillers, segons la seva graduació varen

rebre els francs següents:
general de brigada 4.000,
coronel 2.000, comandant 1.200,
capità 600, tinent 300, sergent 1r.
100, sergent 2n. 25, caporal 18,
artiller 12

El repartiment del botí entès
com l'apropiació de béns en el
decurs d'una guerra va ser
comú a tots els exèrcits d'ençà
de Roma i amb una mateixa
característica: la
desproporcionalitat entre els
caps i els soldats. La manca de
regulació específica en el
repartiment va portar que els
espanyols apliquessin per
analogia el sistema establert per
l'artilleria francesa.

El dret de campana de l'exèrcit
de terra va tenir el seu

paral·lelisme en la part de presa
de la marina de guerra que
s'executava respecte als
vaixells capturats, les troballes
en el mar i la intercepció del
contraban.

Les raons de la progressiva
desaparició d'aquestes
pràctiques d'estímul econòmic
cal cercar-les en els canvis
operats en les retribucions de la
milícia, les transformacions
econòmiques i socials i la
progressiva implantació de la
Hisenda Pública.

*El president Lluís Companys inspecciona
unes campanes susceptibles de ser
refoses per necessitats de guerra.*

La requisita de les campanes de Banyoles

Un cas d'apropiació de campanes
per a la fosa de canons es
documenta a la segona meitat del
segle XIX a Banyoles, a través
d'un ofici cursat pel comandament
de la força i on s'entreveu la
possibilitat d'una reacció popular
davant la mesura.

*Comandancia Militar de la villa
de Bañolas.*

*Mañana a las diez de la misma se
presentará en la Iglesia parroquial
de esta villa el Capitán de
voluntarios de movilizados de la
misma, D. Ramón Bober, en cuya
disposición pondrá V. las dos
campanas mayores, que existen en
la Torre de la Iglesia, destinadas a
la fabricación de cañones para la
defensa de esta villa. Debiendo
advertirle que como haya llegado a
mi noticia, que se trata de
promover algún alboroto con
motivo de la referida medida,
después de tomar (sic) las
disposiciones que crea conveniente
para sofocar el desorden a toda
costa, le haré a V. responsable de
cuanto ocurra si es que se hace
oposición a las órdenes de mi
autoridad.- Dios guarde a V. ms.
as. Bañolas 2 Octubre 1873.
El Comandante Militar.
José T. de Ameller.*

*Sr. Administrador principal de la
Parroquia de Santa María.*

Font: Arxiu Diocesà de Girona, Lligall 23 (Casa-
Missió). Cf.: CONSTANS I SERRATS, Lluís G.,
Diplomatari de Banyoles, Vol. VI, Centre
d'Estudis Comarcals de Banyoles, 1993, p. 410.

MONACAT

11

La campana Maria Bernarda del monestir cistercenc de Santa Maria de Cadins ha acompanyat la comunitat en les diverses localitzacions que ha tingut d'ençà de la seva sortida de Cabanes (Alt Empordà) en el s. XV. A hores d'ara fa companyia a les monges des del campanar de Sant Medir (Vall de Llèmena).

32

Es monestirs ordenen els seus dies d'oració i treball –*ora et labora*– sota la convocatòria de la campana conventual: celebració dels set oficis canònics (laudes, prima, tèrcia, sexta, nona, vespres i completes), el capítol, els quefers interns o altres avisos comunitaris.

La Regla de Sant Benet (s. VI) disposa que el senyal el faci l'abat o que aquest “encomani aquesta missió a un germà prou zelós perquè tot es faci a les hores corresponents” (cap. XLVII). També estableix que quan els monjos hagin sentit el senyal per a la pregària deixin el que tinguin entre mans (cap. XLIII).

Les quaranta-dues fundacions benedictines i dues de cistercenques que es varen instaurar a les comarques gironines constitueixen un llegat arquitectònic excepcional. Un dels monestirs d'homes més rellevants en la història de l'Alta Edat Mitjana va ser el de Sant Esteve de Banyoles (827-1835). En el segle XVIII una de les tasques dels donats (o conversos) de Banyoles era la de tocar les campanes d'acord amb l'antecedent *Ofici de la Corda*, ajudar al *Reviscolari* a tocar quan s'alcés més d'una campana i lligar els batalls. D'altra banda al *Donat de la Corda* li competia tocar l'oració de punta d'alba (laudes) i la “del rei” a migdia. Una de les obligacions del benefici de

Reviscolari era la de tocar les campanes segons la consuetudina i tocar l'oració angèlica.

La desamortització de Mendizábal (1836) va suposar l'exclaustració dels monjos i l'extinció del cenobi. El gener de 1838 varen ser enderrocades les deu campanes del monestir i traslladades sota escorta militar a la Diputació Provincial de Girona. El seu pes era de 62 quintars i 11 lliures de pes castellà.

Les campanes també han sotragat la vida contemplativa en demanar auxili a tot el veïnat, com va succeir la nit del 19 de juliol de 1936 a la comunitat cistercenca de Cadins, llavors establerta al Mercadal de Girona.

Les Adoratrius Esclaves del Santíssim Sagrament i de la Caritat conserven la campana de l'anterior convent, fundat l'any 1892, al vestibul de la seva nova residència de Girona, inaugurada l'any 1990.

Les missions caputxines varen portar el so quotidià dels evangelitzadors a Amèrica. Davant la violència integrista el darrer convent de clarisses d'Alger, després de sis dècades d'estada al Magrib, va ser acomiadat per la seva campana l'1 de febrer de 1995 avançant-se per primera vegada a la veu del muetzí de la mesquita del barri de Bologhine. La campana de la cartoixa de

Cada dia a toc de campana

Josep M. Ballarín a *Francesco*, Jaume Cabré a *Fra Junoy o l'agonia dels sons* i altres autors s'han fet ressò de les relacions establertes entre les campanes i els/les cenobites. Els ermitans no han tingut igual sort. Manllevem per això un fragment referit a ells.

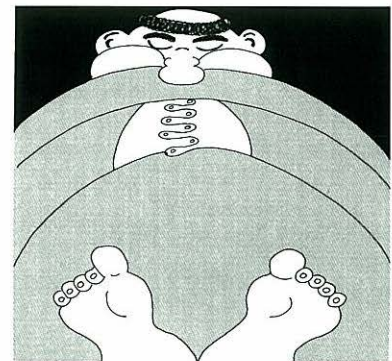
Sentim les nou campanades centrals, procedents de l'edifici major, i les tres campanades més febles, cadencioses i tendres, amarades de malenconia, de totes i cada una de les ermites circumdants. Són els anacoretetes que responen la crida cabdal, mig fraternal, mig autoritària, del seu prior. Els sons planegen per l'aire buit, hialescent, que no para de purificar-se i de fer-se digne de la unció envelopant. El pas dels sons apaïrats i amplificats, talment un onatge cansat,

cerimonial i lent, és pungent i feble a la vegada i omple els ermitans de tristesa dolça, d'enyorança, tal volta, de llars abandonades, de pares vells i sols, de mares ploroses i eixarreïdes, de germans que potser ja ni coneixerien. La nit, les campanades devien fer-se més intimidants, més carregades encara de comunicacions subliminals, d'esgarrifances transcendentals, de visions de bàrbares imaginàries, demencials i debel·ladors. (Els imaginem, els penitents, enmig d'un caos ordenat, grotesc i creïble, fet de psicosis estranyament plausibles, com aquelles de la "Comèdia de la mort", de Bresdin, exalçada un dia per Huysmans i avui, malauradament, inconeguda.).

GARRABOU, Joan: "Cardó" a *Serra d'Or*, núm. 418, octubre 1994, p. 31.

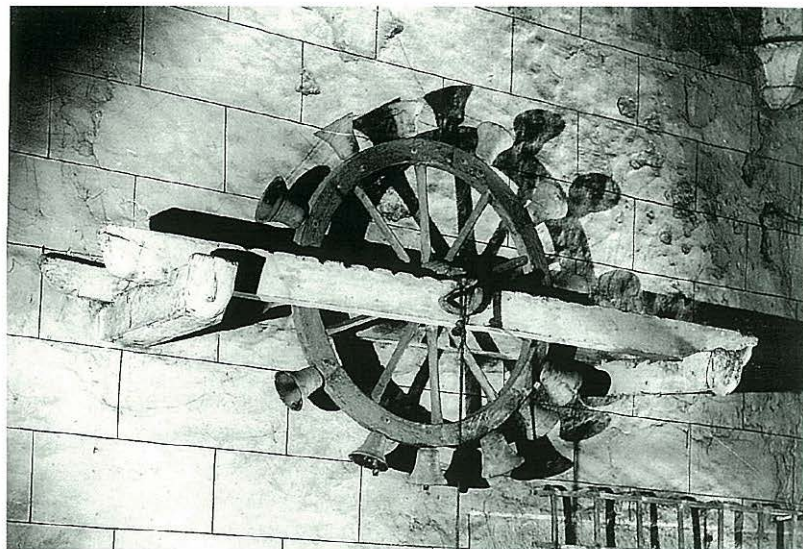
Montalegre no va tocar la nit de l'incendi que va devastar el cenobi l'agost de 1994 i que va costar la vida d'un fill de Sant Bru. Els cartoixans són els únics monjos que observen el rés de mitjanit: maitines.

Frère Jacques, probablement el frare campaner més famós del món.

CONSUETES

12

34

Els arxius eclesiàstics custodien les consuetes parroquials i catedralícies que, redactades pels rectors i canonges, tenien com a missió compilar els costums i les pràctiques observades per les comunitats cristianes: celebracions, festivitats, ornaments i cerimonial.

Atesa la seva naturalesa memorialística i la minuciositat i riquesa de les informacions que apleguen esdevenen unes fonts de primer ordre per a endinsar-se en el coneixement sobre l'ús de les campanes amb motiu de cada acte i el detall de cadascun dels tocs prescrits. També sobre els detalls que envoltaven els drets i deures de l'ofici de campaner (o tiracordes).

En aquest sentit cal citar els casos de la *Consueta*, i el *Llibre de Antiquitats*, de la Seu de València (ss. XV-XVI), la *Consueta de sacristia* del domer Mn. Joan Font de ciutat de Mallorca (s. XVI), o el *Llibre dels oficials majors y menors de la Seu de Barcelona y del que quiscun dells per rahó de son ofici deu saber* (s. XVI) que han merescut una especial atenció.

Pel que fa a les comarques de Girona l'any 1930 Pere Vayreda va publicar la *Consueta de la església col·legiata secular de santa Maria de Lladó* (s. XVII) i Josep Grahit en va donar a conèixer una de la catedral de Girona l'any 1948. Contemporàniament el professor Joaquim M. Puigvert i

Roda de campanes del segle XV de l'església de Púbol. La litúrgia va utilitzar les rodes de campanetes en determinats oficis divins. A la Catalunya del Nord se'n conserven 17 segons el cens fet per Roger Justafre (a Conflent, núm. 210, 1997).

Solà ha estat l'historiador que més atenció ha prestat a aquests materials. Les primeres consuetes que va investigar varen ser les de Vilobí (1735-1910) i el seu treball *Una parròquia catalana del segle XVIII a través de la seva consueta (Riudellots de la Selva)* ha esdevingut una aportació de relleu a la historiografia catalana.

Les consuetes d'Esponellà

L'Arxiu Parroquial d'Esponellà conserva una consueta del s.

XVIII i una altra encetada tot just acabada la guerra de 1936-1939. Ambdues aporten notícies sobre les relacions entre els campaners i el rector. Un llibre d'Obra del s. XIX igualment se'n fa ressò.

Llibre de las Missas y Anis...des del any 1797. Consueta

En los Enteros y Honrras la Casa cuida de fer tocar las campanas (p. 18)

Lo Rt. Rr. de Esponellá (...) Ni tampoch te obligacio de fer tocar las campanas en ningun die del any si sols fer fer los senyals de las Missas, y tocar a cambregar. Ni tampoch te obligacio de Escombrar la Yglesia, ni cuida de això, sino los Obrers la fan Escombrar per lo Campaner. Ni tampoch te obligacio de cuydar dela Llantia del SS. Sagrament si que cuidan los Obrers, y lo Campaner de Encendrela y posari lo Ble. (p.23)

Llibre blanch de la Obra

Abril de 1856. Dia 13 de id. se han entregat al Campaner que es al present Bonaventura Palomeras, 2 duros, dich dos

Llibre de l'Obra de Cartellà 1941-1967. Els estats de comptes de les parròquies són una bona font per a conèixer l'existència de l'ofici de campaner/a i la dotació eclesiàstica.

duros, los que ha pagat la Obra dels diners del Culto cobrats per los mesos de gener y Febrer del 1856. Vide quatre fulls enderrera y son a compte de un mallal de oli que se calcula hauria tret delas oliveras que se arrancaren del Cementiri las olivas delas cuales se donaban al Campaner.

Nota. Segons un ajust que tingué lo Poble en 1855 se determinà que lo Comú pagaria al Campaner per lo treball de tocar las campanas 24 pesetas cada any. Y la Obra se encarrega pagarna tres cada any que juntas fan 27 pesetas per lo Campaner, y aixis se encarrega escombrar la Yglesia sempre que convinguia y se lo demani.

Mes: lo Parroco dona també al campaner tres pesetas lo dia dels Morts, y son per recompensa de tocar la senyal llarch de Missa

matinal y lo trillo de Missa major

1939. Consueta o llibre en que hi constarà ajudant Déu, I. Consuetuts de la parroquia

Campaner. Te d'obligació el fer tots els senyals per les funcions de l'església fora les tres i la batallada això en quant afecta a la Missa. En les funcions de la tarda sols toca en les extraordinaries, toca ademés les oracions, i obra i tenca diariament l'Església. Per això fer se'l gratifica amb l'us de fruit de dues pessets de terra anomenades els "Hospitals" amb trenta pesetes anyals que cobra a fi d'any i altres quinze per S. Joan com a compensació aquestes d'un hortet dins els pobla que s'anava a perdre quin capital de venta se'n comprà un valor del Estat que reditua aquesta última quantitat anyal. Aquest valor pogué salvar-se del pillatja passat.

dels dias de obligació de oir Missa: però això es un tracte privat entre lo Rector y Campaner, que si vol pot desfer, pues lo Economo antecessor Rt. Felix Ginesta va comensar, y jo lo he continuat per lo tant es libre lo Parroco de deixarho ó continuar, ó mudar com li apareguia. (p. 50)

COMUNIR

13

36

La religió catòlica va atorgar a la campana un protagonisme com a instrument de defensa enfront del perill dels fenòmens meteorològics adversos com la pedra, l'aigua i el llamp, ateses les propietats físiques que s'atribuïen al seu so per a trencar les tempestes. Aquesta circumstància es reblava amb la mediació del sacerdot mitjançant la pràctica de conjurs. La cultura popular va vincular aquesta especial litúrgia amb la màgia i la superstició.

La seqüència de la reacció s'establia en tres fases: l'avis general preventiu mitjançant els tocs de campana, la pràctica pública del cerimonial de comunir i l'aplicació de mesures personals i domèstiques.

Quan un grup amenaçava el terme parroquial es tocava a *temps* per alertar i convocar la població. Aquest toc el feia sempre la mateixa campana, que els veïns coneixien pel seu nom. A continuació el rector procedia a l'acte de comunir. Revestit de sobrepellís i estola agafava la Veracreu o el reliquiari i el salpasser i acompanyat de la feligresia es dirigia al comunidor a executar l'acte de comunir, que constava de dues parts segons el ritual romà: una d'imprecatorià i la pròpiament exorcista.

Si en un primer estadi no s'assolia l'objectiu llavors es passava a l'exposició de la Veracreu a l'interior del temple. La gent que no havia acudit al comunidor contribuïa a trencar

La Vall de Llèmena escenari privilegiat d'episodis de bruixeria és terra de comunidors. El de Sant Pere de Llorà data del segle XVIII.

les bromes des de casa seva endegant un seguit de tradicions com *fer fums* o *fer perfums*, encendre un retall del ciri del monument de la Setmana Santa, tirar trets amb cartutxos i bales beneïdes, posar ganivets encreuats a les finestres, resar una part de rosari dedicat a Santa Bàrbara o la lectura del llibre de la *Cruz de Caravaca*.

Per a l'acció de comunir moltes esglésies disposaven d'una infraestructura específica: els comunidors, que també reben els noms de *conjuradors*, *reliquiaris* o *reliquiers*. Aquests espais poden

ser de torre o de porxo. Els primers eren annexos a l'església o afegits a la seva mateixa fàbrica i amb obertures als quatre punts cardinals, sempre a un nivell més baix que el campanar, circumstància que fa que moltes vegades siguin confosos i se'ls identifiqui com a campanaret. Els de porxo estan ubicats a una relativa distància del temple, i la seva estructura és senzilla: quatre columnes o pilars sostenen una teulada a quatre aigües feta amb un embigat de fusta. A soplui alguns compten amb un pedró amb una creu de ferro i un seient d'obra.

La pervivència d'aquestes pràctiques a l'Alt Ripollès i a la Vall de Ribes encara és constatable als anys cinquanta, però el consens polític-religiós que perpetuava el manteniment d'aquests costums es va trencar formalment a començaments de segle. L'any 1902 l'Ajuntament de Cassà de la Selva va prohibir el toc de campanes per a espantar

El comunidor porxat de Granollers de Rocacorba (Vall de Llèmena) manté totes les característiques pròpies dels de la seva classe.

les tempestes, la qual cosa va ser rebuda pel Bisbat de Girona com un atac a la seva independència. El plet va arribar a la Sala del Contenciós del Tribunal Suprem. La instal·lació de parallamps a les esglésies va suposar el punt i final del comunir.

El comunidor de Madremanya s'emplaça sobre l'absis.

Els comunidors: un itinerari

El turó que corona el poble de Serrallonga, al Vallespir, és presidit per un comunidor de porxo. L'interior manté un rètol amb la inscripció següent: *Conjurador / Cet édifice existait / partout dans les / 2 Catalognes / C'est le seul qui subsiste / Respectez-le / Merci.* Davant una afirmació tan contundent cal aclarir la inexactitud. Tant a la Catalunya Vella com a les valls d'Andorra se'n troben bones mostres com Santa Eulàlia d'Encamp, la Costa del Montseny, Aiguafreda de Dalt, Sagàs, Fogars de Tordera, Sant Pere de Bertí, Sant Agustí del Lluçanès, la Garriga, Vilalleons o Corró d'Amunt. A les comarques de Girona es conserva un bon nombre de comunidors. Sense pretendre l'exhaustivitat en relacionem a continuació una llista distingint la tipologia.

porxats

Capsec, Estanyol, Granollers de Rocacorba, Porqueres, Riudaura, Rocabrúna i Vallfogona.

de torre

Agullana, Anglès, Canet d'Adri, Cassà de la Selva, Fornells de la Selva, Llagostera, Llorà, Maçanet de Cabrenys, Madremanya, Ordis, Riudellots de la Selva, Sant Feliu de Lladó, Sant Gregori, Sant Martí de Llèmena, Sords, Torroella de Montgrí i Ullastret.

NÚRIA

14

La Vall de Núria esdevé el centre d'atracció muntanyenca més singular dels Pirineus Orientals.

38

Núria al bell cim de l'Alt Ripollès i Meritxell al Principat d'Andorra són els santuaris pirinencs per excel·lència. La vall de Núria durant segles ha estat un espai natural idoni per al pasturatge. La primera notícia coneguda la reporta el comte Guillem de Cerdanya autoritzant la pastura dels caps de bestiar de l'abadia benedictina de Ripoll l'any 1087. D'altra banda l'any 1170 el monestir cistercenc de Santes Creus també portava a pasturar els seus ramats a Núria i a Coma de Vaca, trescant de la Catalunya Nova al cor mateix de la Catalunya Vella. L'accés era el *camí vell* que s'enfila des de Queralls a Núria salvant un desnivell de 900 m. al llarg de 8'5 km.

En el segle XII es va edificar un "hospital" per a donar alberg als pastors i en el decurs dels ss. XII-XIII es fixa la datació de la imatge de la Mare de Déu.

Aquest medi només transitat pels pastors –la cultura material dels quals es conserva al Museu Etnogràfic de Ripoll– s'ha volgut vincular llegendàriament amb el cristianisme per a donar explicació a l'establiment d'un lloc d'acolliment estable a l'enclau muntanyenc.

La tradició fundacional del santuari de Núria s'adiu amb els cànons més convencionals de les marededéus trobades: emplaçament singular, cristianització de cultes pagans, el lloc de trobada en una cova,

la intermediació de pastors, el senyal d'un bou i la manifestació simbòlica de la voluntat mariana.

Mossèn Francesc Marès va publicar la *Història i Miracles de la Sagrada Imatge de Nostra Senyora de Núria*, (1666), referència ineludible a l'hora d'endinsar-se a l'advocació.

Segons la narració d'aquest sacerdot, en el s. VIII, sant Gil –que era un abat de l'orde de Sant Benet– va deixar el cenobi a la recerca d'un lloc de retir i penitència i així fou com va arribar a Núria on va fer vida d'anacoreta en una cova.

Els signes distintius de Núria són la imatge de la Verge, l'olla i la campana. D'acord amb el relat,

l'escultura i l'estri haurien estat fets pel mateix sant, i així es determina expressament, mentre que la procedència de la campana resta sense aclarir. La campana havia de servir per a convocar els pastors a compartir l'oració i la sopa de l'olla.

Sant Gil, davant l'amenaça morisca, va abandonar Núria i va enterrar en una cova la imatge, l'olla i la campana per a evitar que fossin profanades.

Aquests fets queden eclipsats fins que l'any 1072 un ermità de nom Amadeu arriba a Núria i anuncia als pastors l'aparició de la imatge. Un bon dia un bou va començar a gratar el terra amb les potes insistentment. Els pastors hi varen acudir i descobriren que estava desenterrant els símbols de Núria. El rector de Queralbs va resoldre baixar la Verge en processó al poble. Quan la comitiva va arribar a la Creu d'en Riba unes forces els impediren avançar: signe evident que la Mare de Déu no volia marxar de Núria.

Un ritual d'integració que en el decurs del temps d'alguna manera perpetua la relació del lloc amb els pastors, la Mare de

El text clàssic dels goigs de la Mare de Déu de Núria narra la llegenda fundacional del santuari.

Déu i l'Església és la processó del primer diumenge de setembre que presideix el bisbe i que comana en Joaquim, majoral de Fornells de la Muntanya, localitat on ha bastit un espai museogràfic dedicat a la vida dels pastors. Les ofrenes estan formades per formatges, matons, llet, pa i xai. La Mare de Déu de Núria és la patrona de la diòcesi d'Urgell i dels pastors catalans.

La tradició també diu que la Verge és advocada contra l'esterilitat femenina i per això actualment es perpetua i actualitza la utilitat de l'olla i la campana. En un lateral de la capella hi ha una instal·lació que permet posar el cap dintre l'olla i tocar alhora la campana. Cada toc representa un fill que s'implora.

La visita i sotmetiment a les propietats benefactores de la campana és un ritual observat per bona part dels pelegrins.

GOIGS DE LA MARE DE DÉU DE NÚRIA
 PATRIMONI PRINCIPAL DE LA DIÒCESI D'URGELL DE LA VEGINA AL SEU SANTIARI DE NÚRIA

PRELUDIU
 Un santuari benèvol, que sempre és, sempre serà de poder, tot d'una benedictió agnoscida i consagrada i per la intercessió de la benedicta Verge Maria, per sempre, el cel, vil·lanos de la benedictió de la Verge Santíssima, de la Verge.

El Preludi per marxa, Santa Maria Mare de Déu.

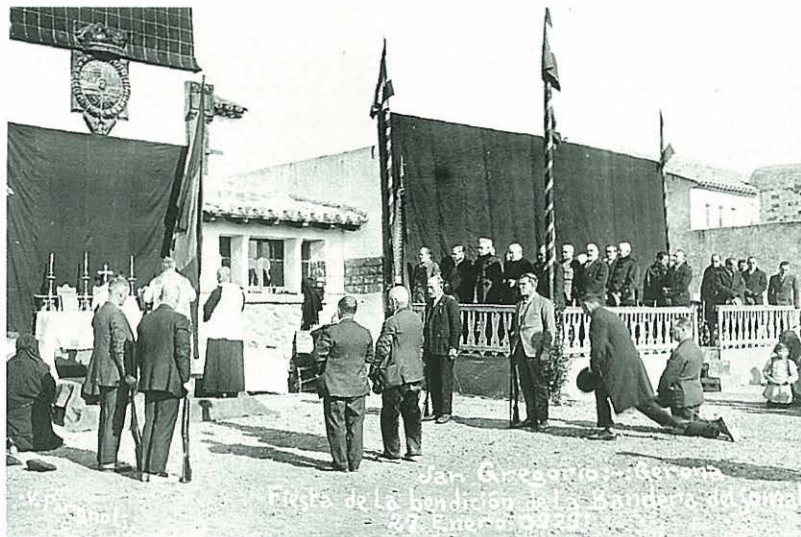
El Preludi d'alguns goigs de la processó de Sant Gil.

Circumstància que també es repeteix a Planès (Alta Cerdanya) i a Sant Antoni de Galamús (Sant Pau de Fenollet, Fenolleda).

A Núria només s'hi pot arribar per camins de muntanya o amb el tren cremallera, l'únic existent a la península. La història de Catalunya d'altra banda hi resta vinculada per la redacció de l'Estatut republicà i el segrest i retorn de la Mare de Déu per un grup de creients catalanistes que no varen permetre que fos coronada canònicament pel franquisme (1967). Joan Maragall va dedicar-li uns goigs (1894) que s'han incorporat amb mereixement al patrimoni de la vall.

SOMETENT

15

El fotògraf Valentí Fargnoli va captar la missa oficiada en l'acte de benedicció de l'ensenyament del sometent de Sant Gregori (Vall de Llémena) en temps de la Dictadura de Primo de Rivera.

40

La paraula *sometent* és una contracció de *so metent*, “fent soroll”. Té el seu origen en el toc de campanes d’alarma (*via fora, sometent!*) i mobilització conegut amb aquesta denominació que fins al segle XVI va identificar la institució d’autodefensa del *sagramental* i amb posterioritat una milícia rural voluntària amb funcions auxiliars d’ordre públic: el Sometent Armat de la Muntanya de Catalunya. Model que es va implantar a l’Estat, castellanitzant el seu nom i incorporant-lo al diccionari de la Real Academia Española.

En el segle XIX es va distingir per la repressió de la delinqüència comuna a les àrees rurals, la seva participació a la guerra del

Francès (el Bruc, Roses, Setges de Girona), les carlinades i els moviments emancipatoris americans. A començament del segle XX la província de Girona comptava amb uns efectius de més de 11.000 homes i aquell mateix temps es va estendre el seu camp d’actuació a les ciutats, alhora que es va implicar en la repressió social i política, com en el cas de la detenció del pedagog Francesc Ferrer i Guàrdia (1909).

El dictador Primo de Rivera va aprofundir la seva organització i a Roma davant Mussolini va comparar els sometents amb els escamots feixistes.

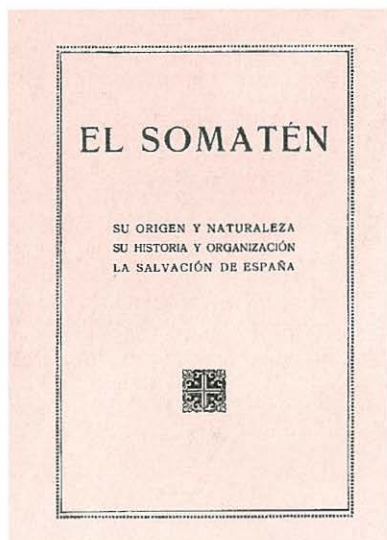
L’actuació més emblemàtica en el franquisme va ser la

Senyals

Si en un principi les campanes varen servir per a cursar les ordres, la implantació del cos a les ciutats va comportar la utilització d’instruments de so més adaptats al nou medi com xiulets, botzines o corns de caça.

Crida a Sometent — ● ● ● ● ●
Obrir foc — ● — ● — ●
Alto el foc — ● ● ● ● —

Font: *Instrucciones y Reglamentación para el Somaén de la Ciudad de Barcelona*. Cf. José M. March, S.J.: *El Somaén*. Tipografía “La Educación”. Barcelona, 1923, p. 41.

Coberta de la publicació apològica sobre el sometent va elaborar l'historiador jesuïta Josep Maria March i Batlles (1875-1952).

participació en la caiguda del guerriller llibertari Francesc Sabaté i Llopart "Quico Sabaté" l'any 1960. L'any 1978, avançada la conjuntura del postfranquisme, va arribar a una nova dissolució i desarmament del Sometent, una etapa més en els alts i baixos de la seva història.

El bronze commemoratiu del sometent de Girona de 1808 porta gravada la divisa dels armats: "Pau, pau i sempre pau". Baluard del Lleó (plaça del mercat).

Memòria del toc a Girona

L'escriptor i publicista Carles Rahola i Llorens (Cadaqués, 1881 - Girona, 1939) encarna històricament l'arbitrarietat de la repressió franquista. En unes notes de dietari redactades en plena Guerra Civil va deixar constància del record popular del toc de sometent a la ciutat.

Els nostres avis i els nostres pares havien sentit sovint el toc de sometent, durant la guerra dels francesos i les guerres civils o davant d'algun altre flagell. La campana de la Seu brandava, i el perill comú ajuntava la gent de la ciutat i el poble davant l'enemic de la terra o de la llibertat. El toc de sometent era greu i solemne, i es

difonia per la ciutat, pel pla i per la muntanya. Els qui no l'havíem sentit no podíem pas tenir una idea del seu màgic poder. "Sentiu? Sentiu? Toquen a sometent", i els homes joves corrien a agafar les armes, i els vells, les dones i els infants s'arraulien dins la llar, mentre espetegaven els primers trets. De sobte, era el silenci, com si la campana estigués cansada de tant brandar, i aquell silenci era encara més terrible (...).

24 d'abril de 1938

Carles RAHOLA

Cf. ARAGÓ, Narcís-Jordi; CLARA, Josep: "Papers de guerra de Carles Rahola (1937-1938)" a la *Revista de Girona* núm. 183, pàg. 73, juliol-agost de 1997.

La campana de Sant Honorat de la catedral de Barcelona, coneguda popularment com *l'Honorata*, va adquirir fama per les intervencions que va tenir en el setge de la ciutat de 1714 i a l'Avalot de les Quintes de 1773, i patí consecutives destruccions i represàlies. L'escriptor, poeta i dramaturg Josep Maria de Sagarra li va dedicar un poema, que ha esdevingut cèlebre, en recordança de la participació en la guerra de Successió.

La campana de Sant Honorat (1714)

*Quan s'anava escolant nostra ciutat
dins del setembre de la mala anyada,
la campana de Sant Honorat
a dalt del campanar a cada estrebada
movia el seu batall desesperat.*

*I quan la llengua de la nostra gent
anava renegant d'odi i de gana,
quan s'esberlava el pit d'algun valent,
la llengua de metall de la campana
repicava i cridava a sometent.*

*I quan el conseller de la ciutat
alçava al cel l'espasa i la bandera,
i el llop amb la casaca de soldat
i el lladre de la terra forastera
ens ho deixaven tot esmicolat,
feia un so ronc com un grinyol de fera
la campana de Sant Honorat.*

*I després, quan vingué la mala nit
i s'ensorrà per sempre aquell delit,
i era nostra florida ciutadana
cementiri, misèria i cos podrit,*

Josep Maria de Sagarra.

*pell que tremola i llavi que demana,
amb un plorar de ràbia i de despit
plorava la campana.*

*Quatre anys més tard diuen que el rei
prudent
féu despenjar aquella campana altiva
perquè havia tocat a sometent
amb la veu una mica massa viva.*

*La varen dur entre brases i carbons,
somicant digué adéu a les germanes,
la varen fondre sense més raons
i del metall en varen fer canons
per ofegar la veu de les campanes.*

*I ara, Déu sap el temps que s'ha escolat
des del setembre de la mala anyada,
des del rei que, escanyant la llibertat
amb la mà, va deixar-nos profanada
la campana de Sant Honorat.*

*Però poc es pensava el rei valent,
amb tanta voluntat i amb tanta fúria,
que campana que toca a sometent
el foc no li fa injúria.*

*Que, si aixeca la forca i el punyal
i l'ungla de les bèsties s'encomana,
a la campana no li fa cap mal,
que el so de la campana és immortal
i encara sona la campana!*

*Encara sona: hi ha qui no la sent,
qui té l'orella molt rasposa,
qui l'aparta com un mal pensament,
però... encara repica a sometent
nostra campana fosa.*

*Vosaltres, gent de bona voluntat,
catalans de tota hora,
no sentiïu, caminant dins la ciutat,
la campana de Sant Honorat?
No la sentiïu com plora?*

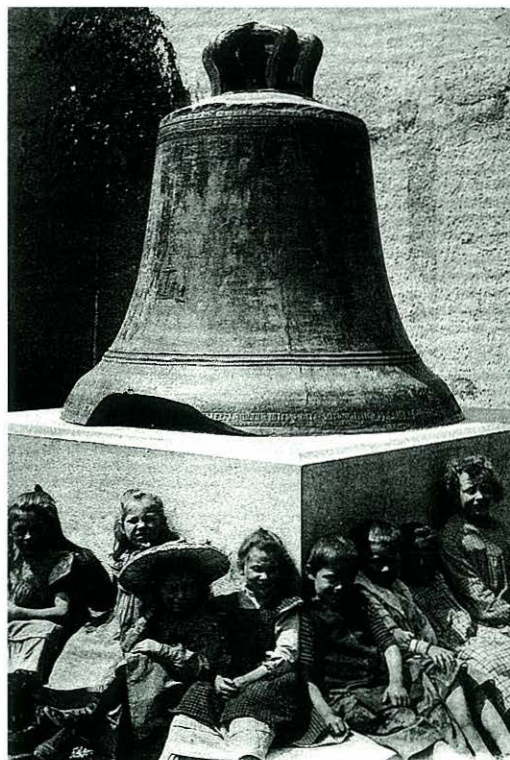
*Escolteu, escolteu quin so més fi
—no és el cor que us enganya—
tant si seguïu les mentes del camí
com si palpeu el cor de la muntanya;
tant si aneu amb la rella dins les mans,
tant si el rem us fadiga i us aplanà,
si sou pobres, cridaires o bergants,
fills de lluita o de calma casolana,
tant se val! Que si sou catalans
hi ha alguna cosa que us farà germans:
aquest so i aquest plor de la campana!*

*La varen despenjar de vora el cel,
encara més amunt ara repica,
ni grapa de botxí ni foc crudel
de mal no poden fer-n'hi gens ni mica.*

*Canons i lleis, i forques, això rai!
Se'ns menjaran segons la seva gana,
però ningú pot ofegar-nos mai
la veu de la campana.*

1923

SAGARRA, Josep Maria: *Obra Completa*, volum 3,
Edicions 3 i 4, València, 1996, pp. 389-391.

*La mainada
s'aplega a
l'entorn de
la campana
de Schiller a
Schaffhausen,
Suïssa.*

CAMPANERS I CAMPANERES

16

44

El campaner i/o la campanera és la persona que té encomanada la tasca de tocar les campanes i per mitjà d'elles comunicar avisos i notícies a la comunitat local més immediata.

Al bisbat de Girona el seglar que complia els serveis de campaner i sagristà va rebre la denominació de *monjo*, sense que això impliqués -més enllà del nom- cap mena de vinculació amb l'estat dels religiosos professos. D'altra banda a la seu de Barcelona els *monjos* eren sacerdots que tenien confiat l'ofici de campaners. També se'ls va anomenar *monjos campaners*.

Bona part dels campaners i campaneres han seguit l'ofici

Miquel Sitjà Paré, escolà de Martorell (la Selva), repicant la campana acabada de beneir l'any 1948.

empesos per l'afició i la tradició familiar, successió que en segons quins llocs venia determinada pel gènere. El campaner solia viure en una casa propera al temple que era coneguda com a casa del campaner. Actualment diversos habitatges han estat reconvertis per a donar cabuda a diferents serveis tot i mantenir la denominació originària. Exemples en són la Casa dels Campaners de Salt, que acull el servei de Càritas, o el centre de formació municipal la Casa de la Campana de Sant Feliu de Guíxols.

La dificultat per escatir el sentit dels tocs de les campanes, la diversitat de tocs civils, els religiosos vinculats a les celebracions litúrgiques i els del pas del temps ha portat a una casuística ben variada pel que fa a la seva adscripció orgànica i la remuneració del mateix campaner. Uns han percebut petites gratificacions per part de les parròquies, altres per recapta entre el veïnat i en altres casos a càrrec del municipi, atès que en ocasions el campaner exercia alhora d'agutzil, nunci o sepulterer. Aquest va ser el cas

de Navata fins fa ben pocs anys.

El campaner, amb els seus tocs de maitines a completes, ordenava el temps laboral i la vida social i religiosa. D'altra banda els tocs de les campanes prevenien dels perills i anunciaven les noves. La regulació comunitària, però, no va ser mai igualitària: la dimensió col·lectiva dels tocs quan es referien als aspectes de les persones diferenciava en funció de la classe social i dins aquesta segons la capacitat econòmica i el sexe en els casos dels batejos i els enterraments.

Maria Vila Sauquet, vda. de Coll, actual campanera i sagristana de Beget, 1998.

L'èxode rural, l'electrificació, les reformes litúrgiques auspiciades pel Concili Vaticà II i la secularització han estat causes determinants per a reduir dràsticament el nombre de campaners i campaneres.

En Manel Martínez, darrer agutzil-campaner de Maçanet de la Selva, en plena feina (1975).

Comiat al campaner de Beget

Martí Coll i Sunyer (1907-1988) va ser el campaner de Beget durant molts anys i a la seva mort el va succeir la seva muller. Amb ocasió de l'òbit, el seu gendre, historiador i autor d'una monografia del poble garrotxí, li va dedicar un poema que va constituir el text del recordatori del qual el reproduïm:

Campaner de Beget: Ja no sents ganes de fer el tritlleig festiu amb braç segur. Avui estan ploroses les carenes. Han de tocar per tu.

Escolta-les amb l'ànima serena de la cresta més alta del serrat. Aixeca el vol i passa la carena. T'espera la Divina Majestat.

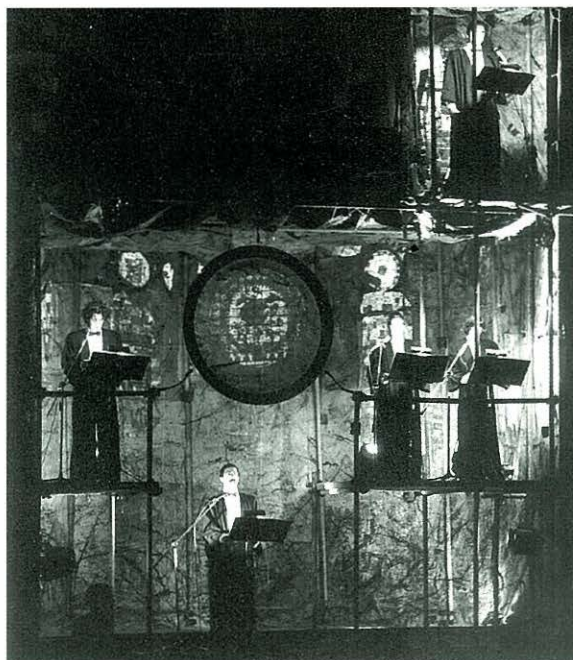
Joan Domènech
25-7-88

Martí Coll, sabater i campaner de Beget l'any 1984.

JOSAFAT

17

Escena de la representació de Josafat segons el muntatge que va realitzar el TEI de Sant Marçal en ocasió de la 25a. edició del Premi de Novel·la de Girona.

46

El personatge de “Quasimodo” creat per Víctor Hugo a la seva novel·la històrica *Notre-Dame de Paris* (1831) és el més famós dels campaners literaris. La catedral de Girona, però, també té el seu campaner de ficció, beneit, irat i luxuriós: *Josafat*, obra de l'escriptor, periodista i pintor Prudenci Bertrana (1867-1941).

Josafat va ser publicada el 1906 i va merèixer una recepció dura en els cenacles benpensants, per les situacions i descripcions de la narració amb elements de crítica a la clerecia i amb episodis de sexe.

El campaner és presentat com un pagès de les Guillerries que, pres per un deliri místic, decideix

fer-se capellà i es presenta al Seminari de Girona amb aquesta intenció. Escarnit per ser analfabet, se li confien tasques subalternes mentre intenta perseverar en l'aprenentatge més elemental amb convicció de sagristà. Una vegada que feia d'escolà es va enfrontar amb un republicà irreverent i li va esberlar la campaneta pel cap. Aquest incident va moure el clergat a cercar-li una ocupació. Se li va fer cobrir una baixa de campaner a la catedral. Instal·lat en una cel·la al mateix campanar viurà frisós en el seu estat cèlibe fins que l'atzar fa que rebí la visita de dues prostitutes: la Pepona i la Fineta. La primera havia estat objecte de les seves cobejances juvenívoles i la desitjava retrobar. L'altra, però,

ho impedirà monopolitzant la relació, que s'endinsa per viaranyes de passió brutal i obsessiva. L'assassinat de la Fineta, en el desig insatisfet de la Pepona, és el desenllaç.

Bertrana va començar a escriure als 35 anys, una vegada ensorrat el patrimoni familiar. Va compatibilitzar aquesta tasca amb la pintura i el periodisme, però sempre més va malviure. Essent director del periòdic republicà *Ciutadania* va patir un procés militar que el va conduir a l'empresonament per un article publicat al mitjà, del qual no va ser l'autor. Les hostilitats manifestades en contra d'ell varen provocar el seu exili barceloní, des del qual va dirigir *L'Esquella de la Torratxa* i *La*

Coberta de la primera edició de Josafat (1906).

Campana de Gràcia i va col·laborar a *El Poble Català*, la *Revista de Catalunya* i *La Veu de Catalunya*.

El seu domini de la tècnica i l'argot campaner s'expressa amb precisió i elegància a la seva narrativa: *Nàufrags*, *El Vagabund*, *Proses Bàrbares*, *Els Herois* i *El meu amic Pellini*. Les seves *Obres Completes* es varen publicar l'any 1965.

Els Premis Literaris de Girona li dediquen el de novel·la i són organitzats per la Fundació Prudenci Bertrana.

Quasimodo gironí

L'autor compon un retrat precís en la descripció del campaner de la Seu.

Per allí trafiqueja un home jovenàs, alt, encorbat, de crani punxegut, nas d'aligot, boca concreta, pèl aspre i ulls blavosos, esquitxats de volves més fosques que els donen aparences i fredors de marbre jaspiat. Sol estar arraulit prop del braser o bé mig ajagut en el seu banc, que bruny amb el fregadís del seu cos, rosegat de mandra, estremit de misteri, malalt de silenci i de penombra. El seu vestit de vellut és tan semblant de color amb la muralla, que no és pas fàcil de distingir-lo a primera vista; el visitant que entra allí l'endevina per un gruny feréstec i agressiu, que llança des del seu escambell, on, amb la faç entre les mans, sembla rumiar constantment. Tot ell, àdhuc la

seva cara, està cobert d'aqueixa melangiosa i humil pàtina que unifica la tonalitat de les coses en els ombrívols sojorns on flaira l'encens i els llavis xiuxiuegen. Els objectes que té a l'entorn són tots coberts d'una capa de tartrà, secreció de les seves manasses, que s'estén fins als acires dels retaules i als daurats de les estoles. I ell estima tot el que toca amb un amor gelós que el fa insociable. No ha volgut mai ajudant. Branda sol la "Maria", quan sempre havien estat dos per brandar-la, i ell sol dorm en una cambra situada a l'altra part de l'església, tan isolada, tan tètrica, tan veïna a galeries, escales i buidors atapeïdes d'enigmàtiques tenebres, que s'hi desvetllarien els més coratjosos. Aquest home es deia Josafat.

BERTRANA, Prudenci: *Josafat*. Eds. 62, col. El Cangur, 31, Barcelona, 1979, p. 9

Quasimodo en un dibuix de Gustave Brion.

48

El toc és la veu de la campana, i d'acord a un codi establert comunica al seu entorn notícies i avisos, regula el treball i convoca els creients. Els tocs, tot i mantenir unes pautes comunes, afortunadament no estan normalitzats. Podríem dir com l'adagi que cada terra fa sa guerra. El costum local aporta diversitat i enriqueix el catàleg de tocs amb un seguit de varietats particulars. Les consuetes parroquials recullen els usatges dels llocs. La destresa i creativitat dels campaners i les campaneres per a això és essencial. També hi influeix la categoria de la parròquia o temple. A més jerarquia, més tocs. Les catedrals són esclatants per

l'àmplia gamma de les seves possibilitats. Als pobles, en canvi, els tocs són més utilitaris i menys barrocs atès que generalment no tenen un/a campaner/a amb dedicació establerta i posseeixen un nombre reduït de campanes.

A grans trets, els tocs es poden classificar segons els apartats següents:

Convencionals: els quarts i les hores del rellotge.

Senyals horaris associats a precís religiosos: *Matines* o toc de *Prima* en començar la jornada. *L'Àngelus* al migdia per anar a dinar. Toc d'*oració* al migdia i en caure la tarda per assenyalar la fi del treball.

La campana que encapçala l'entrada a la fàbrica Coma i Cros de Salt ha estat també el motiu del logotip de l'empresa tèxtil durant dècades.

El so campaner del rellotge de la casa de la ciutat de Girona infon caràcter urbà al cor de la ciutat vella. El campanar es corona amb un penell decorat amb l'heràldica consistorial.

Els campanars mantenen el seu caràcter estratègic per l'alçada i l'abast de l'entorn. En ocasions les campanes resten acompanyades d'una munió d'artefactes diversos que se serveixen de l'emplaçament malgrat la lletgesa que comporten, com en aquest cas a Sant Joan Pladecorts (Vallespir).

Règim comunitari: Ajuntament (reunió del consistori). Sometent (o bàndol, arravat a les Pitiüses). Foc. Girar Batuda (feina del camp). Cordó (risc de naufragi). Seny del lladre (busca de malfactors). Repics de Festa Major. L'hora del seny (retreta per als que es trobaven fora vila i tancament dels pobles emmurallats). Toc dels perduts. Toc de la Sang (condemnat a mort). Venda de peix i sal.

Temps (a bon temps o a mal temps): el mal temps s'arribava a precisar entre pluges i tempesta. En aquest darrer cas

A toc de campana

Un breu diàleg dóna notícia sobre la influència que van prendre els senyals campaners en la regulació de la vida quotidiana al món rural.

En sortir de l'ermita, l'ermità tenia delit per tritllar una bona estona.

- *Quin dring el d'aquesta campana. En tenim sort.*

- *I la del Coll?*

- *Aquesta és per al toc de temps. Aquest home d'aquí és un gínjol.*

Toca a oració el matí, migdia i vespre. Quan mor algú, fa el toc de difunts. Després del toc d'ànimes, si és una dona fa dues batallades; si és un home, tres.

- *Reseu l'àngelus quan treballau?*

- *No. Tothom va a la taleia i hom no se'n recorda. Al matí sí, perquè encara hem de sortir als dafores.*

Hi ha gent que diu el rosari.

- *Tan aviat?*

- *Així no se'n descuiden. A casa el passem al vespre, quan hi som tots, petits i grans.*

- *A ranvespre els tocs deuen fer més reverència.*

- *Reverència i favor, que us diré, jo? Mireu, l'ermità de Sant*

Francesc no es descuida mai de cap toc. A la tarda mateix, a

quarts de quatre, fa el toc de la beguda durant tot l'estiu fins a

finals de setembre, perquè per Sant Miquel, la beguda se'n va al

cel. Vull dir que aleshores el dia ja és curt i ens recollim aviat a casa, on sempre hi ha grills per fer.

LLONGARRIU, Ramon: *Un any a pagès. La comarca d'Olot: una agricultura cerealista i de subsistència.* Llibres de Batet, Olot, 1995, p. 69.

es procedia a tocar les campanes per a allunyar els llamps. Simultàniament el capellà procedia a comunitar.

Religioses simples: Ave Maria.

Rosari. Ànimes o Vespres.

Missa. Novenari.

Grans celebracions religioses:

Toc de festa a les vigílies de les especialment assenyalades al calendari cristià (Glòria, Pasqua, Corpus Christi, la Mare de Déu d'agost, Tots Sants, Nadal...). Popularment es coneixia com el

toc de posar pilota a l'olla i repicar gros. Toc del bacallà o dels llaminers, que es feia el dimarts de Carnestoltes.

Ritus de pas: Bateig. Mort.

Aquest distingia el sexe i l'edat, i, en alguns llocs, fins i tot el veïnat a què pertanyia el difunt.

El toc d'albat era els dels nens i nenes menors de 7 anys. La durada en un i altre cas depenia de la paga que es fes al campaner/a. L'administració del viàtic (toc de combregar o de recomanació de l'ànima).

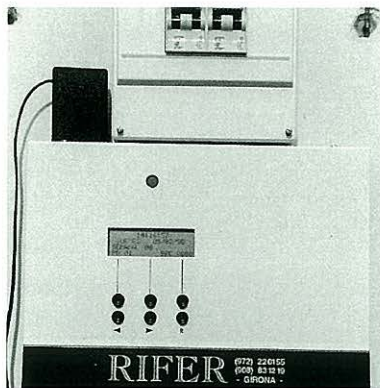
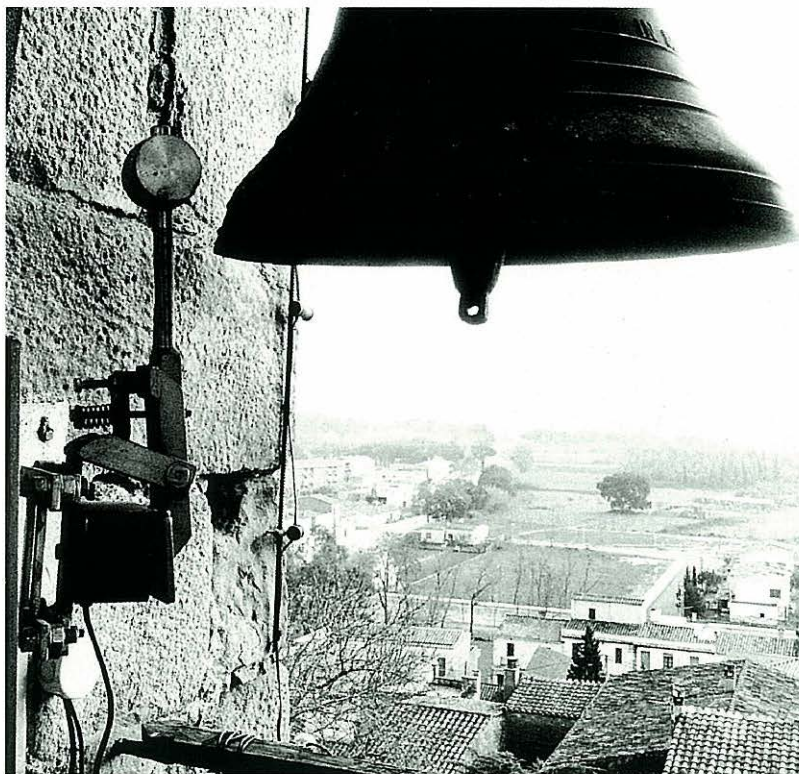
LA MECANITZACIÓ

19

50

La tècnica ha anat ocupant la tasca dels campaners i les campaneres. Aquest fet ha estat contestat des de diferents fronts però indubtablement també té una lectura en positiu: és l'única manera d'assegurar en molts llocs que les campanes puguin ser escoltades i que no es perdi irremeiablement el seu so. Mentre es vagi extingint el cens de campaners i campaneres en actiu i no siguin succeïts per entusiastes de la cultura tradicional inevitablement no es pot albirar cap altra sortida.

La història de la mecanització dels campanars al nostre país té un primer moment, entrats els anys 60, quan alguns rectors de parròquies que

Seqüència dels aparells de control instal·lats al campanar de Castell d'Aro: control horari remot, caixes de distribució i electromartell.

havien perdut les campanes en la destrucció de la Guerra Civil varen tenir la pensada de convocar la feligresia amb l'ajut d'un tocadiscos emplaçat a la sagristia –que feien anar els escolans– i un altaveu al campanar. Mossèn Domingo Ciurana a Santa Eugènia de Vila-romà en va ser un exemple. Cada diumenge la missa era anunciada ni més ni menys que pel so de les campanes de Sant Pere del Vaticà.

L'electrònica i la informàtica actualment donen resposta a aquests reptes amb una bona oferta d'equips: radiosincronització, martells electromagnètics, tocs horaris, motors per a balacenjar i voltejar les campanes, control de l'automatització, etc. Del futur del sector n'és una prova la celebració anual a Chartres (França) del Saló Internacional *Religio*, dedicat a les novetats dels productes adreçats al mercat de les confessions cristianes (www.religio.com), i en el qual fa presència la famosa foneria Paccard, que també ofereix la mecanització dels campanars.

La mecanització comporta grans avantatges però també el risc de la uniformització automàtica. Per això cal seguir reivindicant la riquesa cultural dels tocs tradicionals de cada

BB: interculturalitat i campanars electrònics

L'actriu Brigitte Bardot sosté la seva opinió sobre la decadència social francesa amb un recurs campanar. La madame deixa clar que *l'esprit de clocher est encore fort*.

(...) Sin duda fueron [años] duros, sobre todo porque pasaron muy deprisa y los hombres ya no la miraban como una nymphette apetecible, sino como una mujer fácil. ¡Adjetivo terrible por el que su sensualidad natural de jovencita se transforma en sensualidad viciosa de mujer madura! Ella misma, en sus memorias, abona esa tesis tópica cada vez que habla de cómo han evolucionado las costumbres: “Francia ha caído en una degradación total y completa,

pues los campanarios de nuestros pueblecitos abandonados son reemplazados por mezquitas, y el Angelus que regulaba las cosechas se ha callado para dejar a minaretes más o menos electrónicos llamar a los musulmanes a arrodillarse”. Y esa nueva sociedad no sólo es desagradable porque está llena de extranjeros no cristianos, sino porque además en ella “la homosexualidad se ha convertido en una institución legal que reivindica su lugar al sol, el matrimonio y poder adoptar hijos”.

MARTÍ, Octavi: “Brigitte Bardot. El mito erótico masculino de los 60 se manifiesta en sus memorias partidaria de Le Pen y defensora de un moralismo a la antigua usanza” a *El País*, 29-11-1996, p. 20/Domingo.

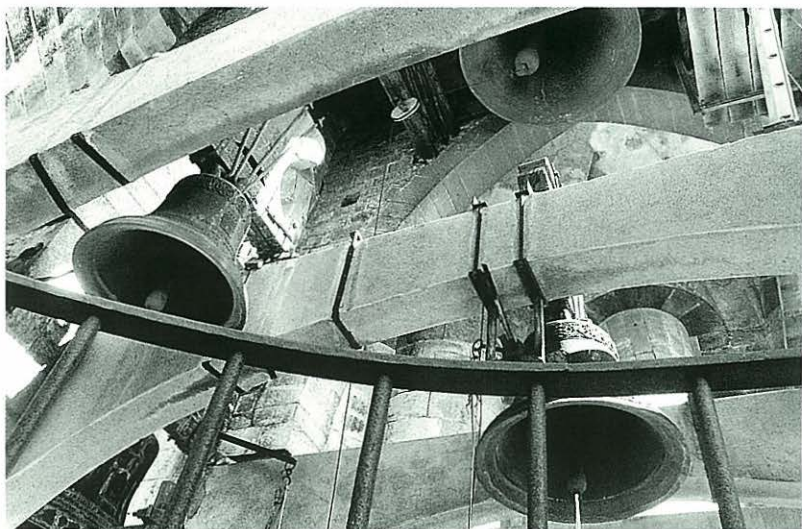
lloc, basats en la consuetud, que caldrà que siguin programats específicament a més de preservar la continuïtat de l'opció, en tot moment, dels tocs manuals.

Comandament de control del rellotge de la catedral de Girona, a cura del rellotger Fabra.

GIRONA

20

La catedral de Girona posseeix un conjunt campaner completíssim al qual caldria donar difusió com a antena d'atracció lúdico-cultural de la seu.

52

La primera notícia històrica de les campanes de Girona es documenta l'any 1052 i prové de la catedral, que gaudeix del títol de *mestra de cerimònies i de gravetat de culte*.

El primer temple de la ciutat i la diòcesi ha mantingut sempre una rica tradició campanera. No endebades les noles catedralícies han esdevingut motiu d'atenció literària en tots temps. Tanmateix, els estudiosos han fet incursions al seu patrimoni. Les dues úniques monografies dedicades a l'estudi i divulgació del patrimoni campaner de la ciutat –*Les campanes de Girona* (1926) i *Les campanes de la Catedral de Girona* (1977)– es

deuen a Josep Grahit i Grau (1883-1960) i Josep Calzada i Oliveras (1913-1990). Grahit, secretari judicial, publicista i corresponent de la Real Academia de la Historia, va ser un divulgador entusiasta de la cultura popular. El canonge Calzada va centrar la seva activitat erudita a la investigació històrico-monumental i va ser durant anys curador del patrimoni artístic de la Diputació de Girona

Les campanes de la catedral varen gaudir d'un ampli ressò popular que es transllueix per la influència que exerciren en l'ordenació del temps cívico-religiós, la persistència de les denominacions vulgars per sobre de les oficials i els

referents incorporats a l'imaginari local.

Les campanes existents abans de l'any 1936 –El Bombo o Beneta, la Capitular, l'Assumpta, la Dominical, la Narcisa, la Quotidiana, la Bramamorts, la Peixetera, la de les excomunions, la dels Quarts, la petita o de l'Oració, la cloca de cridar els campaners, les campanes petites del rellotge i les matraques– estaven regulades per un calendari minucios. En varen tenir cura fins a cinc campaners amb un estatus

similar als dels *donats* religiosos. L'any 1926 Girona comptava amb un cens de 67 campanes repartides en els diferents edificis religiosos; el cens de població, l'extensió del terme en aquell temps, la intensa pràctica religiosa i l'abundor de campanes contribuïren de bona manera a fer-li guanyar la fama de ciutat levítica.

Després de la guerra els seminaristes varen estar al servei de les campanes i de la guarda de la catedral fins poc després de la caiguda de l'Assumpta, l'any 1946, en què es va contractar el servei d'un campaner, que habita la Casa de l'Obra.

El suïcidi de l'Assumpta

Un fet insòlit va convulsionar el Corpus gironí de 1946. La campana *Assumpta* es va desceixir del jou i es va precipitar sobre la plaça dels Apòstols, on es trobava formada la tropa, en el mateix moment que la processó acabava de sortir de la basílica. L'accident no va tenir conseqüències més enllà de la destrossa de la cloca.

Davant l'ensurt, el capítol catedralici va acordar l'endemà mateix cantar un *Te Deum* d'acció de gràcies, i amb una diligència extraordinària es va disposar, conjuntament amb el prelat, a adoptar mesures envers el

patrimoni campaner amb consultes a enginyers i fonedors.

Les resolucions van consistir a rebutjar l'electrificació, traslladar l'emplaçament de les campanes dels finestrals a l'interior del campanar i refondre l'*Assumpta* –operacions que ja havia sofert els anys 1611, 1679 i 1940– que va ser restituïda novament en la vigília de Sant Narcís del mateix any.

Els gastadors participants a la processó del Corpus mostren un fragment de l'Assumpta just després d'ocorregut l'accident.

Les campanes de la Catedral

El Ministeri de Cultura va encomanar al Gremi de Campaners Valencians l'elaboració del cens de les campanes de les catedrals espanyoles. A Girona el treball es va realitzar l'estiu de 1989, i es van observar deficiències en la conservació dels jous de fusta. A continuació es reproduïxen les dades relatives a les dimensions i pesos com a informacions significatives.

NOM	BOCA	ALÇADA	PUNT	PES	FONEDOR	ANY
<i>La Beneta; el Bombo; de les hores</i>	190	140	21.0	3.971	A. Sever	1574
<i>La campana dels Quarts</i>	80	50	7.0	296	SE VA	1717
<i>La Quotidiana</i>	84	75	9.0	343	Barberí	1941
<i>La Dominical</i>	105	113	12.0	670	Barberí	1941
<i>La Capítular</i>	118	100	13.0	951	Barberí	1941
<i>L'Assumpta</i>	140	107	13.0	1.588	Barberí	1946

Font: ESPAÑA, Vicent; GONZALO ÁLVARO, Juan Ignacio: *Inventario de las campanas de la Catedrales de España*, Infovia, " Ministerio de Cultura, 1996.

ELS CAMPANARS

21

Els campanars són un bon niu per als coloms i altres menes d'aus. L'acumulació de fems és una patologia tan greu com la contaminació ambiental per a la conservació de la pedra.

54

Els primers campanars es varen edificar a Itàlia, i la seva construcció es va estendre en els segles VI-VIII. La seva funció és aixoplugar les campanes i propagar el seu so. Comunament formen part de l'estructura de les esglésies i han estat durant segles la imatge patrimonial que ha identificat les viles i ciutats: *cada encontrada té sa vila i cada vila son cloquer.*

Els campanars poden ser de torre o espadanya. Originàriament eren de planta cilíndrica, els romànics de planta quadrada i els gòtics poligonals. Amb el gòtic va arribar el període de màxima esplendor. L'arquitectura contemporània ha treballat formes simples, utilitzant

sovint el metall, com a Sant Pau de Seguries o al Mercadal i a Sant Salvador de Girona.

Molts campanars responen a expressions simbòliques de textos bíblics, i la seva interpretació està farcida de significats: el poder de Déu, la passió i resurrecció de Crist, el poder i l'autoritat, la redempció, la volta celestial, etc. Les gàrgoles i el coronament del campanar amb la instal·lació de figures o penells decorats també obeeixen a una raó simbòlica. Els àngels –com en el cas de Sta. Maria de Girona– manifesten santedat immaculada, i són vigies i protectors. Els penells assenyalen la direcció del vent i implícitament els vaivens de la fortuna i la inestabilitat de la vida;

la mitja lluna és un senyal funerari.

A la Catalunya Nova, el País Valencià i les Illes els campanars mantenen balcons d'arrels islàmiques relacionats amb els minarets des d'on els muetzins reciten els precors corànics. I alguns són identificats amb nom propi, com el Miquelet de València o el Fadrí de Castelló. Els campanars més alts del Principat són la torre de Sant Tomàs de la Sagrada Família (112 m), Valls (74 m) i Esparreguera (61 m).

Les comarques gironines conserven campanars romànics monumentals com la Torre de Carlemany de la catedral, Molló, Breda, Ripoll, Beget, Sant Pere de Rodes, Vilabertran, Sant Pere de Galligants i Sant Miquel de Fluvià. Dins el gòtic el campanar de Sant Feliu de Girona va influenciar els de Sant Martí Vell, Fornells, Cassà, Bordils i la Pera.

El campanar dóna refugi a una variada fauna i flora que, juntament amb la contaminació ambiental, són les causes de la seva degradació. Els campanars han estat utilitzats com a emplaçaments idonis en revolucions i guerres.

Recentment s'han adequat els campanars de les seus de

El campanar de Ginestar, a la Vall de Llémena, tal vegada és el més singular del país: per accedir-hi, en lloc de pujar es baixa.

Barcelona i Lleida com a mirandes públiques. El de Sant Fèlix de Sabadell esdevé una antena del museu amb una programació dedicada als escolars, que hi descobreixen els lligams amb la matemàtica, la física, la botànica, la història, el llenguatge, la geografia i les arts plàstiques.

El magnífic campanar gòtic tardà de Sant Martí Vell pateix un mal estès com és el de l'arrelament de figueres entre els carreus. Hom creu que es tracta d'una revenja d'aquestes plantes per la maledicció amb què Jesucrist les afligí.

Pla i els campanars

Josep Pla, amb la seva agudesa característica, va descriure diferents campanars, com el de la Pera: “sembla un solideu rectoral”; Sant Pere de Galligants: “torrat, humil i mil·lenari”; Sant Feliu: “*flamboyant*, gironí per definició”; Palamós: “amable i escàs”, i el de la catedral, “bufat, galtainflat, pegat aberrant”. El fet que el campanar de Palafrugell sigui inacabat –circumstància que també es dóna a Regencós, Torroella de Montgrí, Ullà, Fanals d’Aro, Juià i Ordís– el va moure a emetre un judici local crític que amb el títol de “El campanar inacabat com a símbol de Palafrugell i dels palafrugellencs” s’inclou al volum *El meu país*, dins l’obra completa. Curiosament, el guardó municipal distintiu de Palafrugell és “El Campanar de la Vila”.

El desembarcament de Normandia el juny de 1944 va fer famós el paracaigudista americà Timothy O’Kelly, que va romandre penjat al campanar de Sainte-Mère-Église, el primer poble alliberat de l’ocupació nazi a França. En homenatge hi roman hissat un maniquí permanentment.

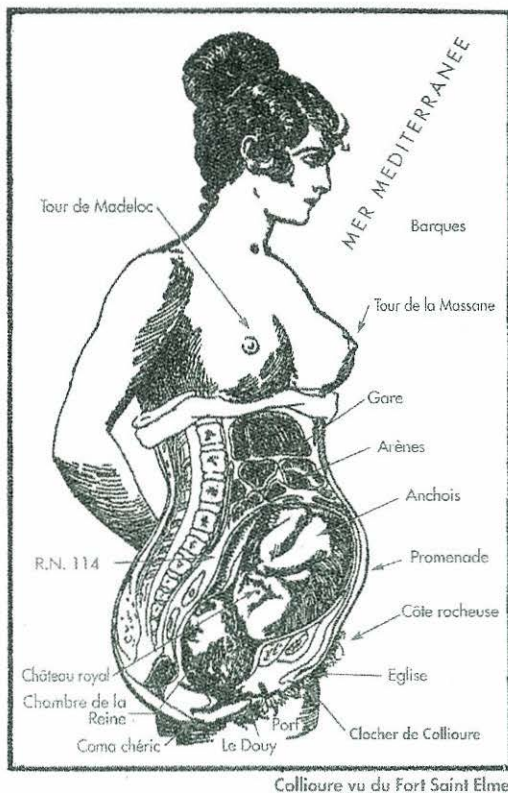
UNA TEORIA ERÒTICA

22

56

Cotlliure és un dels municipis amb més caràcter de la Marenda del Rosselló. Localitzat estratègicament entre l'Albera i el mar, la gràcia de la urbanització i el ric patrimoni arquitectònic el converteixen juntament amb Cadaqués i Calaceit (Matarranya) en un dels tres pobles amb més encant de les terres de parla catalana.

Cotlliure serà sempre una vila associada al record de la Guerra Civil Espanyola (1936-39). Al seu cementiri reposen les despulles del poeta Antonio Machado i la seva mare, com a perpetu testimoniatge de la República vençuda. Machado va ser acollit a Cotlliure per madame Figueras –oriünda de

Transposició de la topografia de la vila de Cotlliure sobre un cos de dona embarassada a partir d'un estudi de Leonardo da Vinci.

Palamós– que regentava l'Hôtel Quintana, on va morir l'escriptor. La visita a la tomba és sovintejada, i ha esdevingut un tribut de record als exiliats.

La vila en tant que port de mar va ser un centre pesquer que va assolir justa fama per l'excel·lència del seu peix blau, especialment les anxoves, que varen rivalitzar amb les de l'Escala, com va apreciar un *connaisseur* tan delicat com

Josep Pla. Encara ara les empreses Desclaux, Ferrer i Roqué mantenen factories artesanals de salaó. A començaments del segle XX creadors com Matisse, Derain o

Picasso varen descobrir Cotlliure arran de les seves estades a Ceret i varen donar pas a una tradició artística que no s'estronca i es renova.

Les restes gregues i romanes, el record de la presència de l'orde militar del Temple, les construccions del fort de Sant Elm, les torres de la Massana i de la Madeloc i el castell, antiga residència d'estiu dels reis de Mallorca, reedificat pel famós

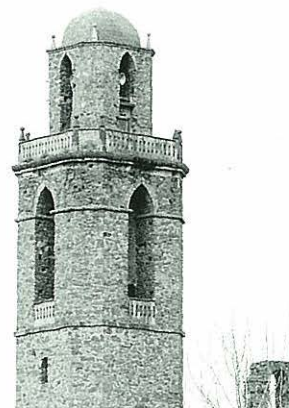
enginyer militar Sébastien Le Prestre, marquès de Vauban, formen un esplèndid catàleg monumental, però una peça senyera emergeix per sobre de tot i esdevé la imatge més genuïna de Cotlliure: el campanar. Originàriament va ser una torre de defensa i més tard un far (s. XIII). La rotunditat de la seva forma viril, l'erecció dins l'aigua del mar –única al món– i el gland rosat que l'encimbella ha provocat que l'imaginari local l'identifiqués com un expressiu fal·lus.

Marc-André 2 Figueres (Perpinyà, 1959) va assolir el doctorat en Arts i Ciències de l'Art de la Universitat de París I (Panteó-Sorbona) l'any 1992 amb la defensa de la tesi *Territori empremtat-emprésteq de territori o com capturar fantasmés*, que va fer al Centre d'Estudis Catalans de la mateixa universitat. El

capítol catorzè va ser editat l'any següent pel Centre de Documentació i Animació de la Cultura Catalana de l'Ajuntament de Perpinyà i la Galeria Profils amb el títol de *Teoria eròtica del campanar de Cotlliure*.

L'autor, actualment professor a la Universitat de París VIII, ha desenvolupat plàsticament la seva teoria en el decurs dels anys 1993-1994-1995 amb la *Trilogia eròtica a l'entorn del campanar de Cotlliure* que va presentar a la mateixa vila i a la galeria del Centre d'Études Catalanes de París l'any 1996.

El primer any va ser el de la concreció del text i el muntatge d'unes primeres imatges. Sobre un estudi del cos humà de Leonardo da Vinci, Figueres incorpora a una secció longitudinal d'una dona embarassada la topografia

Seguint la teoria encetada a Cotlliure cal entendre que el campanar de Corçà és el més eròtic de l'Empordà.

local, i aconsegueix un joc d'associació anatòmica amb el paisatge urbà. La segona recerca vol aproximar-se al simbolisme hermafrodita mitjançant la figura d'un embut invertit amb la intenció d'arribar a una noció de pas i d'ascensió al sagrat. Es clou el treball amb el muntatge *in situ* de dotze instal·lacions situades en dotze punts d'observació local, consistents en diversos marcs buits enquadrant únicament el campanar, i que donen com a resultat la creació d'escultures-quadres que volen ser un itinerari iniciàtic envers l'eroticisme a partir del tòtem local per excel·lència.

Escultura de Marc-André 2 Figueres. El port - punt 2, vista núm. 4.

L'elegia de Jacint Verdaguer *Los dos campanars* va ser guardonada a Perpinyà l'any 1886 per la Societat Agrícola, Científica i Literària dels Pirineus Orientals i publicada a la *Veü del Montserrat*. Amb posterioritat la va incloure al volum *Pàtria*, i va aparèixer definitivament en forma d'epíleg a *Canigó*, obra èpica de gran significació nacionalista i religiosa, cabdal en la producció verdagueriana, que mossèn Cinto va dedicar als "catalans de França". Els emblemàtics campanars pirinencs de Boí, Erill-la-vall i Taüll també han estat objecte d'atenció literària. Mossèn Antoni Navarro (1867-1936) és l'autor del poema *Els tres campanars de la Vall de Boí* recollit a *Pla i muntanya. Antologia poètica* (1994), i Pep Coll va escriure la narració *Els tres campanars*, inclosa a *Muntanyes Maleïdes* (1993).

Los dos campanars

*Doncs ¿què us heu fet, superbes abadies,
Marcèvol, Serrabona i Sant Miquel,
i tu, decrepit Sant Martí, que omplies
aqueixes valls de salms i melodies,
la terra d'àngels i de sants lo cel?*

*Doncs ¿què n'heu fet, oh valls!, de l'asceteri,
escola de l'amor de Jesucrist?
¿On és, oh soledat!, lo teu salteri?
¿On tos rengles de monjos, presbiteri,
que, com un cos sens ànima, estàs trist?*

*¿D'Ursèolo a on és lo dormitori?
¿La celda abacial del gran Garí?
¿On és de Romualdo l'oratori,
los pal·lis i retaules, l'or i evori
que entretallà ha mil anys cisell diví?
Los càntics i les llums s'esmortüïren;
la rosa s'esfullà com lo roser;
los himnes sants en l'arpa s'adormiren,*

*com verderoles que en llur niu moriren
quan lo bosc les oïa més a pler.*

*Dels romànics altars no en queda rastre,
del claustre bizantí no en queda res:
caigueren les imatges d'alabastre
i s'apagà sa llàntia, com un astre
que en Canigó no s'encendrà mai més.*

*Com dos gegants d'una legió sagrada
sols encara hi ha drets dos campanars:
són los monjos darrers de l'encontrada,
que ans de partir, per última vegada,
contemplen l'enderroc de sos altars.*

*Són dues formidables sentinelles
que en lo Conflent posà l'eternitat;
semblen garrics los roures al peu d'elles;
les masies del pla semblen ovelles
al peu de llur pastor agegantat.*

*Una nit fosca al seu germà parlava
lo de Cuixà: -Doncs ¿que has perdut la veü?
Alguna hora a ton cant me desvetllava
i ma veü a la teva entrelligava
cada matí per beneir a Déu.*

*-Campanes ja no tinc- li responia
lo ferreny campanar de Sant Martí-
Oh, qui pogués tornar-me-les un dia!
Per tocar a morts pels monjos les voldria;
per tocar a morts pels monjos i per mi.*

*Que tristos, ai, que tristos me deixaren!
Tota una tarda los vegí plorar;
set vegades per veure'm se giraren;
jo aguaito fa cent anys per on baixaren:
tu, que vius més avall, ¿no els veus tornar?*

*-No! Pel camí de Codalet i Prada
sols minaires obiro i llauradors;*

*diu que torna a son arbre la niuada,
mes, ai!, la que deixà nostra brancada
no hi cantarà mai més dolços amors.*

*Mai més! Mai més! Ells jauen sota terra;
nosaltres damunt seu anam caient;
lo segle, que ens deu tant, ara ens aterra,
en son oblit nostra grandor enterra
i ossos i glòries i records se'ns ven.*

*-Ai!, ell ventà les cendres venerables
del comte de Rià, mon fundador;
convertí mes capelles en estables,
i desniats los àngels pels diables
en eixos cims ploraren de tristor.*

*I jo plorava amb ells i encara ploro,
mes, ai!, sens esperança de conhort,
puix tot se'n va, i no torna lo que enyoro,
i de pressa de pressa jo m'esfloro,
rusc on l'abell murmuriós s'és mort.*

*-Caurem plegats- lo de Cuixà contesta-
Jo altre cloquer tenia al meu costat;
rival dels puigs, alçava l'ampla testa,
i amb sa sonora veu, dolça o feresta,
estrafeia el clarí o la tempestat.*

*Com jo, tenia nou-cents anys de vida,
mes, nou Matusalem, també morí;
com Goliat al rebre la ferida,
caigué tot llarg, i ara a son llit me crida
son insepult cadavre gegantí.*

*Abans de gaire ma deforme ossada
blanquejarà en la vall de Codalet;
lo front me pesa més, i a la vesprada,
quan visita la lluna l'encontrada,
tota s'estranya de trobar-m'hi dret.
Vaig a ajaure'm també; d'eixes altures
tu baixaràs a reposar amb mi,*

*i, ai!, qui llaure les nostres sepultures
no sabrà dir a les edats futures
on foren Sant Miquel i Sant Martí.-*

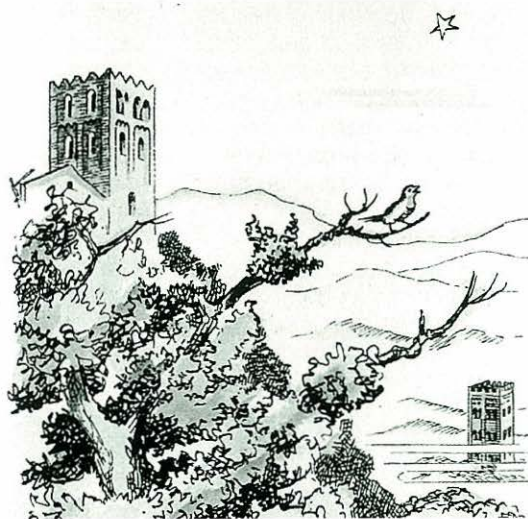
*Aixís un vespre els dos cloquers parlaven;
mes, l'endemà al matí, al sortir lo sol,
recomençant los càntics que ells acabaven,
los tudons amb l'heurera conversaven,
amb l'estrella del dia el rossinyol.*

*Somrigué la muntanya engallardida
com si estrenàs son verdejant mantell;
mostrà's com núvia de joiells guarnida,
i de ses mil congestes la florida
blanca esbandí com taronger novell.*

*Lo que un segle bastí l'altre ho aterra,
mes resta sempre el monument de Déu;
i la tempesta, el torb, l'odi i la guerra
al Canigó no el tiraran a terra,
no esbrancaran l'altívol Pirineu.*

VERDAGUER, Jacint: *Canigó*. Edició de Narcís Garolera, pròleg de Modest Prats. Quaderns Crema, Barcelona, 1997, pp. 239-243

Dibuix de
Joan Junceda
(1881-1948),
per a l'epíleg
de Canigó,
Los dos
campanars.

RELOTGES I RELOTGERS

23

El tret més característic de la casa consistorial de Querolbs és la gràcia del seu rellotge i campanar d'espadanya.

60

La introducció de la rellotgeria va suposar un renovat impuls en l'ús de les campanes. N'amplià la funció eclesiàstica i la dels tocs del pas del dia vinculats a les pràctiques religioses per a comptar les hores en el decurs de tota la jornada, la qual cosa va repercutir en els treballs i el règim de vida local. És a dir, amb el servei horari augmentaren les prestacions pràctiques de les campanes.

Això va donar lloc a l'establiment de pactes de col·laboració entre les parròquies i els municipis, que en molts casos arriben fins al present i sota una casuística variada. En uns casos el comú de veïns pagava i mantenia el

rellotge i l'església facilitava la campana, en d'altres la municipalitat també assumia el cost de les campanes destinades al rellotge, com succeeix a la catedral de Barcelona. Tanmateix, en altres llocs els ajuntaments varen construir una torre en un espai públic o bé una espadanya o campanar a la mateixa casa consistorial per assenyalar els tocs horaris de manera exclusiva. Alp, Castellfollit de la Roca, Querolbs, Sant Feliu de Guíxols o Sarrià de Ter en són clars exemples. En altres llocs es donen els dos casos, com a Girona, que d'ençà de 1388 es repartia les despeses dels sonadors amb el capítol i que en el s. XIX va instal·lar el rellotge a la casa de la ciutat.

En el segle XIV, a manca de rellotge mecànic, els encarregats del servei a la seu de Girona mesuraven el temps amb els primitius rellotges de sorra o aigua. Aquest darrer sistema ja s'havia posat en funcionament al monestir de Ripoll al s. X. A Maçanet de la Selva en el s. XIV el *claver* tenia encarregada la tasca de tocar totes les hores. Des del s. XV es coneix l'existència de rellotge a Banyoles, i l'any 1582 els jurats de la vila varen atorgar "franquícia de capellà" a Gaspar Vilalba amb la condició de tenir cura de l'aparell públic.

El dietari de l'obra del rellotge i la campana del castell de Perpinyà de l'any 1356 permet seguir tot el procés de

fabricació tant d'un rellotge com d'una campana a l'Edat Mitjana, treballs que varen ser executats pel mestre rellotger Antoni Bovell d'Avinyó, *plumberius* del papa Innocenci VI, i el mestre de senys Jaume Sotí de Narbona, sota l'interès personal del rei Pere III el Cerimoniós. Per a la construcció del rellotge es varen necessitar 58 quintars de metall i 13 quintars i mig de plom per als contrapesos.

El primer rellotge de la catedral de Girona es va construir en el s. XV, i es volgué que fos igual que el de la seu barcelonina que havia construït Joan Agustí,

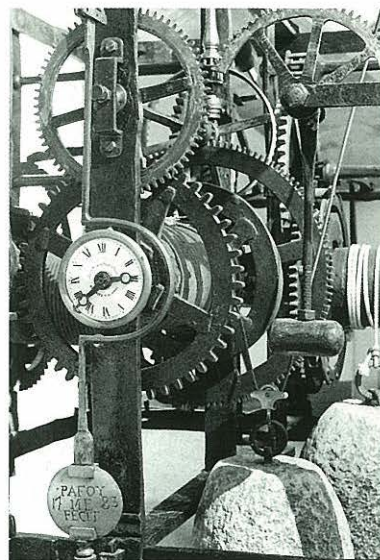
mestre major de l'obra de Girona. En el s. XVI, Pere Anés fill en va fer un de nou, la història del qual va passar per moltes vicissituds atesa la seva manca de precisió, circumstància que va fer necessària una comissió "per a procurar l'aptitud del rellotge de manera que en tocar no menteixi com sol fer". Un canonge ho va sentenciar amb sornegueria:

*Qui vol rellotge mantenir,
bella dama fruit,
els parents pobres ajudar,
tot dia ha (de) començar.*

En el segle XVIII el nou rellotger va ser Antoni Safoy.

El primer rellotger català del qual es té notícia és Guillem de Ballestar, amb obra feta a Vic en el s. XIII, seguit del palamosí Joan de la Pedra, del s. XV. D'entre les nissagues d'artesans rellotgers amb renom que varen treballar en el s. XVIII destaquen la família Bover de Sant Joan de les Abadesses i els Estorch, Tomàs i Oms d'Olot. Tributari d'aquells pioners cal citar contemporàniament Joan Fabra de Girona, que en la segona

*El rellotge del campanar
de Parlavà és una joia
del patrimoni empordanès.*

L'antic rellotge de la catedral, del segle XVIII, actualment és exposat al Museu d'Història de la Ciutat de Girona.

meitat del s. XX ha estès la seva obra arreu de la província.

Fora de les comarques gironines són rellotges cèlebres el de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, al qual l'ajuntament comtal va confiar l'hora oficial, el de la "Puerta del Sol" de Madrid, que va ser construït l'any 1866 per José Rodríguez de Losada, un lliberal expert en rellotges marins (cronòmetres), i el Big-Ben de Londres, el més famós d'Europa.

EL PAISATGE SONOR

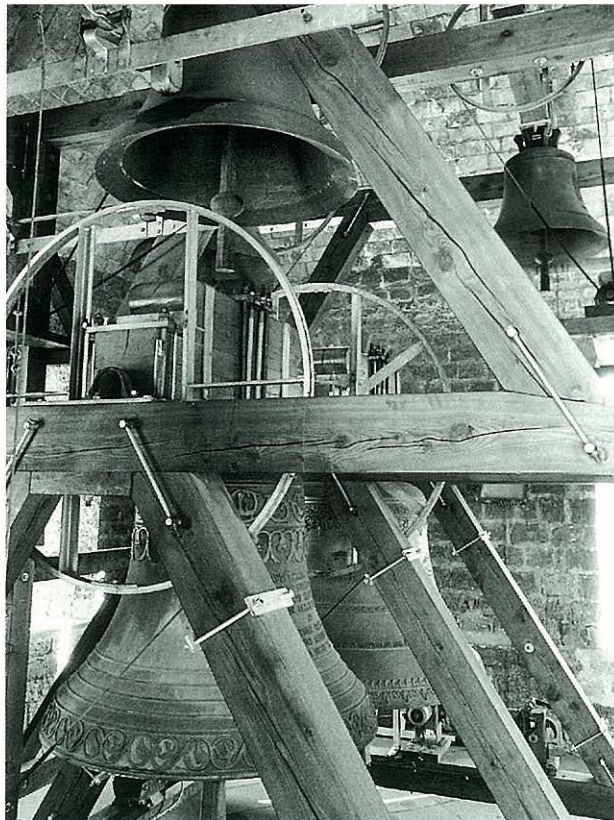
24

62

Les campanes varen tenir un protagonisme rellevant en la configuració del paisatge sonor en el medi rural tradicional i a l'urbà preindustrial.

Dins un ambient acústic equilibrat i harmònic, els sons i sorolls produïts per la natura, els animals, els agents atmosfèrics, els mitjans de transport, el feinejar de la menestralia i l'impacte de la vida al carrer varen conformar bona part del món sensorial.

Els estímuls sonors a hores d'ara són objecte d'estudi per a les ciències i les humanitats com l'acústica –la ciència del so– l'arquitectura, la geografia, la psicologia, la biologia i l'etnomusicologia. S'han assajat

Interior del campanar del monestir de Santa Maria de Ripoll.

experiències interdisciplinars de caràcter museogràfic com és el cas de l'exposició *Sonolithe* produïda a l'espai Mendès France de Poitiers (Poitou-Charentes).

En aquest context cal posar en relleu el caràcter simbòlic-identitari que s'atribueix a les campanes des d'una perspectiva antropològica i històrica. La comunicació que transmeten es caracteritza per donar una informació específica, ràpida i localitzada, i el que tal vegada és l'element diferenciador respecte a la resta de sons: la capacitat de suggerir

sensacions i transcendència. La transformació de les formes de vida imposada per la nova realitat productiva, familiar, organitzativa i sociocultural ha propiciat mutacions radicals en la percepció i la vivència d'allò sensorial. Com diu Assumpta Margenat, "... Sabem que estem en un moment de canvi però encara no podem imaginar quins colors tindrà el nou paisatge, quin soroll faran les eines, ni quin gust tindran les figues de les tardors que han de venir."

El progressiu pas d'una cultura "del silenci" a la "del soroll" i la

HOY A LAS 12,00 H. CON INAKI GABRIELDO

LA SER DA LA CAMPANADA

Hoy a las 12 del mediodía, cincuenta y dos campanarios de toda España sonarán simultáneamente en "Hoy por Hoy". En Navidad. SER Televisión.

La publicitat utilitza les campanes com a recurs a l'hora de donar missatges. En aquest cas es tracta d'un repic general anunciant el Nadal de 1996.

reconsideració de valors ha propiciat la pèrdua del reconeixement social de les campanes com a signes de cultura, ha provocat una pràctica extinció dels seus referents comunitaris, i les ha rellegades a l'ostracisme, la qual cosa fa que només siguin apreciades per una subjectivitat estètica individual d'altra banda deslligada dels antics significats geogràfics, existencials, espacials i temporals.

A les terres de Girona, cronistes i memorialistes de costums com

Un record ple de sensacions

La influència de l'ambient sonor en la configuració dels records es cospa prou bé en el fragment d'una entrevista feta al Dr. Alexis-Eudald Solà i Farrés, fundador de l'Institut d'Estudis Bizantins i Neohel·lènics de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.

- *Et sents molt vinculat afectivament a Ripoll?*

- *"Conservo uns records molt bons de Ripoll. Tinc molt clar que vinc d'allí i que, si puc, hi aniré a morir i a ser enterrat. Hi tinc la família –la mare, el germà, els nebots– i els meus primers, i ara ja una mica vells, amics. Els meus ulls estan marcats pel verd de les muntanyes del Ripollès, tal com les meves oïdes ho estan pel so,*

joiós o trist, de les campanes i també de les sirenes de les fàbriques, dos elements que portaven el compàs del fluir de la nostra vida. Sento sempre aquella olor mullada de la terra, al bosc, al mes de setembre, com sento encara la xiscladissa de les orenetes al voltant del campanar del monestir quan, a primers de maig, les campanes tocaven festives a missa de vuit. Tot jo sóc pres de la llum d'aquell raig violent del sol que, els matins de la nostra primavera, intenta de sortir enmig d'uns núvols negres, després d'un ruixat intens, fructífer i purificador. Tot això no ho oblidó mai perquè en definitiva ha format la meva sensibilitat".

PLANAS, Xevi: "Eudald Solà, el neohel·lenista de Ripoll" a *Revista de Girona*, 170, maig-juny 1995, p. 23.

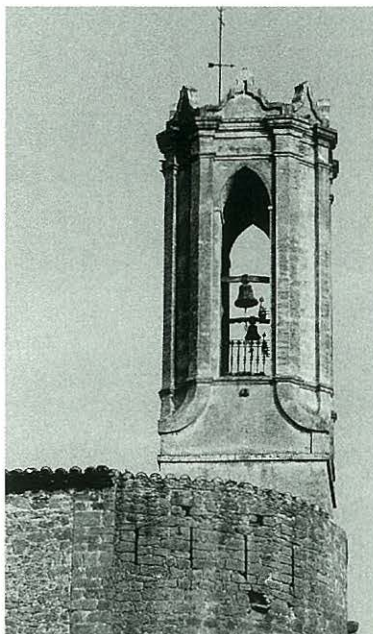
Salvador Vilarrasa al Ripollès, Ramon Llongarriu, Esteve Puigmal o Lluís Torras a la comarca d'Olot i Enric Mirambell a Girona han aplegat els seus records sobre els dominis sonors de les campanes.

Un bomber de Barcelona toca la campana d'un vehicle del cos per a donar avis a la població de la imminència d'un atac de l'aviació feixista l'any 1938.

POLÈMIQUES

25

Parlavà ha estat centre d'una viva polèmica de campanar. Els tocs varen provocar una batalla mediàtica que va posar en evidència els sentiments campaners enfrontats que sostenen dues sociologies de veïns: els permanents, de nissaga rural, i els de segona residència, de cultura urbana.

de la Roca d'Albera (Rosselló) el juliol de 1997 es va viure un episodi semblant.

Veïns de Castell d'Empúries es varen queixar que els diumenges al matí els tocs de les misses els despertaven i van aparèixer pintades com "Rector, el diumenge al matí volem dormir" o "Àngel, prou campanes". Al setmanari *L'Empordà* l'historiador Albert Compte i l'escriptora Àngels Gardella se'n varen fer ressò.

A Girona, la instal·lació de campanes a les joves parròquies de Sant Salvador d'Horta i Santa Maria de Vista Alegre va ser contestada per grups de residents amb posicionaments similars als emporitans. Un columnista del *Diari de Girona* s'hi va afegir amb cantelludes opinions. I l'estiu de 1997 veïns de Palau-sacosta es mostraren contraris a la "contaminació acústica" de la nova campana parroquial.

64

El so de les campanes ha estat i és motiu de polèmica. Determinades sensibilitats reaccionen als tocs des de punts de vista enfrontats: de la suggestió i el goig a la molèstia i l'atemptat a la llibertat personal. Els arguments i les actituds se sustenten en raonaments d'ordre simbòlic, identitari, religiós, ideològic i social.

Les pugnes entre els rectors i els alcaldes de Cassà de la Selva (1902) i Maçanet de Cabrenys (1904) varen arribar en forma de contencions al Tribunal Suprem. L'Ajuntament de Cassà va qüestionar la jurisdicció exclusiva de l'Església sobre les campanes, ja que entenia que l'autoritat local podia disposar

d'elles per a tocar a sometent, donar senyal d'incendi i per anunciar un avís prescrit per la Llei Municipal (STS 6 març 1905). D'altra banda el cas de Maçanet se situa en un context anticlerical. Més propers en el temps són els casos de Parlavà (1993), Castelló d'Empúries (1995), Girona (1996-97) i Vall-llobrega (1997). En els darrers anys dues circumstàncies han contribuït a difondre el poble de Parlavà: *La suite de Parlavà* de Miquel Martí i Pol, i l'afer de les campanades. L'estiu de 1993 les pàgines del rotatiu *El País* van ser escenari de les acusacions i retrets que es varen creuar l'escriptora Rosa Regàs i l'alcalde Isidre Jordi. Manuel Vázquez Montalbán també hi va dir la seva. Al poble

Les campanes de Maçanet de Cabrenys al Consell de Ministres

El litigi obert a Maçanet de Cabrenys va moure el bisbe a sol·licitar les influències d'Antonio Maura, president del Consell de Ministres, per a neutralitzar l'alcalde.

Muy Sr. mío y de todo respeto: durante el último periodo liberal, el Alcalde de Massanet de Cabrenys, pueblecito de más de cien fuegos, situado en los Pirineos, hizo unas ordenanzas municipales, que fueron aprobadas por la Superioridad, quizá porque eran malas.

Dichas ordenanzas contienen disposiciones notoriamente contrarias á las leyes vigentes y solo han servido para vejar á la Yglesia y dar disgusto al Sr. Cura de aquella población. En un artículo de las mismas, so pretexto de que la caída del badajo podía ocasionar alguna desgracia, se prohibió de voltear las campanas, mientras no se protejan los ventanales del campanario con rejas de hierro. Como las campanas de Massanet están fijas y no pueden voltearse, el Sr. Cura entendió que podía tocarlas, bandeándolas, pero el Alcalde, que lo que se proponía con sus ordenanzas era que no se tocasen las campanas, ha molestado con multas continuas al Sr. Cura no queriendo distinguir entre voltear y bandear las campanas.

Mientras gobernó el partido liberal, fué inútil reclamar contra el Alcalde, pero desde que está en el poder el partido

conservador, se ha pedido la protección del dignísimo Sr. Gobernador de Gerona, el cual, ora levantando las multas impuestas por el Alcalde ora exhortándole á no provocar conflictos, ha procurado la paz y que la prohibición de las ordenanzas se entendiesen en su sentido genuino y gramatical.

Todo ha sido inútil, el Alcalde se ha mojado de su superior jerárquico y de sus disposiciones, cada día impone nuevas multas al Párroco y agentes de la Alcaldía custodian las cuerdas de las campanas para que éstas no sean tocadas, hasta que por fin el Sr. Gobernador de esta provincia, injustamente ofendido, obrando en

justicia ha suspendido de su cargo al Alcalde de Massanet.

Supongo que el Alcalde se alzaré de la suspensión y como ésta es justísima, ruego á V. que sea confirmada.

El Alcalde de Massanet es un impío, un caciquillo que vive escandalosamente amancebado y sólo tiene una ocupación, la de dañar por todos los medios que están á su alcance á la Yglesia y divertir á sus cofrades ensañándose con su Cura por el delito de anunciar á los fieles con las campanas los actos del culto.

De no confirmarse la suspensión, el principio de autoridad quedaría rebajado y la Yglesia expuesta á ser oprimida en perjuicio de sus derechos y prestigios, por lo que me prometo su protección de V. en este asunto.

Tiene el honor de presentarle el testimonio de su consideración más distinguida su afmo capellán y servidor.

*q.l.b.l.m.
+ Francisco, Obispo de Gerona
Gerona, 11 de Octubre de 1907*

*Font: Fundación Antonio Maura, Madrid.
Leg. nº 77. Carpeta nº 11. Obispo de Gerona.*

*La Roca d'Albera (Rosselló)
va viure l'estiu de 1997
una polèmica que respon
als mateixos plantejaments
que els viscuts a l'Empordanet.*

Interior de la torre que alberga el carilló de Sant Joan de Perpinyà, just al costat del Campo Santo.

66

La música defineix la campana com un instrument que pertany a la família dels idiòfons percutits. Compositors de renom han inclòs el so de les campanes a les seves obres, com Berlioz al “Dies irae” de la *Simfonia fantàstica*, Wagner a *Parsifal*, Mahler a la *Segona Simfonia*, Debussy a *Ibèria*, Txaikovski a *l'Ouverture solennelle 1812*, Händel a *Saül*, Bach a *Schlage Doch*, o Purcell a *Bell anthem*. També Byrd, Cherubini, Ravel, Liszt, Sibelius, Paganini i Rimskij-Korsakov.

Pel seu pes i dificultat de transport es varen substituir a les orquestres per campanes “tubulars” i “laminades”, compostes de coure o acer, de

diferents dimensions, suspeses i ordenades cromàticament. Existeixen una varietat de dotze campanes instrumentals reconegudes. En el jazz s'utilitzen ocasionalment unes esquelles amb la denominació de *cowbells*.

La Societat General d'Autors i Editors a Catalunya manté registrades 41 peces amb títols dedicats a les campanes i 1 als campanars del Baix Camp (1994). El so de les campanes es troba inclòs a l'emblemàtica *Cançó d'amor i de guerra*, de Rafael Martínez i Valls i a la sardana *Sant Martí del Canigó*, del mestre Pau Casals. Salvador Espriu va ser l'autor de la lletra de *Campanes obrien de matí*. Poblacions gironines com Adri,

Crespià, Figueres, Girona i Olot tenen composicions dedicades a les seves campanes.

Lluís Llach amb *Campanades a mort* i Maria del Mar Bonet a la seva *Inici de campana* han enriquit contemporàniament l'inventari, que popularment es completa amb caramelles com *Les campanes de Pasqua* i una munió de nadesles.

La cançó més universalment coneguda en aquesta temàtica és la dedicada a *frère Jacques*, un simpàtic monjo campaner i dormilega.

*Una nota musical convertida en batall.
Fotografia poètica de Chema Madoz*

D'ençà de 1988 el compositor Llorenç Barber ha popularitzat els concerts de campanes, dels quals n'ha dirigit més d'una seixantena arreu de la península, Europa i Amèrica del Sud. Ha recollit la seva ideologia musical al llibre *La ciudad y sus ecos* (1996) i l'experiència de treball a l'entorn de les campanes l'ha portat a

encunyar el terme "linguofarin campanologia", que li permet compendiar i assajar la seva personalíssima visió. La seva heterodòxia li ha permès posar en escena concerts en què al costat del so de les campanes han participat canons, sirenes, focs d'artifici i vaixells de guerra, o bé aromes, gustos i colors. A Girona va organitzar el Concert dels campanars del Barri Vell el 13 de març de 1993 i va aconseguir una participació de públic i un ressò mediàtic del tot favorable. Aquella experiència va propiciar la instauració d'un repic de campanes per a celebrar l'arribada del Nadal

Un canonge sord no es vol perdre l'esdeveniment. Carles Vivó es va fer ressò del concert de 1993 i va crear per a la Revista de Girona aquest simpàtic gravat.

que es fa al mateix Barri Vell, i que té una durada de 33'. Hi participen els campanars de la Catedral, Sant Feliu i el Carme.

67

D'altra banda el musicòleg ripollès Joaquim Maideu i Puig ha divulgat cultament la música de les campanes en peces medievals en el cicle *Aeneis in alis musica* (música en ales de bronze) organitzat per "L'albergueria" - Centre de Difusió Cultural del Bisbat de Vic en el marc de l'exposició "El campanar, encara", organitzada en el decurs de 1996.

Una bona colla de joves van ser executants en el concert de campanes del barri vell de Girona el 13 de març de 1993.

CARILLONS

27

Anna Maria Reverté, carillonista del Palau de la Generalitat de Catalunya.

68

La Federació Mundial de Carillonistes defineix el carilló com un instrument de música compost per campanes de bronze convenientment afinades i percutides mitjançant un teclat característic. Només són considerats com a carillons els instruments que tenen un mínim de vint-i-tres campanes.

Una de les primeres imatges conegudes d'un carilló es troba a la Bíblia d'Esteve Harding (s. XII). La tècnica es va anar desenvolupant a Europa en el decurs dels segles XV-XVII. Llavors Brussel·les va ser coneguda com "la ciutat dels set carillons". En el s. XVIII es documenten carillons de 40 campanes i a Lovaina desputa

com a *carillonneur* de renom Matthias van den Gheyn, conegut com "el Bach del carilló". Molts dels pioners eren organistes i ja varen incloure en el repertori músiques populars, religioses i cultes amb una predilecció per Bach. Jep Denÿn, de la ciutat flamenca de Malines, va fundar l'any 1922 la primera escola de carillonistes.

Les guerres varen destruir molts exemplars històrics. Un cens fet l'any 1945 va arribar a catalogar-ne 250, el major nombre dels quals es troben a Bèlgica, els Països Baixos i França. La ciutat de Tolosa de Llenguadoc compta amb 20 carillons, que es poden consultar a Internet, així com al web *Bell & Carillon Links*. El carilló ha arribat fins a Austràlia.

El més notable dels EUA és el de la Riverside Church de Nova York, amb 72 campanes.

El de Sant Joan el Vell de Perpinyà i el del Palau de la Generalitat de Barcelona són els dos únics carillons catalans, ambdós en actiu i amb un reconegut prestigi.

El nord-català va ser emplaçat el 1885. El seu bordó –la campana més gran– pesa 1.630 quilos, i el conjunt de 46 campanes 8.237 quilos. Ha estat restaurat amb ocasió del 800 aniversari de la Carta de les Llibertats comunals de Perpinyà i inaugurat de bell nou el 22 de febrer de 1997 amb

un concert que es va obrir amb Bach i es va cloure amb *Muntanyes regalades*, l'himne del Rosselló. En té cura el carillonista Laurent Pié, que va fer una estada formativa prèvia al de la Generalitat de Barcelona.

El primer carilló del palau de la plaça de Sant Jaume es va ubicar a la torre gòtica del Pati dels Tarongers essent president de la Diputació Provincial de Barcelona Josep Maria Milà i Camps (1925-30). Estava compost de 13 campanes amb un pes de 1.367 quilos. Feia els tocs del rellotge i coincidint amb els d'oració i pel Rei interpretava els Goigs de Núria, els de Montserrat (del *Llibre Vermell*), una *cantiga* d'Alfons X el Savi, els Goigs del Roser i el *Pater Noster* de l'ofici de difunts. Quan Joan Antoni Samaranch va ocupar el mateix càrrec es va voler restaurar però no va ser

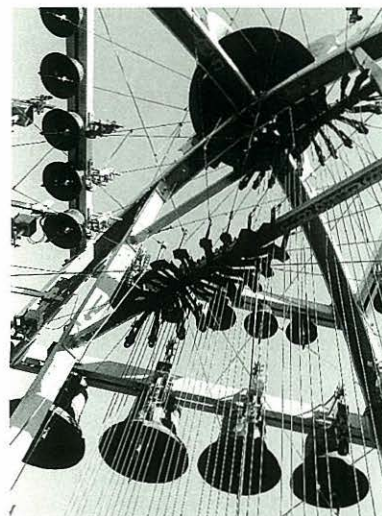

tècnicament factible, per la qual cosa es va encarregar un nou conjunt format per 49 campanes amb un pes total de 4.898 quilos, que va ser construït als Països Baixos. La campana més gran porta per nom "Catalunya", i les que la segueixen, el de cadascuna de les províncies del Principat. Va ser inaugurat el 21 de desembre de 1976.

En pocs anys, i mercès a la perícia i dedicació de les carillonistes Maria Dolors Coll i Anna Maria Reverté, el carilló de la Generalitat gaudeix d'un bon nivell interpretatiu, conrea un ampli repertori i manté una programació regular que es corona cada any amb el Festival Internacional de Carilló de Barcelona, enquadrat a l'associació Eurocarilló, que aplega els més emblemàtics de la Unió.

A l'Estat espanyol es mantenen el del monestir de l'Escorial, Còrdova i el de la catedral de Huelva, que l'any 1997 va viure una simpàtica polèmica. Fins llavors s'anunciaven les hores amb la melodia del Big Ben de Londres. Un etnòleg va proposar substituir-la per la d'un fandango anònim típic de la terra i vet aquí que un cantaor el va atribuir al seu pare. Això va

Laurent Pié és el carillonista de la catedral de Perpinyà.

Instal·lació exterior del carilló de la plaça de Sant Jaume de Barcelona.

motivar el canvi, i altra vegada sembla que és del mateix autor. Mentre, els canonges han resolt que al migdia soni l'*Ave Maria* de Schubert.

A les comarques de Girona cal citar el "carilló" de Riudellots de la Selva emplaçat a la cara nord del campanar parroquial, al costat de "la Conxita", "la Montserrat" i les antigues del rellotge, una datada el 1636 i l'altra fosa el 1820 per Esteve Puig de Girona. Està integrat per 6 campanes de la foneria Quintana, de Saldaña (Palència), que tenen programada la interpretació del *Violai* després dels tres tocs d'oració diaris.

El pintor i escriptor Santiago Rusiñol (1861-1931) va portar una original vida de bohèmia, i atresorà un ric anecdotari, la qual cosa el va convertir en un personatge popular i reconegut, que fou batejat com el “Príncep dels catalans”. A Girona són recordades les relacions que va establir amb en Pepet Gitano. El creador del Cau Ferrat va ser un artista representatiu del modernisme, i al seu llibre *Oracions* (1897) es mostra com a narrador simbolista. “A la campana” és una peça eloqüent del recull.

Si algun objecte vestit amb la matèria sembla tenir una ànima a dintre, una ànima que parli, que plori, que canti i que sospiri, ets tu, oh campana!, tu, que amb la veu de bronzo remous en el cor de l'home les alegries i les tristeses més íntimes, aquelles que no traspuen a fora, guardades en els fulls arrecerats de la quietud més fonda.

Suspesa al cim del campanar, voltada sempre de núvols, de llum, de serenes i d'estrelles, a tothora respire aquella santa solitud de les altures feta de gases d'èter, on les veus no hi arriben i hi arriben els sospirs; on la paraula no hi puja i les pregàries hi volen; on les ànimes hi passen al llançar-se a seguir la ruta espiritual de son romiatge invisible; sola allí enlaire, voltada de flors d'esclatxa obertes de cara al cel, de flors regades pel mateix petó dels núvols i voltada de remolins de falzies xisclant a ton entorn com vol d'esperits malalts, vius la vida de l'aire, et nodreixes de solitud i quietud i et bronzegeges de la puresa que et volta. Ton cor tan sols respira les cançons virginals fetes de sorolls d'espai, i verges les tornes a l'home, que les escolta baixar abraçades amb les veus de la Natura.

Lluny de tot lo del món, lluny de les passions petites, lluny del fang de la terra, no parles més

La suggestió campanera, ingènua i neta, ha estat captada des del camp de les arts plàstiques. També per les visuals, i en aquest cas amb virtuosisme.

que en els moments més solemniais. No parles més que quan té d'alçar-se l'ànima i córrer vers la llum de l'ideal, quan brota una nova flor en l'aspre jardí dels homes, quan el plor té de regar alguna tomba, quan l'esperit fuig del cos, quan el cor s'enfosqueix, quan se té de resar, d'invocar i de sofrir... allavors tu parles, i ta veu va seguint els tristos batements i el compàs misteriós de les veus ofegades; ton batall acompanya la negra processó dels endolats del món, que s'abriguen de fosca per amagar sa tristesa.

Tan sensible ets, oh campana!, per tot lo que et rodeja, tan hermosa tens l'ànima, que sempre ta veu pura respon als sentiments que el temps t'ensenya. Si el cel és blau, serè i brodat de

núvols, i estén la cortina alegre, ta veu vibra allí enlaire com copa d'or batent sobre cristall de roca, com soroll d'aigua gotejant sota volta de plata; si el cel és gris, estès sobre mantell d'or sobre la plana, ta veu es torna fosca, ton cant és mate i somort, i com un sospir s'apaga dintre tu mateixa; quan xiscla el vent al passar per les esclatxes de ton trono, ta veu segueix al vent i amb ell se'n vola, com crit d'esglaiadora agonia, a córrer despietat, a eixordar les orelles de les plantes, a udolar sota les naus de les ruïnes, a entrar a les mateixes tombes, confós ton crit amb el xisclé neguitós de la ventada. ¡Que trista et queixes al sentir caure la pluja sobre ta esquena de bronzo! ¡Que alegre que et despertes amb la claror del dia! Que melangiosa sospires al sentir-lo morir darrera de les muntanyes!

Quan tos fills et demanen que els alentis, ¡amb quin delit respires el vent de guerra que et volta, i com retrona ton crit de banda a banda de pàtria! Ta veu és allavores un cant d'entusiasme, un "ai!" neguitós d'alerta, un vibrant tremolor rebotent per les serres, i, trobant un eco en cada pit, la sublim invitació a la marxa de victòria i la promesa cantada de santa independència.

Oh campana! Grandiosa ets si toques a mal temps: sembla que els núvols es rebolquin sobre teu i els trons vulguin ofegar ton crit; solemniat si estàs callada sondejant la gran nau misteriosa; enigmàtica i trista al comptar les hores de la vida, que s'escorren incansables; i gran ets sempre, gran quan sospires, gran quan cantes o parles, i gran quan calles.

Gran ets sempre; però mai tes queixes de bronzo arriben al fons del cor com quan toquen a oració. Mirant-te el dia, que mor després de nuvolades enceses, veient el sol enfonsant-se poc a poc voltat de gases, sentint la terra adormir-se, no sé amb quina emoció pregues per així fer pregar als que t'escolten. Cridats per tu, en aquella hora

dolcíssima compareixen tots els records de la vida; en llimbs confosos es veuen anar passant les esperances esborrades; en processó disfumida s'escorren els desenganys i passen muts de vergonya; cridat per tu, l'enyorament es desperta de tot lo que és lluny i s'estima, de tot lo que s'ha perdut, de tot lo mort altre temps; cridat per tu en el buit d'indecisa claror, s'abraça tot lo que plora i sofreix, s'abracen tots els somnis esborrats; cridat per tu, tot resa en la gran Naturalesa.

Resa el dia que mor, la terra que s'adorm, l'home que calla, i els estels que allí enlaire puntegen sobre teu, mirant-te tremolosos.

RUSIÑOL, Santiago: "Oracions" a *Obres Completes*.
Ed. Selecta, Barcelona, 1956, pp. 93-94.

"El viatge de les campanes cap a Roma",
dibuix de Granville.

EN MAR I DALT DEL TREN

28

72

El s mitjans de transport varen fer servir les campanes com a instruments sonors útils per a difondre comunicacions diverses, particularment en la navegació marítima i el ferrocarril.

En el pilotatge de vaixells, la campana de precepte va ser utilitzada per a regir la vida a bord. Assenyalava les hores i mitges hores al passatge, i regulava els torns de les guàrdies de pont i coberta de la tripulació, que tenien una durada de quatre hores. Les hores s'assenyalaven fent dues batallades seguides per cada hora de guàrdia transcorreguda, i s'indicava l'acabament del torn amb quatre tocs de dues

batallades seguides cadascun. També servia per a donar l'alarma en cas d'incendi o accident, a més de complir altres missions essencials per al govern de les naus d'acord amb la reglamentació internacional per a la prevenció d'abordatges a la mar. Els mercants i les naus de guerra tenien dues campanes en servei: una generalment instal·lada en el pont de comandament i l'altra a proa al costat del molinet. L'avistament nocturn dels llums de posició d'altres embarcacions era indicat pels mariners de guàrdia a tocs: un si venien d'estribord, dos de babord i tres de proa. Les vigents ordenances navals

prescriuen els senyals que ha de fer la campana en casos de boira, consistents a fer un repic d'uns cinc segons de durada en intervals que no excedeixen d'un minut.

En el segle passat certs vaixells mantenien la prescripció de no tocar la campana per a assenyalat les hores en la Setmana Santa, i el toc se substituïa per batallades donades amb *palitroques*. Una tradició europea diu que en temps de temporal se senten els planys i laments de les campanes submergides a la localitat bretona d'Ia. La campana més famosa entre

L'antiga campana de l'estació del tren petit de Palamós fosa a Barcelona l'any 1924 es localitza al campanar de l'església municipal de Santa Maria. El temple parroquial d'aquesta vila marinera és propietat de l'ajuntament.

la gent de mar és la que presideix la seu central de l'asseguradora Lloyd's de Londres, que tradicionalment es toca per a anunciar les bones i males notícies als subscriptors dels seus contractes i quan s'enfonsa algun vaixell confiat a la companyia.

D'altra banda els capbussadors especialitzats en tasques de recuperació submarina han utilitzat *campanes de bus*, que és la denominació que rep un

L'estació de Caldes de Malavella conserva la campana de senyals de la companyia de Ferrocarrils de Madrid a Saragossa i Alacant, absorbida per la RENFE (1941).

artilugi que permetia respirar en el seu interior i que servia per a auxiliar les immersions. Aristòtil (384-322 aC) ja les cita, però en el decurs dels segles XVI-XIX el seu

El cap d'estació de Sant Feliu de Guíxols dona l'avis de sortida del darrer comboi cap a Girona el dia 10 d'abril de 1969, data de suspensió oficial del servei. A les 21,45 h. faria entrada a la mateixa estació el darrer tren.

Codi ferroviari de senyals

Fins que les estacions no es varen dotar de megafonia els avisos als viatgers es cursaven mitjançant la campana de l'estació, que servia per a anunciar les sortides i arribades dels trens i per a donar l'alarma d'acord amb la *Instrucció General núm. 1*.

Sortides

- Tres tocs espaiats per a trens senars.
- Quatre tocs espaiats per a trens parells.

Arribades (quan el comboi sortia de l'estació immediata)

- • Repic llarg seguit d'un toc espaiat per a trens senars.
- •• Repic llarg seguit de dos tocs espaiats per a trens parells.

Alarma

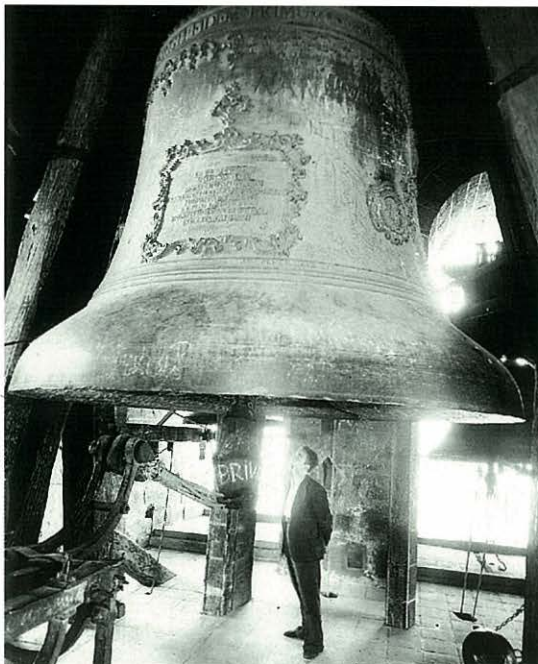
- •••• •••• Tres grups de tres tocs breus cadascun.

desenvolupament és constant: se'n van produir vint-i-quatre tipus diferents. En els annals de la història naval és conegut el model *Campana de Cadaqués* o *espanyola*, que data de l'any 1654.

ARREU DEL MÓN

29

La campana Gorda de Toledo és la més rellevant de la Península Ibèrica.

74

Són moltes les campanes que han guanyat fama per la seva història i/o dimensions. Ocupa el número u en el rànquing internacional la *tsar Kòlokol III*, emplaçada al Kremlin de Moscou. Fosa en dos temps en els segles XVII i XVIII, pesa cap a 200 tones. Mai no ha estat hissada, i està esquadada. Les seves dimensions són 7 m d'alçada i 6,5 de diàmetre.

Sembla que la de Ratisbona (Baviera) és la més més antiga en servei a Europa. Va ser fosa el 1.325 i té un pes superior a 5.000 kg. França conserva exemplars notables com la *Savoyarde* del Sagrat Cor a Montmartre (20 t), la *Jeanne d'Arc* de Rouen (10 t) o l'*Emmanuelle* de Notre Dame de

París. Alemanya posseeix la *Petersglocke* de Colònia (25,4 t) la més pesant del món que es balanceja. La *Campana Gorda* de la catedral de Toledo (17,3 t) és la de dimensions més considerables de la Península Ibèrica. Pel que fa la Gran Bretanya cal ressenyar la major de la catedral de Sant Pau de Londres (17,5 t) i el Big Ben del palau de Westminster (13,5 t). La belga *Klokke Roelant* de Mechelen i la *Pummerin* de Viena han adquirit un significat nacional.

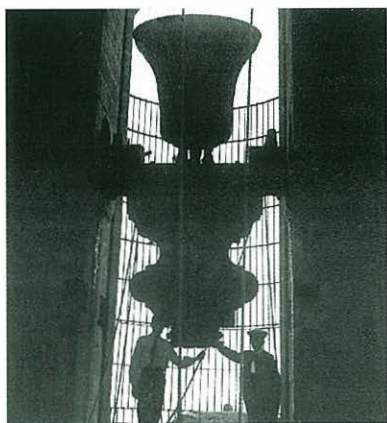
Als EUA, la *Liberty Bell* de Filadèlfia s'ha convertit en un símbol de la independència i la llibertat del país. Té un pes de 943 kg, i un diàmetre de 3,7 m. La segueix la *Tast-Memorial* de

Washington (20 t). Els conquistadors espanyols varen introduir la campana al continent americà, però són escasses les peces que es conserven del segle XVI. A Mèxic pren relleu l'esquella *San José* (785 kg) que ha entrat a la història pel fet que el capellà Miguel Hidalgo la va tocar per a aixecar la lluita per la independència l'any 1810. Des de llavors es va col·locar al balcó del Palacio Nacional. L'any 1960, en escaure's el cinquantenari de la revolució mexicana, se'n varen fer rèpliques per a ser enviades a les capitals dels estats de la república.

Àsia conserva la campana de la pagoda de Mongoon (Birmània) de 90,5 t, la gran campana de Pequín (Xina) amb 53,9 t, la

Kyongju de Corea, i les d'Osaka i Kyoto al Japó.

Les campanes també tenen el seu lloc en el món de l'empresa i han donat noms a marques de productes diversos. Fins i tot han trobat un espai dins el col·leccionisme com un *gadget* més. El polític italià Giulio Andreotti és col·leccionista de campanetes, i la barcelonina Núria Cabré n'ha format una col·lecció amb 780 models procedents de tot el món, elaborats amb 31 tipus de materials tan diferents com la tripa de porc o cera. L'escriptor Josep Maria Espinàs també n'és col·leccionista, i la seva passió l'ha portat a fer guions de televisió i a batejar l'editorial que dirigeix amb el nom de La Campana. A més, es dona la circumstància que el seu llibre *El teu nom és Olga* ha estat traduït al txec per una editorial de Praga de nom *Zvon*, és a dir, "campana".

La tsar Kòkolok III de Moscou, és la campana més gran del món.

L'heràldica aplega també campanes en els escuts gentilicis, com en el cas dels Santcliment de Barcelona i Lleida, els Aonés de Lleida, Vilanera de l'Empordà, Vicenç de Calafell, Clasketer de Castellar del Vallès i Santjust del Penedès. També n'hi figuren als senyals municipals de Sant Boi de Llobregat, Sant Cebrià de Rosselló, Monistrol de Calders, Sant Antoni de Vilamajor, Sant Celoni, Sant Just Desvern i Sant Martí Sarroca.

La Tomasa de la seu barcelonina destaca per la seva espectacularitat.

Global i local

Mitjançant campanades s'anuncien o commemoren esdeveniments de gran significat. La globalització de la informació en aquest sentit també ha produït canvis i s'ha fet un avenç en la transmissió de missatges de l'estrictament local a referents universalitzats.

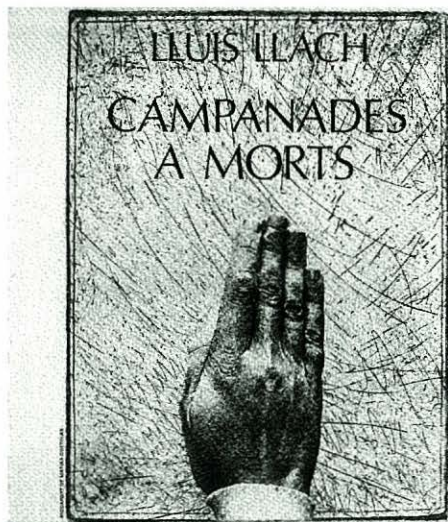
1992.- L'arribada de la torxa olímpica a Montserrat se celebra amb un repic general a tot Catalunya.

1993.- Quan Rigoberta Menchú va obtenir el Premi Nobel de la Pau les campanes de Guatemala van repicar, i en solidaritat també ho feren les de Balsareny, el poble d'un altre candidat al Nobel, el bisbe claretià Pere Casaldàliga.

1994.- La Convenció Nacional Democràtica dels zapatistes a San Cristóbal de las Casas s'inicia a toc de campana.

1995.- Totes les campanes de Bèlgica varen tocar a morts en començar els funerals per les nenes Julie Lejeune i Melissa Russo, cruelment assassinades. Les campanes de Figueres toquen a morts per Bòsnia.

1996.- Les campanes de l'església de Saint-Bernard de París varen tocar a sometent quan els CRS varen procedir a desallotjar els immigrants il·legals que s'hi havien refugiat.

*Caràtula del disc
Campanades a morts
(1977) de Lluís Llach, feta
a partir d'un aiguafort de
Maties Quetglàs.*

76

Els campaners varen crear un argot per a designar les diferents operacions pròpies de l'ofici: voltejar, brandar, ventar, asseure, fer copa, bogar, bolcar, fer remenamenta, quedar, repicar, senyalar, o tritllejar.

D'altra banda, el coneixement generalitzat de tot allò que envoltava el món de les campanes va propiciar l'aparició d'una paremiologia particular, frases fetes, onomatopeies, cançons, renecs i malnoms. L'ús social d'aquell vocabulari va portar a servir-se'n en un doble sentit, en què sovintejaven les accepcions de caràcter sexual (fer el repicó, tocar el sometent...), la qual cosa evidència el pes de les

campanes en la cultura popular. Els diccionaris i reculls lexicogràfics compilats per autors com Marià Aguiló, Antoni Maria Alcover, Joan Amades, Maria Conca, Joan Coromines, Pompeu Fabra, Antoni Griera, Joan Martí, Francesc de Borja Moll, Manuel de Montoliu, Santiago Pey, Ramon Piqué, Joana Raspall, Pep Vila o Joan J. Vinyoles en donen compte.

La topografia i talassonímia de les contrades gironines fixen localitzacions amb noms campaners en indrets tan distintos com el Prat de la Campana de Vilallonga de Ter, el Puig de la Campana a les Gavarres o els Esculls de les Campanes a Colera. Altrament, la fàcil consulta de la guia postal

d'Espanya ens fa adonar de la proliferació de nuclis de població amb nom referit a les campanes.

Frases fetes

Fer-ne de l'alçada d'un campanar.

Ser un tocampanes.

A toc de campana.

Sentir tocar campanes.

No conèixer més campanes que les del poble.

Ésser campana grossa.

Ésser una campana esquerdada.

No es pot repicar i anar a la processó.

Està més sord que una campana.

Tots portem una campana dalt del cap.

Fer campana.

Fer la volta de campana.

Refranys

Cada campanar fa el seu so.
Quan toquen al-leluia, ja es pot
menjar xulla.
A una part repiquen i a l'altra fan
festa.
Quan toquen a oració, les
ninetes a racó.

Si les campanes del poble
toquessin a descasar,
els marits fent pilar doble
poden doblar el campanar.

Endevinalles

Una vella amb una dent fa
acudir tota la gent.
(en asturià: Una vieya con un

Campaneria, llengua i sexualitat

L'estudi lexicogràfic de Joan J. Vinyoles s'inscriu en el corrent internacional per a la investigació del llenguatge sexual. En aquest sentit el diccionari ha esdevingut una eina imprescindible per al coneixement de l'ús col·loquial de la llengua catalana. Com a mostra del treball es reproduïxen quatre accepcions de les moltes que hi ha referides al vocabulari campanar.

batall m 1 Peça de ferro que colpeja la campana. II **2 col/met** Membre viril; *si, dones, vostra campana / amb lo vent bruny per sonar, / lo batall de bona gana / no lo hi deixeu de posar* (Fuster, *Cançó de les dones, Poesia eròtica dels s. XV i XVI, 186*).

campana f 1 Instrument de percussió. II **2 col/met** Vagina i p.

ext. vulva; *si, dones, vostra campana / amb lo vent bruny per sonar* (Moreno, *Cançó de les dones, Poesia eròtica dels s. XV i XVI, 186*).

campanar m 1 Torre d'una església on hi ha les campanes. II **2 col/met** Membre viril (*Els quaderns de la dona d'en Marc, 70*). Vegeu **punta de campanar**.

fer la campaneta col/met Brandar els testicles; *Es boixar d'esquena dreta / fa molt de mal de ronyons, / sobretot si un té es coions / que li fan sa campaneta* (Janer, *Sexe i cultura a Mallorca I, 96*).

VINYOLES I VIDAL, Joan J., amb la col·laboració de PIQUÉ I HUERTA, Ramon: *Diccionari Eròtic i Sexual*, Edicions 62, Barna, 1989.

Capçaleres de les dues publicacions barcelonines amb més ressonàncies campaneres que varen tenir un ampli èxit popular.

diente apiella a to la xente.)

Quin és l'instrument de corda més fàcil de tocar?

Sóc un instrument de corda que fa riure i fa plorar, com que en tinc una de sola la canalla em sap tocar.

Acudit

Era un home tan, tan, tan que es va tornar campana.

LITERATURA

31

78

Una munió d'homes i dones de lletres de tots els temps han estat receptius a l'emoció del so del bronze, i d'acord amb les seves diferents sensibilitats i estils han elaborat textos dedicats a les campanes.

Autors com Shakespeare, Victor Hugo, Charles Baudelaire, Edgar Allan Poe, Gerhart Hauptmann, Georges Rodenbach, Charles Dickens i ben especialment Friedrich Schiller amb la seva cabdal *Lied von der Glocke* (1797) han deixat un rastre excepcional. D'Ernest Hemingway, és universalment conegut el seu títol *For Whom the Bell Tolls* (1948), novel·la traduïda al castellà com *¿Por quién doblan las campanas?*

Igualment són nombrosos els escriptors i escriptores que en llengua catalana han mostrat interès per aquests instruments en les seves obres: Frederic Soler, Caterina Albert, Magí Morera, Apel·les Mestres, Josep Sebastià Pons, Joan Alcover, Màrius Torres, Carles Fages de Climent, Agustí Duran i Sanpere, Camil Geis, Pere Quart, Octavi Saltor, Víctor Torres, Guillem d'Efak, Climent Forner, Carme Riera, Josepmiquel Servià, Maria Mercè Roca, Jordi Mas, Miquel Pairolí, Assumpció Cantalozella i Salvador Sunyer, entre d'altres.

La literatura castellana compta amb referents com *El cantar de la campana de Huesca*, prosificat a la "Crònica de San

Coberta amb motiu campaner del recull de Contes Vius d'Apel·les Mestres.

Juan de la Peña" i *La campana de Aragón*, de Lope de Vega.

En el camp del periodisme, el nombre de capçaleres que han pres el nom de "La Campana" és extens. A l'Estat espanyol, la primera publicació coneguda amb aquest nom correspon a un diari de Cadis que va ser prohibit l'any 1815. Actualment és vigent un setmanari d'informació i pensament anarquista que edita l'escola Enrico Malatesta de Pontevedra i un periòdic anticastrista a Miami (EUA) consultable a Internet.

A Catalunya les publicacions que han adoptat el nom a voltes han

"... Pas a pas la gran campana, al seu darrera...". Gravats de Josep Obiols que il·lustra

"La Campana que camina", de Goethe.

*El bordó de Notre-Dame
era la campana
predilecta de Quasimodo.*

tingut en comú el seu caràcter de satíriques i combatents enfront dels poders establerts. Entre elles cal destacar *La Campana de Gràcia* (1870-1934) i *L'Esquella de la Torratxa* (1872-1938) de Barcelona, que varen adquirir un important ressò en l'opinió pública i la vida política de l'època. Tanmateix n'hi va haver a Sarrià –“la campana de Sarrià ressona fins a Puigcerdà”– Manresa, Montblanc, Sant Boi, Lleida i Reus. A Palma de Mallorca es va editar *Las Campanas* en el darrer decenni del s. XIX. En el postfranquisme, l'ADAC de Girona va instaurar com a òrgan *El Batall*.

La campana que camina

La balada costumista *Die wandelnde Glocke* (1813) de Goethe va ser traduïda per Pau J. Riera a final del segle passat i publicada a Girona. Amb posterioritat Josep Lleonart la traduí normativament i fou inclosa al llibre *Goethe. Antologia que la Generalitat dedica a les escoles de Catalunya*, que amb un pròleg de Carles Riba es va publicar l'any 1932.

*Si n'era un noy qu'en lloch d'anar
á missa á la capella,
sols se dalia per fugir
del poble, cada festa.*

*La mare diu: “Escolta bé
la veu de la campana;
en vá voldrás fugirne lluny:
allí vindrà á cercarte.”*

*Pensá'l baylet: “Del campanar
no hi ha por que s'allunyi.”*

De la mà de la literatura, obres relacionades amb les campanes han donat nom a peces dramàtiques del més variat signe, com sarsueles i revistes musicals, moltes portades al cinema amb posterioritat.

La filmografia abasta títols de la categoria de *El geperut de Notre-Dame*, de Wallace Worsley (1923), amb una nova versió de W. Dieterle de 1939 i la dirigida per Michael Tuchner el 1982; *Per qui*

*Y fuig corrent, sempre corrent,
com si fugís d'estudi.*

*Del campanar no's sent la veu:
“Desvariejá la mare”;
mes, encalsantlo, ¡ho quin esglay!
brandant va la campana.*

*Lo pobre noy se sent glassar
la sanch dins de las venas,
y, ab por de veures assolit,
va y ve, perduda l'esma.*

*Mes se refá tot d'un plegat,
y, ab embranzida forta,
camps y bardisses á través,
cap á l'iglesia corra.*

*Y cada festa de guardar,
lo noy, com vol sa mare,
no espera, no, sentia tan prop
la veu de la campana.*

Pau J. Riera

*LO GERONÉS, setmanari porta-veu del Centre
Catalanista de Gerona y sa comarca. Núm.
122, 15 d'agost de 1896, p. 3.*

toquen les campanes, de Sam Wood (1943); *La campana de la llibertat*, d'Henry King (1945); *El miracle de les campanes*, d'Irving Pichel (1948); *Campanades a mitjanit*, d'Orson Welles (1965); *Les campanes de Silèsia*, de Peter Fleischmann (1972); *La campana de l'infern*, de Claudio Guerín (1973); *La campana de vidre*, de Larry Peerce (1979); *La campanada*, de Jaime Camino (1979) i *Campanes roges*, de Serguei Bondarchuk (1982).

CAMPANO- GRAFIA GIRONINA

32

80

Les campanes de la catedral de Girona han tingut un ressò permanent en les lletres gironines. Els poetes i els escriptors han testimoniat l'ambientació sonora de la ciutat en el decurs del temps, contribuint a fornir una bibliografia que aplega un gruix considerable de referències en obres ben diverses: reculls poètics, memòries, cròniques ciutadanes i tractats costumistes. Malgrat tot, resten pendents de realitzar treballs de caràcter etnològic que permetin contextualitzar i interpretar pròpiament el fenomen des d'una perspectiva sociocultural; l'antropologia com a disciplina no ha gaudit de presència com a camp

Cartell de Fires de 1943
de Joan Orihuel i Barta.

Prosa/Narrativa

Josep Berga i Boix, *L'estudiant de la Garrotxa* (1895); Prudenci Bertrana, *El vagabund* (1933); Joaquim Ruyra, *La fi del món a Girona* (O.C. 1949); Miquel de Palol, *Girona i jo* (1972); Josep Pla, *Girona, un llibre de records* (O.C. vol. III, 1972); Jaume Minstral i Masià, *Ciutat petita i delicada* (1975).

Donat va ser l'autor del cartell
de les Fires de 1951.

d'estudi a les comarques gironines continuadament ateses per l'escola històrica.

A fi de poder aproximar-se a aquest ric corpus donem compte d'una breu compilació que permeti guiar el seguiment d'autors i títols, tot i no exhaurir el seu abast.

Poesia

Víctor Català, *Campanes dolces*, 192...; Miquel de Palol, *Obra poètica* (1985); Josep Tarrés, *Campanes i Tarda sense campanes* al seu "Llibre del Corpus" (1990); Dídac Faig, *L'alba i el mur. "parva gerunda"* (1991); Margarida Colom, *Girona, ciutat submergida* (1995).

Cartell de Fires d'autor desconegut i sense data. (c. 1950)

Història / Crònica

Carles Rahola, *La ciutat de Girona* (1929), *La pena de mort a Girona* (1934); Joan Vinyas i Comas, *Memòries d'un gironí* (1932); Joaquim Pla Cargol, *Gerona popular* (1955), *Tradiciones, santuarios y tipismo de las comarcas gerundenses* (1971); Gerión (Carles de Bolós) a *Ángulo de la Ciudad* (1959); Narcís-Jordi Aragó, *Girona ara i sempre* (1982); Carles Vivó, *Llegendes i misteris de Girona* (1989); Enric Mirambell, *Girona, entre la història i l'actualitat* (1990).

Impressions i comparances del Baró de Maldà

El cinquè baró de Maldà (1746-1818) va descriure l'ambient campaner gironí i va fer un estudi comparatiu dels sons de les noles gironines amb d'altres del país. El seu interès vertader es confirma pel fet que tot i ser un passavolant coneixia una versió de la tradició sobre la grandària del *Bombo*, que es recull dins del text següent:

Tocaren en la Seu 8 horas y la campana de las horas retumbaba a cada colp de martell, sent molt sonora, y tant grossa que, segons diuhen, caben set sastres baix la gran boca d'aquella campana. En efecte, té un to molt grave y allò de resonar a cada colp tres o quatre minuts.

Poch rato después ohírem la campaneta que señalaba la oració de l'Ave Maria de la nit de dita cathedral, des de lo hostal. Y, parat lo sonido de esta, comensaba la major del rellotge, o digam la major campana de Gerona, primera, segona y tercera

batallada, fent el baix a todas las demás campanas de las iglesias, y la de la col·legiata de Sant Feliu, son nom Narcisa, parexia lo sonido al de la Antònia de la parròquia del Pi en Barcelona. Tocada que hagué la oració, durant-li lo eco o resò del campanon de la Seu llarga estona, se ventà a la grossa de dita cathedral, nomenada la Capitular, que se assimilaba lo sonido de ella a la major del monastir de Montserrat de la montaña. Lo motiu era fer-se la festa demà, solemne en tal any, vigília de Corpus, del vot de Sant Narcís, bisbe y patró de Gerona. A 9 horas de tocà lo parenstre per las ànimas, mentres que sopàbam de ensiam, algun guisado y per postras un platet de maduxas, que, ab lo sucre, éran totas ellas un delicat almívar...

D' Amat i de Cortada, Rafel: *Miscel·lània de Viatges i Festes Majors*, vol. I, Ed. Barcino, Barna, 1994, p. 263.

Guia per a infants

Jordi Dalmau, *La catedral resseguida* (1985).

Altres referències i cites breus es deuen a Miquel Pairoli, Narcís Comadira, Camil Geis, Josep Tharrats, Jeroni Zanné i Joan Badia.

Tanmateix, periodistes i columnistes com Fèlix Bouso, Josep M. Ministral, Joan Ribas i el cronista oficial de la ciutat Enric Mirambell han publicat articles als diaris locals a propòsit de la recuperació del patrimoni campaner viscut en els anys 1995-97.

RONDALLÍSTICA

33

Joan Amades va publicar l'any 1935 una monografia dedicada a les campanes.

82

Les llegendes i rondalles donen testimoni sovintejat del pes de les campanes en la cultura popular. El propòsit de les faules era utilitzar la fantasia –ingènua, enigmàtica o platxeriosa– per a recrear prodigis i construir una èpica casolana, posant-les al servei del foment de la pietat i l'educació moralitzant com a instruments de control social.

El poder atribuït primàriament a les campanes per a allunyar els mals esperits es constata a Calonge en l'episodi de la tempesta acreditada notarialment per un prior de Sant Miquel de Cruïlles en el segle XVI i el del mal d'oïda a Vilajuïga. Els beneficis de la providència es donen a Anes (la Cerdanya) on, a sota d'un

corner (*Amelanchier ovalis*), des del qual es veu el poble de Lles, hi ha enterrada una campana, i semblantment a Camós de les Gavarres: *Serra Gavatxa, puig del Migdia, a davant del batall de la campana grossa hi ha or enterrat.*

Casos esparsos són el de la maledicció per l'abandonament d'obligacions pietoses a Anglès o per no respectar els senyals de la campana, com en el cas ocorregut a un pagès de Sant Feliu de Pallerols per no atendre el toc d'oració del santuari de la Salut; localitat on igualment s'expressa la devoció que atribueix a Maria el padrinatge de la campana que du el seu nom, destinada al conjur efectiu de la pedregada. A Cassà de la Selva, la figura de la Mare de

Déu de les Sogues o de les Cordes s'explica com la campanera que va ajudar a extingir la pesta.

Els tocs espontanis de les campanes es verifiquen a Girona en els casos de la Beneta de la catedral, també coneguda com "el Bombo", que va donar tocs d'alarmes en diferents setges de la ciutat i anunciava la mort instantània dels canonges; i la Susanna del Mercadal, que igualment va assenyalar incursions franceses i accions del sometent.

El procés oficial de beatificació i canonització de la Serventa de Déu Lliberada Ferrarons i Vives (1803-1842) recull el fet que en el moment del seu trànsit la campana del santuari de Santa Maria de Finestres (Vall de Llémna) va donar 27 batallades. Aquest prodigi sobrenatural es va vincular al culte del misteri de la Trinitat que professava la “donzella obrera d'Olot”.

Mn. Cinto, en ocasió de l'estada que va fer al Mont l'any 1884, va compondre *El pare Falgàs*, el bon frare enderiat a aconseguir una campana per al santuari.

La rondalla del lletissó aparegut al campanar de Sant Esteve d'En Bas –que s'ha incorporat a l'imaginari local donant nom a la

Catàleg de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya

materials gràfics

Lluís Calvo i Calvo

Tomàs Carreras i Artau o el tremp de l'etnologia catalana

Biblioteca de cultura popular
Vicenç Serra i Bofill
/5

PUBLICACIONS DE L'ABADIA DE MONTSERRAT

Lluís Calvo ha estudiat profusament l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya. Ha publicat dos volums dedicats a donar a conèixer els seus fons. També ha biografat el gironí Tomàs Carreras contribuint així a posar en relleu les seves aportacions en el camp antropològic en el primer terç del segle XX.

marxa excursionista de La Lletissonada– explica que per a treure'l van tenir la pensada d'enlairar un ase amb una corda perquè se'l mengés, amb el resultat que va quedar escanyat en l'intent. És una facècia que s'explica de la mateixa manera a d'altres indrets com la Granada del Penedès, Vilassar de Mar i Andratx.

Etnografia

L'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya fundat a la Universitat de Barcelona l'any 1915 pel gironí Tomàs Carreras i Artau (1879-1954), home endut pel “sentiment arqueològic-localista” que li evocava la seva ciutat familiar, va posar les bases per a la vertebració de l'antropologia i etnologia catalana. El seu fons, avui a cura de la Institució Milà i Fontanals del CSIC, conté un bon nombre d'informacions sobre les campanes recollides pels seus corresponsals arreu dels territoris de parla catalana en el primer terç del s. XX. Aquesta tasca actualment es renova amb l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya que impulsa el Departament de Cultura de la Generalitat.

El que diuen les campanes.

*Quan es mor un infant les campanes canten dient:
- A la glòria se'n ha anat,
a la glòria se'n ha anat.*

Quan es mor un de gran, plorant diuen:

- Pa i nous, pa i nous.

Segons altres diuen:

- Dejeueu, pregueu, que són grans.

(sentit cantar a Campdorà. Any 1914).

Font: AEFC, Ref. 649.

CITES CÈLBRES

34

84

Les referències a les campanes són una constant ben viva en el llenguatge oral, la premsa i la literatura. Pretendre compilar les mil i una cites esdevé una tasca tan feixuga com impossible. La intenció d'aquest capítol és doncs oferir una tria breu per a copsar la seva utilització i vigència en diferents situacions i àmbits: el periodisme, la narrativa i la memorialística.

En tots els temps la gent ha estat cobdiciosa i sovint malvada. Però sonava la campana vespertina i el toc volava per sobre del poblet, per sobre del camp, per sobre del bosc.

Recordava que calia abandonar les mesquines ocupacions

terrenals i dedicar una hora, uns pensaments, a l'eternitat. Aquell so, que avui conservem només en forma d'antiga melodia, elevava la gent, la salvava d'anar de quatre grapes.

En aquestes pedres, en aquests campanars, els nostres avantpassats dipositaren tot el que tenien de millor, tota la seva comprensió de la vida.

SOLJENITSIN, Aleksandr: *Miniatures en prosa*. L'Escorpí, 33. Edicions 62. Barcelona, 1971, p. 43.

No te preocupes, Wojtyla, por los pecados de los papas de antaño. Preocúpate más bien de evitar los sufrimientos y las miserias de hogaño que tú estás contribuyendo a provocar. Las campanas de la vergüenza

*Pica baptismal de Besalú.
Segons conta F. Cambó
va anar de poc que
no li ocasionés la mort.*

histórica que hoy oyes no doblan por Urbano VIII; doblan por tí.

MOSTERÍN, Jesús: "El pecado Wojtyla", a *El País*, 26-5-1994, p. 16

Nunca he creído que el famoso "yunques, sonad / enmudeced, campanas" sea la verdadera alternativa para la fiesta.

HERRERO DE MIÑÓN, Miguel: "Festejar, cumplir, reformar...", a *La Vanguardia*, 4-12-1994, p. 21

En la llamada a rebato de González, convencido de que su partido, si se moviliza, arrolla (yo no lo estoy), Guerra es una buena campana para tocar alarma. Es el hombre que siempre vio de dónde venía el peligro: menos cuando vino de él mismo.

HARO TECGLÉN, Eduardo: "Resucita Guerra", a *El País*, 8-4-1995, p. 53

Quisimos ser como la campana que se hincha del grito de Don

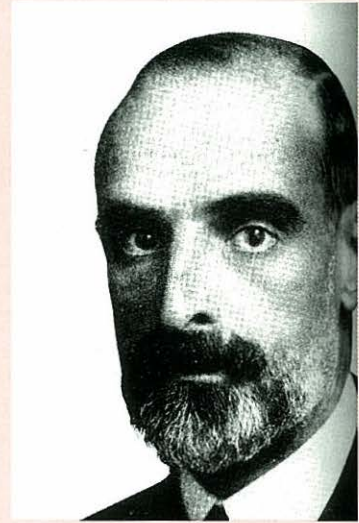
Cambó, campaner de Besalú

El discutit polític Francesc Cambó i Batlle (Verges, Baix Empordà 1876-Buenos Aires 1947) en el decurs d'una estada a la casa familiar de Besalú essent infant va protagonitzar una facècia que va estar a punt de costar-li la vida a conseqüència d'un accident sofert en el maneig de la campana local. Circumstància que ell mateix va recollir a les seves memòries.

Un dia, amb els més entremaliats dels meus amics, tinguérem la idea d'anar a l'església parroquial en fer-se fosc per tocar a sometent i alarmar la població. Les cordes de les campanes venien al costat de la pila

baptismal, que, com de costum, tenia una tapa de fusta coberta de gran nombre de grossos claus punta enlaire per tal d'evitar la irreverència que algú hi prengués seient. Jo no en vaig tenir prou amb tocar la campana, sinó que vaig enfilat-me corda amunt: vaig rrelliscar i un dels claus de la pila baptismal se'm clavà al clatell, a un mil·límetre de l'occípit. És una de les vegades que he estat més prop de la mort: els metges que m'han vist després m'han dit tots que, de mil vegades, nou-cents noranta nou fóra la mort instantània.

CAMBÓ, Francesc: *Memòries (1876-1936)*, I, Editorial Alpha, Barcelona, 1981, p. 19.

Don Francesc Cambó i Batlle en una imatge de maduresa

Samuel, quisimos ser su badajo denunciando la inequidad y la urgencia de la construcción de una paz digna, sin tregua. GODEFROY CEBALLOS, Josefina: a Ladrillo (UIA), nº 51, 11-9-1995

M'agrada escoltar durant la nit el toc de les campanades provinents de les esglésies, d'una manera especial quan em trobo de passada per alguna antiga ciutat de províncies. És un so que travessa els segles per unir-me a milers d'avantpassats. Quina importància té qui foren i com

foren aquests homes? El repicar de les campanes ens fa semblants. (Campanades). ARGULLOL, Rafael: El caçador d'instant. Quadern de travessia 1990-1995. Edicions Destino, Barcelona, 1996, p. 32.

En Madrid, las campanas que más suenan son las de todos los sacristanes, pertigueros, tribularios y monaguillos políticos de la periferia. Todos quieren dar la campanada en Madrid.

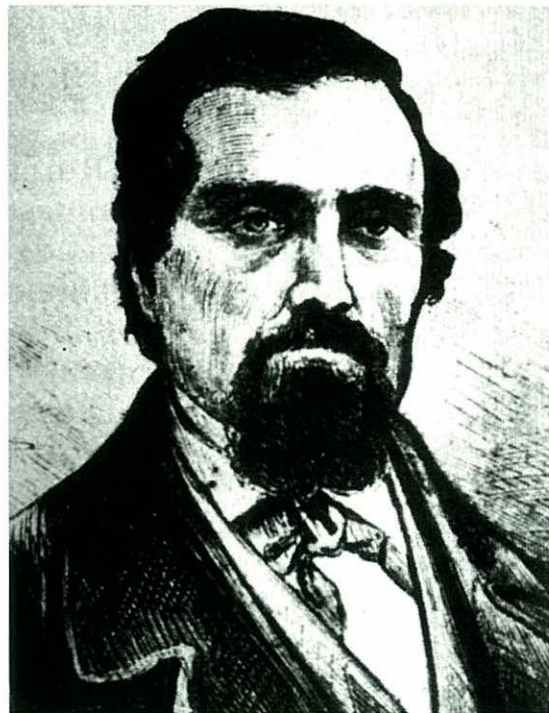
CAMPANY, Jaime: "Campanadas del domingo", a ABC, 16-2-1998, p. 18.

Un presoner porta penjada al coll una campana per a donar avís de la seva situació.

Abdó Terrades i Pulí (Figueres, 1812-Medina Sidonia, Andalusia, 1856), ha estat qualificat com “el primer apòstol de la democràcia catalana”. Republicà i socialista va portar a terme un actiu treball polític i va participar de ple en els successos revolucionaris de la primera meitat del segle XIX. Va ser elegit cinc vegades alcalde de Figueres i en cada ocasió es va anul·lar el seu nomenament. El juny de 1842 va proclamar la República a la Font del Soc de Figueres. Fou autor de la novel·la *La Esplanada. Escenas trágicas de 1828* (1835), de la farsa teatral antimonàrquica *Lo rei Micomicó* (1838) i traductor de l’obra de Cabet *Historia popular de la revolució francesa de 1789 a 1830* (1846). Va fundar el diari *El Republicano*, on va publicar “El pla de la Revolució” (31-X-1842) poemes a partir dels quals va compondre la *Cançó de la Campana* (1842), de contingut revolucionari i patriòtic. La cançó va ser prohibida pel govern i hom l’ha considerat la “Marsellesa” catalana. Malgrat això, l’himne de la Catalunya popular del segle XIX és persistentment oblidat als cançoners. Sembla que Anselm Clavé va compondre la cantata *La Revolució* als compassos de la seva música. Clavé també va ser autor de la polka *La Maquinista* (1867), on la campana adquireix un caràcter obrerista com a senyal de treball i progrés.

Jordi Font, des de les pàgines del *Diari de Barcelona* (9-11-1989), i els empordanesos Alfons Romero i Jaume Guillamet, autor d’una tesi sobre Terrades, han estat valedors en la recuperació del text.

Abdó Terrades (1812-1856), capdavanter del republicanisme federal empordanès.

CANÇÓ DE LA CAMPANA

*Ja la campana sona,
el canó ja retrona...
Anem, anem, republicans anem
a la victòria anem.*

*Ja és arribat el dia
que un poble tant volia.
Fugiu, tirans, el poble vol ser rei.
Ja la campana sona...*

*La bandera adorada
que jau allí empolsada,*

*correm, germans, a l'aire enarbolem.
Ja la campana sona...*

*Mireu-la que és galana,
l'ensenyà ciutadana,
que llibertat ens promet si l'alcem.
Ja la campana sona...*

*El garrot, l'escopeta,
la falç i la forqueta,
oh catalans!, amb valor empunyem.
Ja la campana sona...*

*La cort i la noblesa,
l'orgull i la riquesa,
caiguin d'un cop fins nostres peus.
Ja la campana sona...*

*La milícia i el clero
no tinguin més que un fuero:
el poble sols, d'una i altre és el rei.
Ja la campana sona...*

*Els públics funcionaris
no tinguin amos varis:
depenquin sols del popular congrés.
Ja la campana sona...*

*Els ganduls que es mantenen
del poble i, luego, el venen,
morin cremats, sinó pau no tindran.
Ja la campana sona...*

*I els que tras ells vinguin,
bo serà que entès tinguin
que són criats, no senyors de grei*.
Ja la campana sona...*

*Un sol pago directe,
i un sol ram que el col·lecte:
tothom d'allí serà pagat com deu.
Ja la campana sona...*

*Que pagui qui té renda,
o bé alguna prebenda;
tot qui no té, tampoc deu pagar res.*

Ja la campana sona...

*El delme, la gavella,
el dret de la portella,
no, jornalers, mai més no pagarem.
Ja la campana sona...*

(*) Grei: greix en dial. rossellonès.

Cf. FERRERÓS, Joan, *Poetes de l'Empordà*, Quaderns dels Indiketes, 2, Carles Vallès, editor, Figueres, 1986, ps. 187-188.

Instrument de percussió format per una enclusa, una campana i una planxa, utilitzat en la interpretació de La Maquinista (1867) per la Federació de Cors de Clavé.

ASSOCIACIONISME

35

Os de Balaguer és la capital catalana dels campaners. El municipi acull cada any gent de l'ofici, investigadors i amateurs d'arreu.

de les campanes de les catedrals d'Espanya, i la Generalitat Valenciana, l'inventari del parc del seu territori. A més de dedicar-se a labors d'estudi i inventari, gestiona una assegurança per als campaners en actiu, a tall divulgatiu promou concerts de campanes mitjançant un campanomòbil i edita un noticiari i diferents materials. El Gremi posa a l'abast una completa informació de les seves activitats mitjançant Internet: <http://www.cult.gva.es/gcv/default.htm>.

Al Principat, d'ençà de 1987, l'Ajuntament d'Os de Balaguer (la Noguera) organitza les Trobades de Campaners a les Terres de Ponent, que tenen el seu origen en l'homenatge que el municipi va tributar al campaner Josep Otin amb motiu de la seva jubilació, hereu d'una tradició familiar centenària. El programa de la trobada consisteix en una mostra de tocs a càrrec dels campaners convocats procedents d'arreu de Catalunya, el País Valencià, Aragó i Euskadi –hi han participat en diferents edicions convidats francesos, italians,

88

La disminució generalitzada del cens actiu de campaners i campaneres és un fet incontestable, però malgrat això no és un ofici en vies de total extinció.

La revifalla contemporània de les formes d'expressió de la cultura tradicional i popular contribueix a mantenir i potenciar aquesta tasca secular.

La fundació del Gremi de Campaners Valencians, la Confraria de Campaners de Catalunya i l'establiment d'escoles de campaners en són exemples plausibles.

El Gremi de Campaners Valencians, establert a la ciutat de València l'any 1989, ha

aconseguit en molt poc temps un ressò i prestigi extraordinaris en base als treballs que ve desenvolupant amb tota competència. A hores d'ara n'ocupa el càrrec d'Escrivà Francesc Llop i Bayo, l'antropòleg que més ha estudiat les cultures campaneres peninsulars.

Aquesta associació civil, que compta amb més de 250 agremiats, té cura dels tocs manuals de la catedral de València, de les concatedrals de Sogorb i Castelló i d'un seguit de pobles del País Valencià. L'any 1992 va organitzar el I Congrés de Campaners d'Europa. D'altra banda, el Ministeri de Cultura els ha confiat l'elaboració de l'inventari

neerlandesos i alemanys— i en neers actes de confraternització que tenen el seu pròleg en una jornada d'estudi que es desenvolupa al noviciat marista de Bellpuig de les Avellanés. L'any 1994, la jornada va comptar amb l'assistència de Pierre Paccard, propietari de la foneria més famosa del món. Os de Balaguer ha incorporat aquesta dedicació al *city marketing* local amb la seva identificació com a "Vila dels Campaners". Aquests aplecs varen propiciar la fundació l'any 1993 de la Confraria de Campaners de Catalunya, de caràcter confessional i amb un centenar d'adherits, que va tenir cura de la jornada dedicada a l'àmbit de campaners en el II Congrés de Cultura Tradicional i Popular de Catalunya.

D'altra banda, l'afició renovada a les campanes i l'afany de

Sergi Gómez i Soler ha estat l'autor d'una simpàtica auca que esdevé difusora del quefer de la Colla de Campaners d'Ontinyent (Vall d'Albaida).

AUCA DE LES CAMPANES DE LA VILA D'ONTINYENT

Hola amics, els Ximballets, la campana més menuda d'Ontinyent, sempre elegit i arduament, senac dubte el més feater.

Vic, a dalt del campanar, a la Vila, un bon ball, amb moltes altres germanes que ara ve presentant.

Ja mateix encete els vells amb el meu cosset d'auca, de carrossa és el meu cap marçat de girar tant.

Ara ve Sant Bartomeu, un joquet més gran que jo, rapugam els dos jantes com a germanetes que som.

A la campana que ve cantarem la cançoneta: "Bada més Sant Miquel, tota els angles van al cel".

Sona una Sant Josep, "Galiner" li diuen tres perquè pot girar amb corda i també li fan collita.

Sant Ignasi ja és molt gran, tot ho veu, el nu i els arbres, i d'estrany els oculleres que veuen per les teulades.

Per més que sigis delitosa i ens dia que ja he anat el pel, si s'acota tocar els "Albats" és que un xiquet se'ne ha marit.

Santa Agneta toca sempre quan de Carxes, o els Molins necessiten que els cambreguin per a poder descansar.

El Santissim toca els quarts, he fa també per el del, li canta molt velljar, de senyal que passen son.

La Paraisina ve orn, campana de les milleres, ella trenca les tromades i del part tota els dolira.

És un molinà i té frec, és la Paiva, la més gran, que ella no marca el ritme les altres vistes estan.

Tota una onca de fusta, li ha colpegen martelle, una Matrexa ben fofa, "Treballer" li diuen.

Fa més de quatre-cents anys que ens avisa dels perills, és la campana de Foc, que de l'hora ens dona el toc.

Però ve de Barcelona, però les altres, de cert, neixen a la Vall d'Albaida, a prop del Benicodell.

Quan girem totes juntes ve a escoltar nos el vent, escampen el vent amb els rebulls i ompli de festa els carrers.

Dance bé, que toque la Vila, donem pas al nostre so. La segona: Sant Miquel, Sant Carles, Santa Anna i her.

I segueix les Carmelites, el Començ i Sant Francesc, l'Emmorta i Sant Esteve, l'Hospital i Sant Rafael.

I Mariona i Sant Vicent, vinga totes, fem el veí II Que en seneca fins Mariona que Ontinyent té una cançó II

* IN-EMERITIS VALLI ET OMNIS *

COLLA DE CAMPANERS D'ONTINYENT

1997. COLLA DE CAMPANERS D'ONTINYENT. Totes i Altres: Sergi Gómez i Soler.

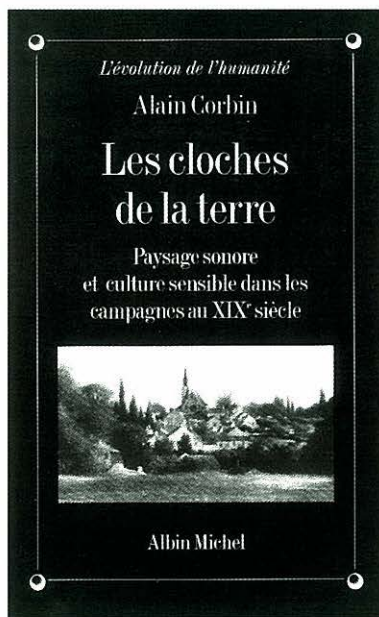
GREMI DE CAMPANERS VALENCIANS

Ermita de Santa Llúcia
Carrer de l'Hospital, 15
Telèfon (96) 340 49 33
46001 VALÈNCIA

El Gremi de Campaners Valencians ha esdevingut una agrupació capdavantera a l'Estat espanyol en la recerca, la restauració i la formació de nous campaners.

preservar la continuïtat en el domini dels tocs manuals tradicionals ha esperonat la creació d'escoles de campaners, com en els casos de Cervera, Tarragona i Badalona, on els campaners experimentats instrueixen els joves que es volen introduir en el coneixement de l'ofici.

L’antropologia i la història són les disciplines que han fixat el seu interès en l’estudi cultural de les campanes. França és l’estat de la Unió Europea que gaudeix d’una major tradició investigadora en aquest camp. Títols recents són *La Cloche*, de Dominique Joly, de caràcter divulgatiu i impecablement il·lustrat dins la col·lecció “Des objets font l’Histoire”, de Casterman (1991); *Cloches de France et d’ailleurs* (1993), de Jean-Pierre Rama, edició sumptuària d’interès, i *Les cloches de la terre* (1994), d’Alain Corbin, que penetra amb rigor al paisatge sonor i als conflictes de poder suscitats amb les campanes en el segle XIX. La història de la campana a

Suïssa va ser recollida ja l’any 1877 per l’arquitecte ginebrí J. D. Blavignac a *La cloche. Études sur son histoire et sur ses rapports*.

A l’Estat espanyol, l’etnòleg valencià Francesc Llop i Bayo ha creat escola, i és el capdavanter en la recerca campanològica. i l’autor d’una més extensa bibliografia tant de caire metodològic com de treball de camp realitzat al País Valencià, Aragó, Castella, Cantàbria i Madrid. Tanmateix, cal dir que el professor de la Universitat de València José Sánchez Real va donar a conèixer un interessant treball

Els annals de la campanologia contemporània apleguen unes produccions bibliogràfiques de bon nivell que se sumen amb mereixement a la secular tradició europea.

sobre el procés de fosa a començaments del s. XV (1982). Isidoro Ursúa Irigoyen, des de l’Arxieu Diocesà de Pamplona, ha publicat amb erudició i senzillesa *Las campanas de la catedral de Pamplona* (1984) i *Campanas y campaneros en nuestras iglesias* (1987). Manuel Pereda de la Reguera i Esteban García Chico varen donar a conèixer la tradició càntabra en el seu *Alejandro Gargollo y otros campaneros* (1954).

Els estudiosos catalans per excel·lència són Noël Bailbé, president honorari de la Societat Agrícola, Científica i Littéraire des Pyrénées Orientales, autor de dos volums dedicats als campanars del Rosselló, i Louis Ausseil, que va

Jean-Pierre Rama

CLOCHES DE FRANCE et d'ailleurs

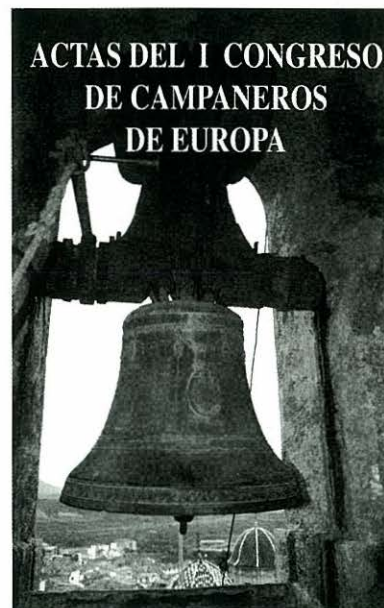
LTA
Le Temps Apprivoisé

elaborar un exhaustiu compendi sobre els fonadors de campanes dels segles XIV-XIX.

L'única síntesi existent és el catàleg corresponent a l'exposició *Dalt del campanar. Campanes, rellotges, campaners, fonadors... i altres històries de campanars catalans* editat per la Fundació "la Caixa" (1985). Ramon Turull és autor del text *Històries de Cervera, VI. Homes i fets, converses i anècdotes sobre campanes* (1993). Els liturgistes han publicat escassos i breus materials a l'*Analecta Sacra Tarraconensis*, i cal constatar l'obra publicista desenvolupada per Valentí Tenas (Montserrat), Gaspar Vilarrubias (Igualada),

Josep Batlle (Capellades) i Jaume Aymar (Badalona). Josep M. Razquin, acadèmic de la Reial de Bones Lletres de Barcelona, traspasat l'any 1995, va deixar inèdit un llibre sobre les campanes.

Des de l'etnomusicologia s'han interessat pel tema el P. Gregori Estrada, Albert Barreda, Joan Tintó, Carme Prims, Josep Crivillé, Ramon Vilar, Xavier Orriols, Salvador Palomar i el Grup de Recerca Folklòrica d'Osona. Conserven documents sonors la Fonoteca de Catalunya, la Fonoteca de Música Tradicional Catalana, el Centre Carrutxa de Reus i la Fonoteca Històrica Jaume Font de Barcelona.

Pel que fa a les comarques gironines, a més de les monografies de Josep Grahit i el Dr. Calzada, l'arxiver diocesà Josep Ma. Marquès ha proporcionat informacions referides a campanes i campanars als annals de l'Institut d'Estudis del Baix Empordà (1996) i en documenta sempre a la col·lecció Sant Feliu, que dirigeix. D'altra banda, notícies esparses s'apleguen a diferents monografies locals, miscel·lànies i publicacions dels centres d'estudis, circumstància que igualment es dona a la resta de poblacions del país.

Campanes pertanyents al fons del Museu de Reus. Com a dipositàries de la història les campanes s'han incorporat consegüentment al patrimoni cultural.

Les campanes són un bé cultural i la seva salvaguarda serà possible si es compatibilitza el seu ús catequètic per part de l'Església amb el ple gaudi de la societat, compaginant interessos i esforços per a mantenir aquest llegat artístic del cristianisme en un contemporitzador i desacomplexat diàleg fe-cultura.

L'Església catòlica, mitjançant la constitució *Pastor bonus* (1988), va crear la Pontificia Comissió per a la Conservació del Patrimoni Artístic i Històric, que es vincula amb les comissions per al patrimoni cultural de les conferències episcopals i les dioceses. Els acords subscrits entre el Vaticà i l'Estat espanyol l'any 1979 estableixen

mecanismes de relació. A Catalunya es va constituir l'any 1981 la primera Comissió Mixta de marc autonòmic. La configuració jurídica dels bisbats i el mapa administratiu en fan difícil, però, l'encaix i operativitat. La parcial catalogació del patrimoni moble del bisbat de Girona és el projecte més rellevant executat fins ara.

Les campanes –com tots els béns– són objecte de risc pel que fa a la seva custòdia, i els robatoris no són estranys. D'ençà de l'any 1973 la campana de la Mare de Déu del Guilar (Argelaguer) és en lloc desconegut. Un cas excepcional és el succeït l'any 1994 al santuari de Bell-lloc (Sant Joan de Palamós). El propietari de la finca

es va endur la campana que havia estat beneïda per Mn. Domingo Ciurana l'any 1967 al·legant que ell l'havia pagada i que per tant era seva. Malgrat que el Síndic de Greuges va informar de l'afer al Tribunal Superior de Justícia de Catalunya la qüestió no s'ha resolt. Si s'admet aquesta situació fàctica se sentarà un precedent fins ara del tot inèdit en els annals del dret. La restitució dels béns culturals és un tema obert. El llibre *Nefertiti quiere volver a casa* és en aquest sentit un text prou revelador. Un cas històric és el de la campana d'Agullana, que les tropes de Napoleó van espolar, i avui es troba al campanar de Sant Joan de Pladecorts al Vallespir, malgrat que la seva epigrafia no ofereix dubte: *Sóc d'Agullana*. En l'àmbit

europèu existeix un buit legal sobre el retorn a un estat membre de béns que tinguin el seu lloc d'origen en un altre estat membre. Si no s'adopten mesures, els casos com els de la Bíblia de Ripoll i la de Sant Pere de Rodes restaran pendents *in aeternum*.

De conformitat amb el dret positiu cal conceptuar les campanes com a patrimoni etnològic d'acord amb la definició que dóna la llei de foment i protecció de la cultura popular i de l'associacionisme cultural i la del patrimoni històric espanyol. En aquest sentit caldria establir una política de preservació patrimonial dels campanars i les campanes que

possibiliti llur inventariació, catalogació, conservació, restitució, estudi i difusió.

L'interès científic en l'estudi campanològic és creixent i gaudeix d'un ampli desenvolupament amb les edicions continuades dels congressos mundials i europeus, a les quals cal sumar la primera convocatòria a l'Estat espanyol, promoguda per la Fundació Marcelino Botín, i que tingué lloc a Santander el desembre de 1997 amb el lema *Campanas: Cultura de un sonido milenario*. D'altra banda, cada any, l'École Nationale du Patrimoine organitza cursos de formació permanent sobre gestió del patrimoni campaner adreçats a museòlegs. França compta amb diferents centres museogràfics amb continguts campaners, com el mateix Museu Nacional d'Arts i Tradicions Populares de París, els de les empreses fonedores Paccard d'Annecy (Alta Savoia), Libron a Besiers (Occitània) i el Museu Europeu de Campanes de l'Illa-de-Baish, a prop de Tolosa de Llenguadoc. A Castella es localitza el Museo de Campanas de Urueña (Valladolíd) creat amb fons de la col·lecció de la família de fonadors Quintana.

La Mare de Déu del Guilar (Argelaguer) també ha estat víctima del robatori de campanes.

L'espadanya del santuari de Bell-lloc (Sant Joan de Palamós) evidencia la sostracció de la campana. És un símbol més en el llarg procés empès per la restitució pública de la capella al poble.

En el camp de la pedagogia cal ressenyar la tasca duta a terme al País Valencià pel professor Norbert J. Hernández Sánchez, de l'IES de Bunyol, que ha desenvolupat unes experiències de tallers, emmarcats en les setmanes culturals del centre, amb la finalitat d'introduir els joves estudiants a la cultura local mitjançant la tradició sociomusical de les noies. El treball ha permès recuperar el paisatge acústic de Bunyol, Alboraiç i Macastre.

Bibliografia

El capítol 36 del quadern dona notícia dels investigadors i de l'estat de l'estudi de les campanes. A continuació es recull una bibliografia bàsica que aplega títols que permeten aprofundir en matèries relacionades, com el dret de l'Església, la litúrgia, l'etnologia i el folklore. També hi ha dades sobre fonadors, campanes i campanars del nord-est de Catalunya.

Actas del I Congreso de Campaneros de Europa. Fundación Bancaja Segorbe. Sogorb, 1996. 319 pàg.

ALONSO PONGA, José Luis;
SÁNCHEZ DEL BARRIO,
Antonio: *La campana: Patrimonio sonoro y lenguaje tradicional.* Centro Etnográfico "Joaquín Díaz". Valladolid, 1997.

AMADES, Joan: *Les campanes.* La Neotípia. BTP. Série C. Vol. XXXV. Barcelona, 1935. 38 pàg.; *Costumari català. El curs de l'any.* Salvat. Barcelona, 1950-1956, 5 vols.

AUSSEIL, Louis: "Les fondeurs de cloches en Roussillon du XIV au XIX siècle", a *Conflent*, núms. 139-140 (1986), 159 pàg.

BAILBÉ, Noël: *Les clochers-tours du Roussillon.* Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales. Vol. XCVII. Perpinyà, 1989. 280 pàg.; *Apparements et symbolisme des clochers-tours du Roussillon.* S.A.S.L. Vol. XCVIII. Perpinyà, 1990. 215 pàg.

BALDELLÓ, Francesc, Prev.: "Folklore litúrgic", a *Vida Cristiana*, núm. 94, Passió i Pasqua de 1925.

CALZADA I OLIVERAS, Josep: *Les campanes de la catedral de Girona.* Diputació Provincial de Girona. Girona, 1977. 89 pàg.

CHAMORRO, Miguel A.;
LLORENS, Francesc: *Els campanars gòtics a les comarques gironines.* Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Girona, 1993. 130 pàg.

FERRERES, Juan B.: *Las campanas.* Razón y Fe. Madrid, 1910. 176 pàg.

GRAHIT, J.: *Les campanes de Girona.* Ajuntament de Girona, 1926. 96 pàg.; "Una consuetudina de la catedral de Gerona" a *A.I.E.G.*, vol. II (1947). pp. 99-123.

MIRAMBELL I BELLOC, Enric: "Precisions sobre la campana major de la catedral" a *A.I.E.G.*, vol. XXXIV (1994). pp. 113-117.

PRAT, Joan et al. Inclouen la bibliografia de Francesc Llop al treball "Trenta anys de literatura antropològica sobre Espanya" a *Arxiu d'Etnografia de Catalunya*, núms. 4-5 (1985-86). pp. 154-155.

VINYAS I COMAS, Joan: *Memòries d'un gironí.* Masó Imp. Girona, 1932, p. 54.

Agraïments

El nombre de persones i entitats que han col·laborat en la tasca de recerca bibliogràfica i documental d'aquest quadern és molt gran, i l'espai fa impossible fer-ne una relació completa. En tot cas es deixa constància de la col·laboració de la Delegació per al Patrimoni Cultural del Bisbat de Girona, la gentilesca de la Mediateca i del Centre de Documentació i Animació de la Cultura Catalana (CDACC) de la

vila de Perpinyà, i els afanys del campaner de Benavari (Osca), Andreu Ramis (Llorito, Mallorca), Alejandro Salvador (Saragossa), Josep Clara, Josep V. Gay, Josep Matas, Narcís-Jordi Aragó, Mn. Pere Bach, els membres de la Societat d'Onomàstica i els companys de l'Ateneu-Ecomuseu de la Vall de Llémna. Vagi amb ells el més sincer reconeixement per a tots. També, és clar, a l'Estrella, l'Aina i l'Aniol per la seva paciència. Finalment, un record per a Vincent, un nen de 4 anys col·laborador d'un diccionari francòfon a Internet, per la seva definició de campanar: *Un clocher c'est la cheminée de l'église.*

Procedència de les fotografies i il·lustracions

Josep Maria Oliveras és l'autor de les fotografies de les planes 7, 18, 19, 22, 23 (a sota), 24, 25, 32, 33, 36, 37, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 57 (a dalt), 61, 62, 64, 65, 66, 68, 69, 73 (a dalt), 84 i 93.

Altres procedències són les corresponents a les planes 6 de Josep Carreras, 12 de Toni Monturiol, 72 de Carles Mitjà, 21 del llibre *Orígens Puigmal*, 26-27 del llibre *Jules de Carsalade du*

Pont. L'évêque des catalans, 30 del llibre *Records en positiu. Memòria fotogràfica del Pla de l'Estany*, 31 de l'Arxiu Municipal de Palafrugell, 39 de Miquel Bohigas, 42 del Fons Gabriel Casas (ANC), 44 i 45 (a l'esquerra) del llibre *La nostra vila. Maçanet de la Selva*, 53 del llibre *Les campanes de la catedral de Girona*, 56 i 57 (a sota) Marc-André2 Figueres, 60 Joan Segur, 63 (a sota) Centelles/Arxiu La Vanguardia, 67 (a sota) Núria Santiago/El Punt, 70 Dachs/Studio Arphot-Roger-Viollet, 73 (a sota) Josep Clara, 80-81 de la *Guia-Inventari del Patrimoni Municipal d'Art de Girona* i la de la pàgina 82 del llibre *El món de Joan Amades*.

Han estat cedides les de les pàgines 46 pel TEI de Sant Marçal i 45 (a dalt i a la dreta) per la família Domènech-Coll. El dibuix de la pàgina 9 és de Joan Coll i el mapa de la 4 ha estat realitzat per Salvador Oliva i Garasa.

Totes les altres fotografies i il·lustracions procedeixen de l'arxiu de l'autor. Els gravats són extrets en la seva majoria de la col·lecció Maciet dipositada a la *Bibliothèque des Arts décoratifs* de París.

Quaderns de la Revista de Girona

és una publicació de periodicitat bimestral dedicada exclusivament a temes de les comarques gironines. S'estructura en dues sèries, que es distingeixen pel color de la portada i per les planes interiors: *Guiés*, en vermell, i *Monografies locals*, en verd. La primera és dedicada al tractament de qüestions d'abast general relatives a la història, l'economia, la cultura i les tradicions. La segona vol anar oferint una panoràmica sobre el passat i el present de les ciutats i dels pobles gironins, amb especial atenció a l'època contemporània.

Monografies locals

Darrers títols publicats

Les Planes d'Hostoles
per J. Campistol, J. Canal i M. Soler

Agullana
per Enric Tubert

Olot
per Jordi Canal i Morell

Llegendes i misteris de Girona
per Carles Vivó

Palafrugell
per Xavier Febrés

La Jonquera
per Albert Compte

La Cellera de Ter
per D. Pujol i Ll. Llagostera

Cassà de la Selva
per E. Bagué, O. Gutiérrez i J. Carreras

Hostalric
per M. Duran, J. Juanhuix i R. Reyero

Figuères
per A. Romero i J. Ruiz

Crespià
per J. Busquets

Lloret de Mar
per Joan Domènech

Banyoles
per J. Grabuleda i J. Tarrús

Puigcerdà
per Sebastià Bossom

Begur
per Lluís Costa

Viladrau
per M. Feliu, I. López, X. López i Ll. Pagespetit

Camós
per M. Duran

Camprodon
per Sílvia Planas

Maçanet de la Selva
per El Taller d'Història

Sant Jordi Desvalls
per S. Planas i N. Puigdevall

Ribes de Freser
Per Miquel Sitjar

Salt
per X. Alberch i J. Burch

Sant Joan de les Abadesses
per J. Albareda i J. Ferrer

La Vall de Bianya
per J. Murlà Giralt

Capmany
per A. Egea i M. Roig

Gualta
per Ramon Alberch

Platja d'Aro
per Pere Barreda

La Vajol
Albert Juanola

Vilobí d'Onyar
per Dora Santamaria

Vilafant
per J. M. Bernils

Osor
per F. Bruguera i N. Ramió

Maçanet de Cabrenys
per Pere Roura i Sabà

Santa Coloma de Farners
per J. T. Grau, J. Mestre i R. Puig

Riells i Viabrea
per Jordi Collell i Carme Escudé

Propers títols

Siurana d'Empordà
per Antoni Egea i David Pujol

La Vall de Campmajor
per Joan Fort

Guies

Darrers títols publicats

Els jueus a les terres gironines
per Ramon Alberch i Narcís Jordi Aragó

Rutes d'art sacre (1939-1985)
per Josep Maria Marqués

Les havaneres, el cant d'un mar
per Xavier Febrés

Els estanys eixuts
per Josep Matas

El món del suro
per S. Hernández

El Ter
per J. Boadas, J. M. Oliveras i X. Sunyer

Trens i carrilets
per Josep Clara

Canvistes i banquers
per Narcís Castells

Màgiques, pors i supersticions
per Carme Vinyoles

Els volcans
per Josep M. Mallarach

Els indians
per Rosa Maria Gil

Els Pirineus, del Puigpedrós al Puigneulós
per Josep Clara

Cristians de Girona
per Josep M. Marqués

L'estany de Banyoles
per M. Coma i J. Gratacós

Els rellotges de sol
per M. Gil

Els maquis
per J. Clara

Els monuments megalítics
per J. Tarrús i Júlia Chinchilla

El pessebrisme
per J. Dalmau i Corominas

La ceràmica
per Andreu Bover

La farga
per Jordi Mascarella

Castells vius
per C. Vinyoles, M. Torns i P. Lanao

La pesca
per J. Sala i J. Domènech

La ramaderia
per P. M. Parés i T. Vilató

Els protestants
per Josep Clara

La tramuntana
per J. M. Dacosta i X. Febrés

El Montseny
per J. M. Rueda i J. Tura

L'electricitat
per M. Pous i J. Callol

El periodisme
per Lluís Costa

Els glacials
per Jordi Fernández

L'excursionisme
Per Jordi Dalmau

La Girona dolça
per J. V. Gay i N. Puigdevall

Les campanes
per Carles Sapena

Propers títols

El Teatre
per Josep Vila

A Occident, les campanes han tingut una triple condició, en tant que instruments musicals, objectes litúrgics i mitjans de comunicació. I amb el pas del temps, de tenir una raó de ser purament utilitària han adquirit la categoria de béns patrimonials i peces de museu. En aquest sentit el quadern està concebut com a síntesi divulgativa i documentada sobre les campanes, el protagonisme de què gaudiren i les influències que perviuen en el paisatge sonor, les tradicions, la història local i les lletres a les comarques del nord-est català.

Carles Sapena i Aznar és màster en gestió cultural per la Universitat de Barcelona. Postgraduat en museologia i gestió del patrimoni etnològic i cultural (UB) i documentalisme (UPC). Secretari tècnic del Patronat Francesc Eiximenis, cap de redacció de la Revista de Girona i membre del buró de l'Union des Centres d'Études Transpyrénéens. Cofundador de l'Ateneu-Ecomuseu de la Vall de Llémena i dels Amics del Cau de la Costa Brava-Museu de la Pesca de Palamós. Autor d'articles i treballs de caràcter sociocultural, ha presentat comunicacions en congressos i jornades especialitzades. En aquesta mateixa col·lecció ha publicat, amb Rosa Maria Medir, el quadern *Palamós* (1988).

GUIES

Diputació
de Girona

Caixa de Girona